

Sámi allaskuvla
Sámi University of Applied Sciences

Čállingiela sátnesojarahmáhttu

Ohppetgo sámi oahppit riehtačállima 10 jagi vuodđoskuvllas?

Sara Ellen Eira Heahtá

Sámegiela didaktihka masterbargu

Čoahkkáigeassu

Davviriikkalaš sámi giellalávdegoddi dohkkehii Davvisámegiela oktasaš čállinvuogi 1978:s ja dasa bohte muhtin rievdadusat 1984:s. Dan rájes leat buot oahppogirjjit čállojuvvon dan ortografija mielde. Dattege čájehuvvo ahte teavsttaid čállit davvisámegiela čállingiela norpma mielde ii leat nu álkes ášši. Dán masterčállošis guorahalan logi 10. luohká oahppi giehtačálloša. Dát oahppit leat buohkat lohkan davvisámegiela vuosttašgiellan, Máhttolokten – sámi (2006) oahppoplána vuodul ja sis leat leamaš seamma oahpponeavvut. Dán dutkamuša teorehtalaš vuodđu lea feilaanalysa, kontrastiiva analysa ja gaskagiela dutkamuš. Dutkamušas guorahallojuvvo man muddui oahppit ohppet čállit norpma mielde 10-jagi vuodđoskuvllaáiggis ja erenoamáš fuomášupmi giddejuvvo konsonántaguovddáži ja dássemolsašupmái. Dutkanmateriálan leat guokte čállinbarggu, okta diktáhtta ja okta bargoarka. Bohtosat čájehit ahte 15-jahkásaččat eai vel leat oahppan čállit jur buot sániid riehta. Bohtosat čájehit ahte konsonántaguovddážiis leat liige eanemus feillat. Nickel ja Sammallahti leaba sirren konsonántaguovddážiid 9 jovkui, 1-4D rádjai, konsonánttaid ja konsonántačohkiid mielde. Mun lean materiála sirren dáid joavkkuid ektui. Bohtosat čájehit ahte muhtun guovddáškonsonánta joavkkut ja konsonántačoahkit leat vaddáseappot go earát. Eanemus feillat leat sániin geahnohis dásis, ja stuorámuš sivva dáidda feillaide lea generaliseren ja ovttageardánahttin, ahte oahppi čállá geahnohis dási sániid konsonántaguovddáža, seamma ládje go sániid gievrras dásis. Dát guoská erenoamážit sániide main gievrras dásis leat unnit grafemat konsonántaguovddážiis go geahnohis dásis. Muhto feila sáhtta nuppe beliidge dáhpáhuvat, ahte čállojuvvo ovdamearkka dihte *hkk* dalle go galggašii leat dušše *hk*, nugo *juhkká* (*juhká*). Suopman sáhtta dasa leat vejolaš sivvan. Čájehuvvo ahte mađi eanet grafemat leat konsonántaguovddážiis, dađi eanet leat feillat. Dasto guorahallojuvvo makkár deaddu Máhttolokten – sámi (2006) oahppoplánabuktosis lea sámegiela riehtačállinmáhttui, ja maidđái man muddui sámegiela vuosttašgiela oahppogirjjit deattuhit dássemolsašumi ja sániid sojaheami čállingiela oahpaheamis. Loahpas ovdanbuktojuvvojit didákttalaš ja pedagogalaš bealit riehtačállioahpahusas skuvllas.

Fáddásámit: davvisámegiella, didaktihkka, feilaanalysa, gaskagiellateoriija, konsonántaguovddáš, kontrastiiva analysa, oahpponeavvut, oahppoplána, riehtačállin

Abstract

Northern Sami unified orthography was accepted in the Northern Countries Language Committee in the year 1978, with changes being made in the year 1984. Since then all schoolbooks written have followed this orthography. However, it shows that writing texts according to the Northern Sámi norms is not an easy task. In this master's thesis the handwritten texts of 10 (ten) 10th (tenth) graders was taken under examination. All of the tested students were educated with Sami as their first language, following *Máhttolokten – sámi 2006* curriculum and granted the same teaching aids. In this examination, the extent to which the students have learned writing the norms by a 10th (tenth) grade primary school education will be observed and extraordinary notice is put upon The Consonant Center and The Grade Alternation. The assigned material of study is 2 (two) written tasks, one dictation and one task sheet. The results show that none of the 15 (fifteen) year olds had learned successfully write all the words correctly. The results show that The Consonant Centers are where the failures are most prevalent. In the written words of some consonant groups, there were more errors than in others. Most of the failures are found within the words that are in the weak grade, and the prevalent reason for the errors is the simplification of The Consonant Center, that the student writes some words in the weak grade the same way they would write the strong grade. It was also revealed that the more graphemes within The Consonant Center, the more errors. Then it was inquired what emphasis *Máhttolokten – sámi* curriculum puts into sámi orthography and also to what degree Sámi first language textbooks emphasize grade alternation and inflection in the written language. At the very end, there will be presenting which didactic and pedagogical parts can be beneficiary regarding when working with grammar tics at school.

Sisdoallu

Čoahkkáigeassu	0
Abstract	2
1 Álggahus	5
2 Dutkanfáddá ja ulbmil	9
2.1 Dutkamuš a čađaheapmi	12
3 Dutkamuš a teorehtalaš vuodđu	13
3.1 Nuppigieladutkama ja feiladutkama birra	14
3.2 Olbmo ovdáneapmi giela ja čállima hárrái	18
3.3 Máná giellaovdáneami dásit ja lohkama ja čállima ovdáneami dásit	20
3.4 Sáme giela čállinmáhtu dutkan ovdalaččas	24
3.5 Dássemolsašumi birra Máhttolohten – sámi oahppoplánabuktosis 2006 ja vuodđoskuvlla davvisáme giela vuosttašgiellan oahppogirjjiin	26
4 Dutkanmetoda, materiála ja ehtalaš bealit	33
4.1 Ehtalaš bealit dutkamušas	33
4.2 Dutkanmetoda	34
4.3 Dutkanjoavku ja materiála	35
5 Dutkamuš a analyssa	37
5.1 Bohtosiid ovdanbuktin ja iežan gávdnosat analyssa vuodul	37
5.1.1 Bohtosiid obbalaš govva	38
5.1.2 Guovddáškonsonánta-feailat	40
5.1.3 Feailat iešguđetge konsonántajoavkkuin	41
5.2 Oahpponeavvuid ja oahppoplána dadjamaš dáidda bohtosiidda	67
5.3 Testen skuvllain	69
5.4 Skuvlla sáme gieloahpahuš ja oahpahušvuogit	70
5.4.1 Oahppoplána	70
5.4.2 Sáme giella skuvlafágan	72
5.4.3 Skuvlla oahpahušvuogit	74
5.5 Viidáset guorahallamat	82
6 Jurddabohtosat	83
6.1 Oppalaš čoahkkáigeassu	83
6.2 Dutkamuš a luohtehahttivuodá guorahallan	84
6.3 Joatkkadutkandárbbut	85
Gáldut	86

Girjjálašvuohta:	86
Njálmmálaš gáldut:.....	90
Dutkanmateriála:.....	90

1 Álggahus

Lea dávjá gullon sihke nuorat olbmui, skuvlavázziiin ja maiddá rávisolbmui, ahte lea váttis čállit sámegiela riehta. Ohppiid mielas lea váttis čállit riehta ja sii čuočuhit ahte giellaohppa ii leat nu hirbmat somás ášši. Rávisolbmot oidnojit maid čállime boastut, sihke aviissain, bargočállošiiin ja sosiála mediain ja de lea sáhka sin birra geain lea sámegiella eatnigiellan ja leat bajásšaddan sámi birrasis. Leago dasto nu ahte sámiet eai oahpa riehtačállima 10 jagis vuodđoskuvlaáiggiis? Bohtosat dán dutkanbarggus čájehit ahte nu lea. Sivtat sáhttet leat olu ja eai dáidde leat nu ovttagardánat.

Dán masterbarggu ulbmilin lea iskat ja guorahallat 10. luohká ohppiid riehtačállinmáhtu. Vurdojuvvo ahte go oahppit leat oba muddui válbmen vuodđoskuvlla, de sis lea dat čálamáhttu mii oahppoplána mielde vurdojuvvo. Ii gávdno goit dutkojuvvon diehtu ahte movt Norgga bealde sámi ohppiid čállinmáhttu lea vuodđoskuvlla loahpas. Danne válljejin dán masterbarggus iskat ja guorahallat dárkileappot ohppiid čállinmáhtu. Leat go oahppan dan mii sámegiella vuosttašgiela fága oahppoplánas lea mihttomearrin ahte galget máhttit go gergat 10. luohká?

Dán dutkamuša ulbmilin lea iskat čállinmáhtu, erenoamážit sániid konsonántaguovddáža ektui, makkár oktavuodain oahppit meddet ja goas eai. Dasto ulbmilin lea guorahallat, leago erohus makkár konsonántaguovddážiid ovtastumit leat váddásat riehtačállima oktavuodas, ahte leatgo soames konsonántaguovddáš-joavkkut váddáset go earát. Dán dutkamuša áigumuššan lea maiddá buktit dieđu dan birra, ahte leatgo oahppit doarvái láddan oahppat ja muitit giellaohpa njuolggadusaid mat gusket čállimii ja máhttetgo sii čállingiela norpmaid vuodđoskuvlla loahpageahčen. Buvttán geahčastaga dan birra, ahte deattuhuvvogo riehtačállin oahppogirjjiin doarvái ja maiddá deattuhago sámegiella oahppoplána, Máhttolokten – sámi (2006) oahpponeavvobuvttus, riehtačállima, dás erenoamážit konsonántaguovddáža dássemolsašuddama. Áiggun didáktalaš beliid geahčadit dán čállošis maŋnel go dutkamuša bohtosat ovdanbuktojuvvojit, vai dutkamušas livččii ávki oahpaheddjiide. Dutkamuš dahkko oassin Vuodđoskuvlaoahpaheaddjeoahpu mastera 5.-10. luohkkákehkiid oahppoprográmmas, man guovddážiis lea sámegiella didaktihkka. Háliidan dievasmahttit daid dieđuid mat sámegiella didaktihkas leat.

Dálá davvisámegiella čállingiela vuodđun lea soahpamuš das movt jietnadagat galget čállojuvvot ja man Norgga, Suoma ja Ruota bealde davvisámit leat soahpan ja mii lea dohkkehuvvon sámiid alimus oktasaš giellaorgánas, Sámi giellalávdegottis, 1978:s. Guhkit áiggi geavahus sajáiduhttá

dihto málliid mat doaimbagohtet norbman. Čállingiela systemáhtalaš normeren duddjo gielladutkamii vuodđuduvvon giellaoahpaid ala. (Riektačállinrávvagat 2015: 5.)

Giellaohppii gullá sihke ortografiiija, morfologiiija, fonologiiija ja syntákssa. Buot namuhuvvon osiid ii leat vejolaš guorahallat ovttá masterbarggu olis ja danne ferte válljet ovttá dihto oasi giellaoahpas. Ole Heandarát Magga čállá ahte *erenomážit Norgga bealde leat dávjá studeanttat allaskuvládásis geat eai vuos leat oahppan čállima vuodu doarvái bures go álget lohkat*. (Magga 2003: 69.) Go geahččá sámegillii čállojuvvon čállosiid internehtas, nu go skuvllaid vahkkoplánaid, de oaidná ahte riektačállimiin meddet sihke oahpaheaddjit ja eará rávisolbmot geat čállet sámegillii. Čálii sáhtta vahágis deaddilit feaila, muhto lea erohus časkinmeattáhusain ja meattáhusain mat čájehit váilevaš čállinvuohkemáhtu. Fuomášuhtán ahte lea sáhka čállosiin rabas siidduin internehtas, ja čállosat mat leat jurddašuvvon ohppiide dahje váhnemiidda ja leat juogo plánat dahje áššebáhpirat. Ovdamearkkat vahkkoplánain:

- *Mun máhtán [sic!] muitalit dálkerievádusa [sic!] birra.*
- *Mun máhtán [sic!] vuodjat guhkes [sic!] mátkki bisániskeahhta [sic!]*
- *Muite [sic!] váldit sabehiid skuvlii!*

Statped iská lohkan- ja čállinmáhtu, ja sii mearkašit erenomážit ahte oahppit fertejit oahppat goas galget čállit *a* ja goas galget čállit *á* nuppi stávvalis ja maiddái goas sáni loahpas galget čállit *iid* dahje *it*. Muđui dássemolsašumi njuolggadusaid oahppit fertejit buorebut oahppat. Dát lei obbalaš fuomášupmi maid leat fuobmán ee. LOGOS standardiserenbargguid oktavuodas. (Njálmmálaš gáldu Tor Persen).

Dutkamušat čájehit ahte čállit davvisámegiela norpma mielde ii leat nu álkes ášši. Earret eará lea Lene Antonsen (2013: 7) guorahallan čállimeattáhusaid teavsttain maid lea gávndan internehtas Norggas ja Suomas. Su čállošis bohtá ovdan ahte stuorimus čuoimmat leat earuhit čállingiela *a* ja *á* ja čállit konsonántaguovddáža riekta, ja erenomážit sániin, main lea *i*-mátta, bohciidit váttisvuodát sojahangehčosiin. Hanna Outakoski (2015: 29) lea dutkan davvisámi ohppiid giela gaskal 9 ja 12 jagi, sihke Norgga, Ruota ja Suomabeale ohppiid. Son lea gávnnahan ahte “dievaslaš sámegiela čálamáhtu juksamis leat dálá sámis mánggat hástalusat”. Pia Juuso lea Suoma Sámis iskan logahaga ohppiid studeantaiskosiin čállinfeallaid nomeniid konsonántaguovddážiis. Son čilge ahte okta dain fonotávssalaš posišuvnnain mii hástala čálliid, geat čállet sámás, lea konsonántaguovddáš. (Juuso 2013: 4.) Logahaga oahppit vástidit Norggas joatkkaskuvlaagi ohppiid.

Dáid dieđuid vuodul oainnán dehálažžan iskat dárkileappot man muddui oahppit leat oahppan konsonántaguovddáža dássemolsašumi njuolggadusaid čállingielas 10-jagi vuodđoskuvllas Norggas. Dan dihtii lean válljen guorahallat 10. luohká ohppiid giehtačállošiid main juste dát bealit bohtet ovdan.

Norgga vuodđoskuvllaid ja joatkkaoahpahusa vuodđun ja rámmán lea oahppoplána. 2006 rájes lea Máhttolokten oahppoplánabuvttus mearridan iešguđetge fágaid oahpahusa. Sámi skuvllaide lea ráhkaduvvon sierra oahppoplána, namalassii Máhttolokten – sámi oahppoplánabuvttus, mii gusto sámi skuvllaide. Dasa lassin bohtet báikkálaš plánat Norggas. Dan ovdal lei anus 10-jagi vuodđoskuvlla sámi oahppoplána mii doaibmagodii 1997:s. Dál leat ođasmahttime oahppoplánaid Norggas mat doaibmagohtet 2020 čavčča rájes. Oassi dán dutkamuša ulbmilin leage geahčadit movt ohppiid čállinmáhtu speadjalastá oahppoplána. Mu dutkamuša ulbmil lea maiddá buktit dieđuid sámi oahppoplána ollašuvvamis ohppiid oahppama dásis.

Nubbi bealli maid guorahalan dán dutkamušas, lea man olu davvisámegiela vuosttašgiela fága oahpponeavvut deattuhit riektáčállinoahpahusa ja makkár osiid deattuhit, ja erenoamážit geahčan man olu deattuhuvvo dássemolsašupmi.

2 Dutkanfáddá ja ulbmil

Davvisámegeiela oktasaš čállinvuohki dohkkehuvvui jagi 1979 ja dasa bohte 1984:s veahá rievdadeamit. Lei dalá Sámi giellalávdegoddi mii dohkkehii oktasaš davvisámegeiela čállinvuogi. Čállinvuogi normerema oktavuodas lea daddjon ahte dalá čállinvuohki lea Ruota ja Norgga ja nuppe dáfus Suoma čállingielaid ovttastuhttin, ja dan vuodđun lea gáibádus ahte dat galgá leat ovttageardán ja álki, muhto seammás dárkil (Magga 1985: 32). Sámegeiela čállinvuohki ii leat áibbas dan ideála mielde mas daddjo ahte juohke fonema galgá álo merket seamma bustávain, ja ahte bustávvalohku galgá leat seamma go fonemalohku. Sámegeiela čállingielas merkejuvvojit muhtun fonemat guvttiin bustávain, nugo *hj, hl, hm, hr, nj, dj ja lj*. Muhtun fonemat ges čállojuvvojit guovtte dahje golmma ládje, ovdamearkka dihte *j* sáhhtá čállojuvvo *i, j* ja *g* bustávain, nugo sániin *johka, láigi* ja *leage*. Sániin main lea preaspirášuvdna merkejuvvo dat dušše muhtomin, nugo *sáhhtu*-sánis, muhto ii fal *áiti, árpu* ja *mannat* sániin. Muđui eai merkejuvvo buot fonemalaš erohusat, ovdamearkka dihte guhkes ja oanehis duppaljietnadagat mat čállojit seamma ládje dego *golli*. Eará čuolbma lea *lj* merken mas *solju* ja *vieljas* merkejuvvo seamma ládje vaikko jietnaduvvoba goabbat ládje. Vokálaid guhkkodat iige merkejuvvo nugo *juhken* lea sihke *juohkit* ja *juhkat* sániid preterihthápmi. Soames geardde lea válljenfriddjavuohta dalá čállinvuogis, ja leat maid buohtalas sojahanhámit. Mánngga sánis lea oarje- ja nuortavariánta. (Magga 1985: 33–34.)

Čállingiela čilgemis dahje oahpaheamis sáhhtá atnit ávkki sániid ráhkadusvuogádagas. Go sániid ráhkadusa čilge, de dan várás atnit doahpágiid nugo tákta ja posišuvdna. Juohke távttas lea dušše okta deaddostávval ja muđui leat deattohisstávvalat. Jus sánis lea eambo go okta deaddostávval, de das leat maid eambo távttat. (Helander 2016: 75.) Ovdamearkan sátnái mas lea okta tákta sáhhtá leat sátni *muitalit* (vuosttaš stávval lea deaddostávval ja guokte mañibu deattohisstávvalat). Ovdamearkka dihte sánis *muitališgoahtit* leat guokte távtta, mas *-goahtit* dahká nuppi távtta.

Sámegeiela sátneráhkadus lea čilgejuvvon nu ahte juohke tákta čoahkkana iešguđetlágán posišuvnnaide, mas leat sihke vokálat ja konsonánttat dahje sáhhtet maid leat gurrosat (Sammallahti 2007: 109).

Fonotákta lea dat ortnet movt sániid ráhkadus čohkiida fonemain, ja fonotávssa čilgemis adnojuvvojit posišuvnnaid main juohkehaččas lea sierra namma, ja dáid posišuvnnaid vuodul

sáhtta čilget makkár fonemat leat guđege sajis ja makkár systemáhtalaš molsašumit dain iešguđetge posišuvnnain sáhttet leat (Helander 2016: 76).

Távta posišuvnnaid sáhtta ná čájehit govvošis, ja dakko bokte maiddái oahpaheami oktavuodas konkretiseret gokko dássemolsašupmi dáhpáhuvvá go sániid sojaha, ovdamearkka dihte sániin boazu, bohcco ja beana, beatnagat:

Álgu	Vokála-guovddáš	Konsonánta-guovddáš	Soggi	Konsonánta-ravda	Vokála-ravda	Loahppa
b	oa	z	u			
b	o	hcc	o			t
b	ea	n	a			
b	ea	tn	a	g	a	t

Fonotávssa oktavuodas geavahuvvo namahus konsonántaguovddáš dakko gokko sániin sáhtta lea dássemolsašupmi. Guovddáškonsonánttat leat dat konsonánttat mat leat konsonántaguovddášis.

Gaskadási oahppogirjiin geavahuvvo dábálaččat namahus guovddáškonsonántta.

Guovddáškonsonánttat molsašuddet sániid sojahaheami oktavuodas, ja go galgá máhttit riekta čállit, de lea buorre atnit ávkki sihke giellaoahpas ja fonologiijas, nappo movt grammatihkalaš vuogádaga mielde galgá riekta čállit ja movt sánit daddjojtit. Čálii ii sáhte dattege álo dušše luohttit iežas dadjamii, muhto dárbbáša diehtit makkár buncaraggát iežas suopmanis leat čállingielas ja ferte dalle geavahit eksplisihtta grammatihkkamáhtu veahkkinn (Antonsen 2013: 27). Giellaoahpas sirrejuvvojit guovddáškonsonánttat joavkkuide 1-4D (Nickel & Sammallahti 2011: 27–32), dan mielde makkár konsonánttat dahje konsonántaovttastumit sánit leat ja movt dain lea dássemolsašupmi.

Dutkanfáddá lea nappo davvisámegiela čállingiela sátnesojahanmáhttu ja erenoamáš fuomášumi bijan konsonántaguovddáša riektačállimii. Vaikko oahppi dovda sániid ja máhtta sihke lohkat ja dadjat dáid sániid riekta ja máhtta maid sojahit sániid riekta humadettiin, de dattege ii soaitte oahppan vel čállit daid čállinnorpmaid mielde. Go dán guorahallamis áiggun dušše čállingiela guorahallat, de in bádde ohppiid hupmangiela, muhto guorahalan duššefal riektačállima.

Lea maid dehálaš iskat leago erohus nieiddaid ja bártneid čállinmáhtus, go sihke PISA (Programme for International Student Assessment), mii iská 15-jahkásaččaid gelbbolašvuoda ee. lohkamis, rehkenastimis ja luonddufágas, ja PEARLS (Progress in International Reading Literacy Study), mii iská ohppiid lohkanmáhtu njealját ja viđát luohkás, leat čájehan ahte lea

erohus Norgga skuvllain nieiddaid ja bártniid gaskkas sihke lohkamis ja čállimis. Motivašuvnnas lea olu dadjamuš lohkan gelbbolašvuoda mihtideami oktavuodas. Gáibiduvvo teavsttas olu ovdal bártnit beroštit teavsttas, ee. váldopersovvna sohkabealli, teavstta fáddá ja guottut tekstii dahje fáddái leat bealit main lea eambo dadjamuš bártniide go nieiddaide, ja danne berre dáid beliid váldit vuhtii go hábme geahččalemiid. (Rongved 2016). Go buot fágain dál galget bargat čállimiin, de sáhttet eambbogiin leat juoga man birra čállá, mii fas movttiidahtta eanet čállit. Go eará fágain čállá de lea teavsttain eanet relevánta sisdoallu ja čielgaset ulbmil (Melby & Kvithyld 2011: 22–26.) Lea dehálaš iskat dan sámi skuvllain maiddá, go dát ferte oahpahasas vuhtiiváldojuvvot, oahpaheaddji ferte leat dihtomielalaš dán čulbmii, heivehit oahpahasas ja maiddá iskkademiid sohkabeali ektui. Dat livččii muđuige sierra dutkanfáddá, jus čájehuvvo ahte lea seamma sámi skuvllas go Norgga skuvllain muđui, ahte nieiddat leat čeahpibut go bártnit lohkamis ja čállimis.

Ulbmil dáinna iskkademiin lea iskat vuđoleappot man muddui oahppit ohppet davvisámegiela riektačállima 10 jagi vuodđoskuvllas, ja sámegeiela oahppoplána ja oahpponeavvuid váikkus oahpahussii. Mu sávaldat lea ahte dutkamuš boadálai ávkin oahpaheddjiide geat oahpahit sámegeiela ja maiddá eisseválddiide geat hábmejit oahppoplánaid, muhto maiddá oahpponeavvobuvttadeddjiide, geat ráhkadit davvisámegiela giellaoahpa oahpponeavvuid vuosttašgielagiid várás.

Juogán dutkamuša guovtti oassái.

1. Vuosttažettiin guorahalan man olu feallat leat konsonántaguovddáža čállimis, ja man olu lea riekta čállojuvvon, makkár čuolmmat leat konsonántaguovddáža dássemolsašumis, nappo makkár iešvuodat dahje luondu lea feallain ja daid riektačállimis, makkár konsonántaguovddáš-joavkkuin leat eanemus feallat ja makkáriid hálddašit oahppit. Dasto guorahalan leatgo erohusat nieiddain ja bártniin.
2. Nuppi oasis háliidan vuodjut olgguldas beliide main lea dadjamuš oahpaheapmái, namalassii Máhttolokten – sámi oahppoplánabuktosii ja davvisámegiela giellaoahpa oahpponeavvuide, 5.-10. jahkeceahki várás, ahte man muddui dát deattuhit konsonántaguovddáža dássemolsašumi, ja man muddui dat váikkuha ohppiid riektačállimii. Geahčadan maid didákttalaš beliid sámegeiela čállinoahpahasas.

2.1 Dutkamuša čađaheapmi

Čakčat 2017 álggahuvvui vuodđoskuvlla oahpaheaddjioahpu 5.-10. masterprográmma Sámi allaskuvllas. Oahppu lei heivehuvvon nu ahte sis geain lea oahpaheaddjeoahppu sáhttet njuolga álgit masterbargguin bargat ja dasa ledje čadnon dihto oahput maid fertii váldit dan áigodagas go čađaha masterbarggu. Mun čuvvon Dieđateoriija ja dutkanmetoda oahpu ja Pedagogihka ja oahppimáhtu dán áigodagas ja álgen oalle ovtatmanus hutkat dutkanfáttá.

Dutkanproseassa birra daddjo ahte dan mannolat leat ná:

Ráhkkaneapmi	Dieđuid čohkken	Dieđuid analyseren	Raporteren
Idea/fáddá	Metoda välljen	Dieđuid redukušvdna	Rapporta čállin
Čuolbma	Informánttaid/ respondeanttaid	Analysa ja dulkon	Ovdanbuktin/ gaskkusteapmi
Girjjálašvuoda čađamannu	välljen	Kvalitehtasihkkarastin	
Ulbmil	Dieđuid čoaggin		
Dutkamuša hábmen			

Dutkanproseassa dásit. Dieđuid lean ieš jorgalan sámegillii. (Johannesen & earát, 2016, 30).

Álggahin masterbarggu vuos gávdnat čuolmma dutkanbargui. Ságastaladettiin Statped-bargi guoktáin Tor Persenin ja Kirsten Wirkolain, geat leaba olu bargan čállimiin ja lohkamiin skuvllain, bođii ovdan ahte sániid sojaheami oktavuodas lea konsonántaguovddáža váttis čállit riehta. Leat čađahuvvon dutkamušat sullasaš fáttás, muhto ii lean seamma dutkanjoavku, eaige seamma agi oahppit ja dat leat eará guovlluin Sámis čađahuvvon. Bohtosat sin dutkamušain eai guorahallojuvvo Norgga oahppoplána ja oahpponeavvuid ektui.

Álgnos hábmejin heivehuvvon diktáhta ja bargobihtáid dutkamuššii. Mikael Svonni čállá iešguđetge lágan bargobihtáid birra makkárat leat buorit go teste ohppiid giela, ja daid gaskkas lean välljen moatte lágan bargobihtá. (Svonni 1993: 20.) Lean välljen diktáhta (mielddus 1) ja bargobihtáid (mielddus 2) mas sánit sojahuvvojit gievrras- ja geahnohis dásiid gaska. Jus riehtačállima galgá sáhttit testet, de dat eaktuda ohppiid giehtačállošiid juste dakkár sániin maid háliida iskat. Dasto ledjen oktavuodas oahpaheddjiiguin geat galget čađahit bargguid skuvllain. Ehtalaš njuolggadusaid geažil galgá ohppiid váhnemiin oažžut lobi geavahit sin mánáid čállošiid dutkanmateriálan ovdal dutkamuš álggahuvvo. (www.etikkom.no.) Lea dehálaš oažžut dáid lobiid čálalaččat ja danne sáddejin váhnemiidda reive mas čilgejin dutkanprošeavtta ja masa váhnemat čálle vuollai jus suvve mánáideaset čállošiid geavahuvvot dutkamušas.

3 Dutkamuša teorehtalaš vuodđu

Go heivehan gaskagielateorija ja feailadutkama teoriijaid, mat árbevirolaččat leat geavahuvvon nuppigielaohppama ja -dutkama oktavuodas, dakkár dutkamušii mas lea sáhka dušše eatnigiela birra, de ferte veahá iežá ládje maddái doahpagiid atnit, ja dás čilgen movt dutkanbarggustan lean atnán doahpagiid giela hárrái.

Eatnigiella dábálaččat lea olbmo vuosttašgiella, man ruovttus lea oahppan. Dán dutkamušas lean jurddašan ahte eatnigiella lea davvisámegiela hupmangiela.

Jovssusgiella lea dat giella maid olmmoš lea oahppame, juogo nubbingiellan dahje vierisgiellan. Dán dutkamušas mun lean jurddašan ahte jovssusgiella lea davvisámegiela čállingiella, namalassii normerejuvvon girjegiella, dahje skuvlengiella. Outi Länsman geavaha doahpaga *jovssusgiella*, masterbarggustis *Oahppiid feillat čállosiin* (2009), ja seamma dahká Johanna Ijäs, doavttirgrádabarggustis *Davvisámegiela finihitta vearahámiid sojahanvuogádaga oččodeapmi vuollel golmmajahkásaš máná gielas* (2011), ja dan dihte válljen geavahit seamma doahpaga.

Gaskagiella lea giellaoččodeaddji gaskaboddosaš vuogádaga mállat mas vuhttojit oahppi giellaoahppanstrategiijat. Dat mearkkaša ahte oahppi jovssusgiella rievdá. Oahppit čuvvot iešguđetlágán oahppanstrategiijaid, ja nu dahket iešguđetlágán vuogádagaid alcceseaset jovssusgielas. Analyseređettiin oahppi jovssusgiella, sáhhtá oaidnit gokko oahppi sáhhtá ovdánit ja makkár njuolggadusaid oahppi lea alcces ráhkadan jovssusgielas. (Dannemark 2004: 3.)

Gaskagiellan dán čállošis oaivvildan nappo dan vuogádaga maid, jus ležžet, oahppit dahkan alcceseaset, go riektáčállima leat oahppame. Ovdamearkka dihte sáhhtá suopman báidnit čállingiela ja ohppiid feillain sáhhtá vuohhtit ahte hupmangiella lea báidnán čállingiela.

Davvisámegiela oarjesuopmanis vuhtto dát erenoamážit 2.stávval *a:s*, omd. *mun borán*. Maddái *η* váilu ja sáhhtá váikkuhit riektáčállimii, vr. *jokya – jo njá*. De sáhhtá lohkat ahte oahppi ii leat vel joksán jovssusgiella, muhto čállá eatnigiela vuodul, nu go ieš gullá ahte sátne daddjojuvvo.

Giellaoččodeaddjit leat sii guđet leat oahppame odđá giela, ja dán dutkamušas leat dat oahppit geat leat searvan dutkamušii ja leat nappo oahppame čállit davvisámegiela normerejuvvon čállingiela.

3.1 Nuppigieladutkama ja feailadutkama birra

Go ohppiid čállinmeattáhusaid dutkkan, de anán vuodđun nuppigielaoahppama teoriijaid ja feailadutkama teoriijaid. Feailadutkamii gullet earret eará kontrastiiva analysa, feilaanalysa ja gaskagiela teoriijat.

Ođđaáigásaš nuppigieladutkama birra daddjo ahte dat álggahuvvui guvttiin publikašuvnnain, namalassii S.Pit Cordera čállán esseain *The Significance of Learners' errors*, mii ilmmai 1967:s ja Larry Selinkera artihkkaliin *Interlanguage*, mii almmuhuvvui 1972:s. Corder oaivvildii ahte giela oahpahalli geavahii váttis (kompliserta) lingvisttalaš proseassaid ja ahte su systemáhtalaš feailat giellaoččodeamis duođaštit ahte son geavaha dihto vuogádaga njuolggadusain buot dásiin oahppama áiggis. Dát njuolggadusat leat bohtosat giellaožžodeaddji iežas strategijain ja ipmárdusas ja giellaoahppan čuovvu lunddolaš progresašuvnna, mii ii sierran nu olu das movt mánná oahppá eatnigiela. Selinker ges ákkastallá das movt giellaoččodeaddjis leat iežas individuála lingvisttalaš vuogádagat, mat leat sorjjasmeahtumat sihke vuosttaš- ja nuppigielas, ja man son gohčoda gaskagiellan (Joensen 2011: 21).

Doaba *gaskagiella* deattuha ahte lea proseassas sáhka ja ahte giella lea ovdáneame. Gaskagiela analysa sáhtta váldit ovdan olu gielalaš beliid, nugo giellaoahpalaš, fonologalaš, pragmáhtalaš ja leksikonalaš beliid. Feailat sáhttet boahtit sihke eatnigielas, oahpahasas ja oahppogirjiin, generaliseremis, ovttagardánahttimis, garvimis ja eará oahppan- ja gulahallanstrategijain. (Joensen 2011: 27). Gaskagielas oahppi lea giela máhttima beallemuttus: son máhtta ja ii máhte jovssusgiela. (Länsman, 2009: 71.) Doaba dábálaččat geavahuvvo nuppigieladutkama oktavuodas. Dán dutkamuša oktavuodas geavahan gaskagiela teoriijaid lassin feilaanalysa, mainna identifiseren, govvidan, katogiriseren ja geahččalan čilget ohppiid čállinmeattáhusaid dahje feillaid.

Feailadutkama teoriija mielde lea oahppi feillaid dutkan oassi oahppi giela dutkamis vai ipmirda vierrogiela oahppanproseassa (Corder 1981: 1). Corder čállá ahte ohppiid feailat leat dehálaččat giellaoahppanproseassa dutkamii. Go sirre ohppiid feillaid, de sáhtta oahppat eambo daid proseassaid birra maid nubbigiellaoahppi geavaha, go ipmirda daid strategijaid maid oahppi atnigohtá. Feillaid sáhtta klassifiseret sihke generaliserenfeilan, jus ii čuovo dahje doahttal njuolggadusaid, ja ovttagardánahttinfeilan, ovdamearkka dihte redundánssa unnideapmi dahje kopula guodđin, ja oahpaheamis boahtán feila, jus oahppi lea boastut ipmirdan oahpaheadji. (Larsen-Freeman & Long 2014 (1991): 126–128.) Maiddái

oahpaheaddjige sáhtta boastut oahpahit, ovdamearkka dihte sáhttet leat čállinmeattáhusat vahkkoplánain dahje eará čállosiin maid oahpaheaddji lea čállán ohppiide (gč. Ovdamearkkaid 1. kapihttalas). Feailaanalysa lea reaidun identifiseret ohppiid feailaid ja kategoriseret, govvidit ja čilget feailaid ja loahpas maiddái feailaid árvvoštallat. Loahpas sáhtta dáid gávdnosiid vuodul buoridit oahpahusa. (Joensen 2011: 28.) Feailaanalysa mielde feailaide lea eará sivva go eatnigiella, nugo ovttagardánahttin, generaliseren, njuolggadusaid eahpedievaslaš heiveheapmi, ja dat ohcá sivaid viidábut go kontrastiiva analysa (Länsman 2009: 75).

Go kontrastiiva analysa mielde sáhtta einnostit makkár boasttuvuođaid giellaočcodeaddji soaitá dahje ii soaitte dahkat, de feailaanalysa čilge ja analysere daid feailaid maid giellaočcodeaddji duođai dahká. Feailaanalysa ulbmil lea vuosttamužžan kvantifiseret ja čilget struktuvrralaš boasttuvuođaid olbmo báhkcodeamis, čállimis, lohkamis ja guldaleamis, namalassii su gelbbolašvuohta jietnadeamis, giellaoahpas, sátneriggodagas ja stiilageavaheamis. Analysa kárte iešguđetlágán feailaid, ovdamearkka dihte systemáhtalaš feailaid dahje gelbbolašvuhtii čadnon feailaid, dan sadjái go feailaid maid soaittáhagas dahká dahje performánsafeailaid, ja iská makkár sivat leat feailaide. (Corder 1981: 10.) Go klassifisere feailaid, de sáhtta oahppát olu nubbigiellaoahpahallan-proseassaid birra, ja go vuos lea kárten feailaid ja feailamálliid mat giellaočcodeaddjis leat, de sáhtta geahččalit gávdnat feailaide čilgehusaid, árvvoštallat gávdnosiid ja geavahit daid oahpaheami buorideamis. Feailaanalysa guovddáš ulbmilin lea čájehit ahte boasttu hypothesesat jovssusgiela njuolggadusain dagahit olu feillat giellabuvttadeamis. (Joensen 2011: 27–28.)

“Error Analyses is the process of determining the incidence, nature, causes and consequences of unsuccessful language.” (James 1998:1.)

Feailaanalysa muttut leat nappo čuovvovaččat:

- identifiseret feailaid dahje mearridit makkár jovssusgiela njuolggadusat lea rihkkojuvvon
- feailaid válddáhallas. Ulbmilin lea čielggasmahttit ja konkretiseret, rehkenastit ja kategoriseret feailaid. (Corder 1981: 24.)
- feailaid čilgen (Corder 1981: 24), mas feillat bohtet ja man sivas (James 1998: 65–75).

Feiladutkama vuodđojurdda lea ahte feailaid iešvuodaid ferte ipmirdit vai gávdná heivvolaš systema daid oážžut eret (Corder 1981: 1). Feillat sáhttet su mielde leat guovtte lágánat, namalassii systemáhtalaččat ja ii-systemáhtalaččat. Systemáhtalaš feillat leat dakkárat maid

oahppi ii ieš máhte divvut, go sus ii leat dárbbaslaš diehtu dahje sus lea boasttu diehtu, ja danne geavaha boasttu hámi. Oahppi máhtta easka dalle geavahit rivttes hámi go lea oahppan eanet boasttu hámis. Ii-systemáhtalaš feailla dahje meattáhusa dahká oahppi vahágis. Dat sáhtta boahtit psyhkalaš dilis, nugo váibbasvuodas. Vaikko oahppi meaddá, de son gal hálddaša ja diehtá hámi ja máhtta divvut dan ieš dahje go su fuomášuhtta meattáhusas. (Juuso 2013: 27.) Oahppis sáhtta maid hoahppu leat, ovdamearkka dihte go lea čállime diktáhta. Antonsen čilge čállinmeattáhusaid ná:

Čállinmeattáhus lea go sáni čállinvuohki lea norpma vuostá. Časkinmeattáhussan lea go čállin vahágis čállá sáni eará ládje go lei plánen, ja boadus lea áiggokeahtes čállinmeattáhus. Dán mállii lasiha vel ovttá lávkki, namalassii teavstta rievdeami, mii bohtá das go rievdata ovttá sáni cealkagis ja nu dagaha ahte ii lea kongruensa cealkagis. Boadus sáhtta leat juogo ii-sátne-meattáhus, sátne mii ii gávdno čállingielas, dahje duohtasátne-meattáhus, sátne mii mearkkaša eará go maid lei oiivvildan. Duohtasátne-meattáhus sáhtta leat ovdamearkka dihte čállá *áiddo* go oiivvildii *aiddo*. (Antonsen 2013: 11.)

Kritihkkan feailaanalsii lea ahte dat čiekŋu dušše feaillaide ja dainna ii leat vejolaš oážžut oppalaš gova oahppi gielas, go feailaanalsas ii boade ovdan maid oahppi máhtta. Feaillat muitalit dušše ovttá oasi oahppi giellamáhtus, muhto dat muitalit goitge makkár giellamáhttu lea ja maid galggašedje vel oahppat. (Länsman 2009:75.) Dán dutkamušas buvttán maiddái ovdan maid ja man olu oahppit máhttet ja maiddái gokko dárbbasivččii nannet ohppiid čállinoahpahas.

Guovddáš čállosat nuppigielapedagogihkas leat Stephen D. Krashen girjjit *Second Language Acquisition and Second Language Learning* (1981) ja *The Input Hypotheses: Issues and Implications* (1985). Su teoriija lei dat, ahte lunddolaččat oamastit giela lea lunddolaš proseassa, muhto oahppan lea dihtomielalaš proseassa. Go olmmoš lea oahppame giela, dalle ferte giellaoččodeaddji váldit oasi lunddolaš gulahallandilálašvuodain. Feaillaid divvun ja giellaoahppa leat oasit oahppanproseassas ja daid ferte váldit ovdan sierra. (Larsen-Freeman & Long 2014 (1991): 409–410.) Danne leage dehálaš ahte oahppit ohppet sáme giela metagiela vai bastihit ságastallat giela birra. Čállingiela oahppamii lea stuora ávkin máhttit giellaoahpa vuoddoássiid. Riektačállima njuolggadusaid sáhtta buorebut áddet go dat čilgejuvvojit giela fonologalaš ja morfologalaš vuogádaga ektui. Giellaoahpahas nannejuvvo giellageavahanmáhttu giellaoahpa vehkiin, go giellaoahppa duddjo giellaguorahallanmáhttu. (Helander 2016: 19.)

Lea erohus oahppat nuppigiela go vuosttašgiela. Dasa lassin lea maid erohus das ahte oahppat amasgiela ja oahppat nuppigiela. Nuppigiela oahppamis ja vierisgiela oahppamis lea dat erohus ahte nuppigiela oahppá jovssusgiela birrasis, ja jovssusgiela giellageavaheapmi lea čadnon dan birrasii. Vierisgiela oahppá dábálaččat skuvllain dahje universitehtain ja geavahuvvo doarjjagiellan. (Viberg 1987: 11.) Dan dáfus sáhtta jurddašit ahte mu dutkanjoavkku gielaid sáhtta kategoriseret ná: davvisámegiela hupmangiella lea vuosttašgiella dahje eatnigiella, davvisámegiela oktasaš čállinvuohki, dahje skuvlagiella lea nubbigiella. Vierisgiellan šattašii dasto engelasgiella. Dároggiella lea lunddolaš nubbigiella dán teoriija mielde, go oahppit leat viehka dávjá dároggiela birrasis, jus vel ii skuvllas ja ruovttus, de goit lea TV:s ja internehtas eanas dárogillii dahje juo engelasgillii. Oahppit geavahit dan mađe olu áiggi TV geahččamii ja internehtas borjjastit ja speallat ahte sáhtta dan rehkenastit maiddái giellabirasin.

Kontrastiiva analysa šattai sierra dutkansuorgin Amerihkás 1940-logus ja vuodđudeaddjit leigga Charles C. Fries ja Robert Lado (Joensen 2011:25). Kontrastiiva analysa hypotesa vuolggasadjin lea ahte gielalaš erohusaid sáhtta atnit ávkin go giellaváttisvuodaid galgá einnostit (Larsen-Freeman & Long 2014 (1991): 119–120). Dutkanguovllu vuolggasadjin lea ahte go buohtastahtta eatnigiela giellaoahpa jovssusgiela giellaoahpain, de sáhtta dan bokte einnostit eanas feallaid maid giellaočcodeaddji sáhtta dahkat, go eatnigiella sáhtta váikkuhit jovssusgiela oahppamii. Dat mii lea seammasullasaš dien guovtti giellavuogádagain, lea álki oahppat, muhto mii lea goabbatlágán, lea váttis oahppat. Dán vuogi galggai sáhttit geavahit maiddái eará dásis gielas, nugo fonologijjas, morfologijjas, syntávssas, leksikálas ja kultuvrras ja maiddái eará surggiin. Dán vuogi moaitigohte go kontrastiiva analysa einnostii feallaid dalle go dat eai gávdnon ja čujuhii maiddái dihto áššiid váttisin dalle go dat eai leange váddásat. Nuppe bealis dát vuohki ii máhttange einnostit feallaid dalle go dat gávdnojedje. Čájehuvvui ahte oahppamii čadnon čuolmmat eai sáhttan čilgejuvvot aivvestassii lingvisttalaš dutkamuša bokte. 1960-logus orui metoda geavaheapmi nohkame muhto 1970-logus dán metodii ovdanbuktojuvvui gievrras ja geahnohis málle kontrastiiva analysas. Ovddeš metoda lei gievrras málle, go dat lei prognosalaš ja einnostii feallaid analysa vuodul. Geahnohis málles analyserejuvvojit feallat ja daidda dasto geahččala gávdnat čilgehusa buohtastahttimiin eatnigiela ja vierisgiela. Kontrastiiva geahnohis vuohki, dahje heajos hypotesa, nugo Länsman (2009: 74) lea jorgalan dan sámás, geavahuvvo dál diagnostalaš modeallan ja go galgá čilget giellaváttisvuodaid ja feallaid gaskagielas. Vaikko prognosalaš kontrastiiva analysa ii sáhte einnostit buot feallaid, ja einnosta feallaid mat eai šatta feailan, de oahpahandilálašvuodas sáhtta leat ávkkálaš gielalaš buohtastahttin vai erenoamáš áššiid sáhtta bidjat eanet fuomášumi. (Joensen 2011: 25–26.)

Mun heivehan dáid teorijaid vuosttašgielat ohppiid čállinmeattáhusaid dutkamii. Go materiála ii leat nu hirbmat valjit, de soaitá leat váttis ipmirdit makkár sivat čállinfeailaide sáhttet leat, ja maiddái sáhtta leat váttis sirret feailaid ja meattáhusaid Cordera čilgehusa mielde. Tendeansa goitge sáhtta oaidnit čállinmeattáhusain, ahte makkár konsonántaguovddážiin leat feillat dábálaččamusat, ja makkár iešvuodat leat dain konsonántaguovddážiin main leat feillat ja mat leat riehta čállojuvvon.

3.2 Olbmo ovdáneapmi giela ja čállima hárrái

Dán oasis válldán ovdan movt olbmo giellaovdáneapmi lea, giellaovdáneami muttuid ja oahppi lohka ja čállima ovdáneami. Dát leat vuoddoáššit jus galgá ipmirdit ohppiid giellaoahppama ja čállinmáhtu. Muđui válldán ovdasan sámi mánáid ja guovttegielalašvuoda, movt dat váikkuha lohka ja čállima oahppamii ja muđui olbmo ovdáneapmái.

Dán oasis diđoštan ee. movt ovdánanpsykologijja čilge kognitiivva ovdáneami muttuid ja lohka ja čállinmáhtu oahppama. Man olu sáhtta vuordit ahte 10. luohká oahppit, geat leat sullii 14-15 jahkásaččat, sáhttet giellaoahpa minstariid muitit, ja geavahit go sii dán máhtu ja muittu čáledettiin? Mas livččii ávki go galgá oahppat normerejuvvon čállingiela mielde čállit?

Giellamáhttu mearkkaša máhttit fonologalaš njuolggadusaid, morfologalaš njuolggadusaid, syntávssalaš njuolggadusaid ja semantihkalaš njuolggadusaid ja pragmatálaš njuolggadusaid (Svonni:1993: 15–16). Máhttit giela goitge ii leat seamma go máhttit čállit riehta, go olmmoš han oahppá dábálaččat álggos hupmama bokte gulahallat, ja dájvá easka skuvlaagis oahppá lohkat ja čállit. Máhttit čállit norpma mielde lea goitge dehálaš oassi gulahallamis, go jus sánit leat boastut čállojuvvon, de sáhtta maiddái dagahit boasttuipmárdusa. Dán áigge gulahallet olbmot sihke sms ja dihtora bokte, ja eai álo doaimma sámegeibustávat, de datge sáhtta dagahit boasttuipmárdusa, “*godđit*” nuppástuvvá “*goddit*”, dahje šaddá “*guoddit*” go galggai leat “*guodđit*”, ja “*báhčit*” go galggai leat “*báhčit*”.

Dutkit leat deattuhan lohkanálgga ja oaidnán dan dehálažžan oahppat čállit, muhto ođđaset dutkamat leat geahčadan movt ahte sáhtta bargat nuppe gežiid, namalassii oahppat lohkat čállima bokte. Trageton čilge ahte maŋemus jagiid leat dutkit fuomášan ahte mánáide gaskkal vihtta ja ovcci jagi lea čállit álkit go lohkat. Son deattuha čállingiela oahpahusa mas čállin bohta ovdal

lohkama ja addá ovdamearkkaid movt mánáidskuvladásis sáhtta bargat čállin- ja lohkanohpahusain. Trageton deattuha boallobeavddi geavaheami ovdalii giehtačállin oahpahusa, go de eai dárbbat mánát bidjat motoralaš návccaid hábmet bustávid. Su oahpahusvuogi mielde eai álgge oahppit formálalaš giehtačállinoahpahusain ovdal 3. luohkás. (Trageton 2003: 85–168, 217–218.) Trageton váldá vuođu O97:s mii dalle go čálii girjji lei doaimmas. Su čállinoahpahusa metodat leat goitge áigequovdilát dál ain, vaikko oahppoplánaid sisdoallu rievddada. Dan rájes lea maid DGT-geavaheapmi lassánan ja buorránan teknihka dáfus Norgga skuvllain. Dál oahppit olu skuvllain sáhttet geavahit sihke PC ja iPad:a mas leat ee. ságastallansadji (chat) gos oahppit sáhttet gulahallat sihke njálmmálaččat ja čálašeami bokte, mii addá vejolašvuoda oanehis teavsttaid čállit, ja oazžut vástádusa dakkaviđe, mii fas movttiidahtta máná čállit.

Vuosttaš dássi gulahallamis lea njálmmálaš gulahallan, guldalit ja hupmat. Nubbi dássi lea čálalaš gulahallan, lohkan ja čállin, go nubbi dássi eaktuda vuosttaš dási. Njálmmálaš ja čálalaš giela gaskka lea earru, ja Vygotsky cealká ahte čálalaš gielas lea lingvisttalaš doaibma mii earuha dan njálmmálaš gielas, sihke struktuvrralaččat ja doaimma dáfus. Bakhtin oaidná ges buot giellageavaheami dialogalaš ja sosiálalaš doaibman. Oahpaheaddji ferte váldit vuhtii buot beliid gielas oktanaga, sihke seammalágánvuodaid ja erohusaid njálmmálaš ja čálalaš gielas, ja maiddái dan dialogalaš beali goappásge. Leat sihke konsepttalaš ja pedagogalaš erohusat čálagielas ja njálmmálaš gielas mat dahket dán guokte beali ollisteaddjin, ii ge vuostálasvuohtan. Dat mearkkaša ahte oahpaheaddjis galgá leat dihtomielašvuolta sihke njálmmálaš ja čálalaš giela geavaheapmái. (Dysthe 1995: 84–85.)

Guovttegielalašvuolta lea oalle viidát dutkojuvvon. Vygotsky deattuha guovttegielalašvuoda ja kognitiiva ovdáneami. Son oaivvildii ahte vuosttašgieloahpahusa ja nuppigielaohpahusa gaska lei vuorrováikkuhus. Nuppiin sániiguin ahte vuosttašgiella ovddida nuppigiela ovdáneami ja nubbigiella veahkeha vuosttašgiela ovdáneami. (Øzerk 1995: 26–28.)

Øzerk (1995: 14–15) čilge ahte Wallace E.Lambert ja Elisabeth Peal gávnaheigga dutkamušasteaskka bakte ahte

a) lei lagaš positiiva oktavuolta bures ovdánan guovttegielatvuoda ja kognitiiva fleksibilitehta gaskkas, ja

b) lei lagaš positiiva oktavuolta bures ovdánan guovttegielatvuoda ja doabaásahuvvama gaskkas, ja

c) lei lagaš positiiva oktavuoha bures ovdánan guovttegielatvuoda ja olu eará kognitiiva gálggaid gaskkas.

3.3 Máná giellaovdáneami dásit ja lohkama ja čállima ovdáneami dásit

Diehtit ahte mánát juo ovdal riegádeami gullet go eadni hupmá ja dovdet eatni jiena. Dutkit leat gávnahan ahte mánná dovdá giela, ja máhtta earuhit eatni-giela eará gielain. Vahkkosažžan mánná gulahallá gorutgiela, čalmmiid, moji ja jienaid, ee. čieruma bokte. Jahkasažžan eanas mánát gullet namaset, ipmirdit sániid ja dadjanvugiid, máhttet báhkodit buljardemiin, lihcastagaiguin ja eaŋkalis sániiguin. Mánná liiko stoahkat “titt-tei-jávkan”, suorbmastohkosiid ja lávlagiid gullat ja eará ládje ovtastallat rávisolbmuin. Go lea nuppi jahkái manname, de mánáin juo sáhtta gulahallat muhto gorutgiella ja gesttat leat ain dehálaččat. Mánná máhtta dadjat eaŋkil sániid, hupmangiella ovdána jođánit ja giellaipmárdus lea maid ovdánan dan mađe ahte ipmirda oanehis dieđuid ja máhtta cuoigut oahpes diŋggaide ja govaide nama mielde ja hupman šaddagoahá ipmirdahtti. Guovttejahkasaččain gulahallá sihke gorutgielain, gesttaiguin ja hupmama bokte. Mánná ipmirda oalle ollu ja dovdá olu sániid ja máhtta bidjat 2-3 sáni oktii jierpmálaš dajaldahkan. 3-4 jahkasaš mánná lea juo humadanolmmái, atná guhkit cealkagiid ja máhtta čielgaseappot hupmat. Son čatnagoahá oktavuodaide eará mánáide ja stoahkagoahá eanet mánáiguin oktanis. Dán muttus lea mánás giellaipmárdus nannoseabbo go báhkcodeami ja mánná ipmirda gažaldagaid ja máhtta daid vástidit ja mánná maid nagoda buorebut guldalit jitnosit lohkama. Njealje jahkasaš mánná máhtta eanas giellajietnadagaid ja mánná hálddaša akto gulahallat bearrašiin ja olbmáiguin. Son ipmirda beaivválaš ságastallama ja fearániid ja jearaldagaid ja son máhtta ieš muitalit fearániid ja liiko oahppat ođđa sániid. (Norsk Logopedlag, 0-3 jahkasaš.) Sáme gielat máná giellaoččodeami dutkamušas boahá ovdan ahte vearbbaide dáfus lea jovssushápmi sajáiduvvan eanas sojahanhápmekategoriijain ovdal go mánná deavdá golbma jagi (Ijäs 2011: 192). Guđajahkasaččas lea dábálaččat beanta dievaslaš giellamáhttu, ja máhtta eanas jietnadagaid, hálddaša sojaheami ja máhtta hábmet cealkagiid sihke muitaleami, jearrama ja gohččuma várás ja gulahallá muđuige bures earáiguin, vaikko ii máhte ovdamearkka dihte konditionála sojahanhámiid (Helander 2016: 17–78). Oasit sátnevuorkkás juohkásit sullii ná agi ektui: sániid ruovttu birra oahppá 2-7 jahkasažžan, stoahkama ja olbmástallama birra 3-9 jahkasažžan, skuvlla birra 7-17 jahkasažžan (das leat guokte intensiiva ovdánandási, 7-9

jahkásažžan ja 16-17 jahkásažžan), bargguid birra 19-21 jahkásažžan, sporta birra 7-17 jahkásažžan, musihka birra oasi 6 jahkásažžan ja oasi 12-15 jahkásažžan, ja almmolaš giela birra 24 jahkásažžan (Svonni 1993: 23).

Jus mánná oahppá guokte giela ovdal go lea golmma jahkásaš de dalle sáhtta lohkat ahte lea simultána guovttegielat, minddar gal dadjet ahte mánná oahppá dan nuppi giela de nubbingiellan iige vuosttašgiellan. Nappo ahte oahppá nuppi giela maŋjel go vuos lea ásahuvvon vuosttaš giella. (Svonni 1993: 21.) Lea váttis mu dutkamušas diehtit leat go dát oahppit, geaid teavsttaid guorahalan, simultána guovttegielat, vai leatgo oahppan dárogiela nubbingiellan. Lea maid váttis dadjat leago das dadjamuš dán guorahallama bohtosiidda. Okta eará giellageavahanfenomena dán luohkás lea ahte soames oahppit ságastit gaskaneaset beaivválaččat engelasgiela. Sii leat ožžon oahpahusa engelasgielas 1. luohká rájes, ja dan dáfus sáhtta lohkat ahte leat golmmagielat. Dasa lassin lohket soames oahppit giellaválljenfágas suomagiela dahje spánskkagiela lassin dán golmma giellafágii.

Go mánná stuorrula ja álgá skuvlii, de álgá juo vuosttaš luohkás oahpahallat lohkat ja čállit. Vuodđun olbmo čálamáhtu oahpahallamii lea hupmangiella, ja dan ovddideamis berre váldit vuhtii buot beliid, sihke jietnadeami, sojaheami, sátnemáhtu, cealkkamáhtu ja teakstamáhtu (Helander 2016: 177).

Lohkan ja čállin leaba nannosit oktii čadnojuvvon muhto dat leat goitge goabbat gálggat. “Čálakoda hálddašeapmi lohkama ja čállima oktavuodas lea goabblágán. Vaikko lohkama automatiserejuvvon dekodea gáibida lohkkis dihtolágán reseptiiva aktiivvalaš máhtu, de dat ahte lea álkit lohkat sániid riekta go čállit daid riekta, čájeha ahte čállima duohken leat mohkkásat ortográfalaš proseassat go lohkamis.” (Helander 2016: 77.)

Sámi skuvllain Norggas oahpahallagohtet 1. luohká rájes sámeagiela, dárogiela ja engelasgiela. Lohkan ii leat gelbbolašvuhta man mánná lunddolaččat ovdánahtta muhto dat lea kultuvrii čadnojuvvon, ja danne ii sáhte lohkat ahte vuolábealde ovdánanmuttut gustojit buot mánáide dien ortnegis, ja erenoamážit sáhtta vuordit variašuvnnaid das man guhká guhtege lea dain iešguđetge dásiin dahje muttuin, ja makkár mearkkašupmi dain iešguđetge dásiin lea máná viidáset ovdáneapmái. (Høien og Lundberg 2000: 45–52.)

Lohkama ja čállima muttuid sáhtta juohkit njealji dássái:

1) Pseudolohkan: mánná dahkaluddá lohkame ja lohká riekta jus sátni lea čadnon kontekstii, nugo logoid, maid oahppi dovdá ovdalaččas. Dattege eai mánát dán muttus analysere dahje bija fuomášumi tekstii nu olu.

2) Logografalaš-visuála lohkan: mánná álgá dađistaga fuomášit čálagiela, muhto ii ipmir vel alfabehtalaš vuogádaga. Son assosiere gráfalaš hámiid ja sátnegovaid, nugo logoid. Dutkamušat čájehit ahte dán dásis bustávvamáhttu geahpeda sátnedovdama arvat ovdal go mánná lea čoavdán alfabehtalaš koda.

3) Alfabehtalaš-fonologalaš lohkan: Dán muttus lea mánná cuvken alfabehtalaš koda. Son lea fuobmán oktavuoda gaskkal grafema ja fonema, ja máhttigoahdá stávet, bustávas bustávvi ja stávvalis stávvalii.

4) Ortografalaš-morfemalaš lohkan: Dát dássi lea máná bajimus dási lohkan. Máná lohkán lea automatiserejuvnon nu ahte ii dárbbat stávet sániid ja son lohká olles sániid njuovžilit, jođánit ja sihkkarit ja deaddu biddjo teavstta sisdollui. Son ii dárbbat návccaid atnit dekodet sániid, muhto dovdá juo olu sániid bajil ja nagoda earuhit morfemaid sániin, nappo nu ahte fuobmá erohusa *mánná* ja *mánnái*. Lohkangálga ii leat šat nu čadnon kontekstii, dađi mielde go mánná šaddá boarráset ja lohkangálga ovdána. (Høien og Lundberg 2000: 45–52.)

Seamma ládje go lohkamis, de čállin maid ovdána muttuid mielde:

1) Pseudočállin: Seamma ládje go lohkamis, de lea maddái okta muddu goas mánás lea pseudočállin, namalassii vuosttaš dássi. Olu ovdal go mánná lea oahppan dovdat bustávid, dat čálaša juoidá maid dušše ieš máhtá lohkat.

2) Logografalaš-visuála čállin dahje alfabehtalaš-logografalaš čállin: Mánná ii leat velge oahppan bustávid. Mánná geahččala goitge čállit sáni “gova”, beroškeahhtá sáni bustávain ja movt dat galggaše leat maŋŋálaga. Mánná geahččala goitge čállit iežas nama nu go lea oaidnán ahte rávisolmmoš dan čállá. Dábálaččat čállet stuora bustávid. Soames bustávid máhtá čállit riekta ja earát fas sulastahttet bustávid. Soames mánná čállá juo olles sáni vaikko ii leat ipmirdan alfabehtalaš vuogádaga.

3) Alfabehtalaš-fonemalaš čállin dahje fonologalaš čállin: Oahppi ipmirdišgoahdá alfabehtalaš vuogádaga, dovdagoahdá bustávid hámiid ja diehtá ahte dihto jietnadat gullá bustávvi. Mánná čállá stuora bustávaiguin jietnadagaid go vuos lea analyseren sáni jietnadagaid. Álggus dán muttus mánná ii soaitte máhttit iešge lohkat maid lea čállán. Dađistaga juohkigoahdá sániid fonemaide ja čállá sániid dan mielde movt gullá jietnadagaid beroškeahhtá čállinnjuolggadusain.

Soaitá muhtomin guođđit vokálaid ja čállá dušše oasáža sánis, muhto dábálaččat čállá konsonánttaid. Mánná lea dán muttus dábálaččat skuvlaagis ja šaddá ain čeahpit ahte čeahpit gullat makkár jietnadagat sániin leat. Alfabehtalaš-fonemalaš čállin čájeha ahte čalli geavaha fonologalaš stávenstrategiija.

4) Ortográfalaš-morfemalaš čállin: Dán muttus lea mánná oahppan movt sániid galgá čállit riehta, sihke daid mat čuvvot hupmangiela ja maid daid mat čállojuvvojit eará ládje go daddjuvvojit. Dán dásis máhtá čállit automáhtalaččat riehta, iige dárbbas jurddašit movt galgá čállit. Dán dásis lea ortográfalaš oassi máná mentála leksikonas sajáiduvvan ja son hálddaša morfologalaš struktuvrraid. (Høien & Lundberg 2000 (1997): 78–81.)

Máhttolokten – sámi oahppoplána (2006) gelbbolašvuodamihttomearit leat ohppiid progreshuvnna mielde hábmejuvvon. Dain oaidná maid oahppit galget oahppan smávvaskuvladásis, gaskadásis ja nuoraidskuvllas. 10. luohká ohppiin vurdojuvvo ahte máhttet dássemolsašumi, dasgo čuožžu ee. ahte oahppit galget *“selvehit dássemolsašumi/jietnadatrievdamiid”*, *“hálddašit vearbasojaheami indikatiivvas, vássánáiggis ja konditionálas ja dovdát potensihámiid dain sámegeielain main dat gávdnojit”*, *“hálddašit nomeniid vuodđosojaheami ovttaidlogus ja mánggaidlogus”* ja *“sojahit ovttavásttolaččat lohkosániid, pronomeniid ja substantiivvaid”*. (Utdanningsdirektoratet 06.04.2020.)

Go oahppit hálddašišgohtet grammáhtalaš doahpagiid mat válddahit movt giella lea huksejuvvon, de sáhtá maidái metagiela bokte hupmat giela birra, mii lokte ságastallama dási, ja de lea oahpaheaddjái álkit čilget riehtačállima vuogádaga ja njuolggadusaid.

Mii sáhtá váikkuhit nuorra olbmuid lohkan- ja čállinmáhttui? Go jurddaša ohppiid geain eai leat lohkan- ja čállinváttisvuodát dahje dysleksijja, de sáhttet leat iešguđetge lágan sivat dasa ahte eai leat vel oahppan riehtačállima go leat 14-15 jahkásaččat. Lohkamii váikkuha lohkki kognitiiva stiila, váttisvuodát dovduiguin, váttisvuodát doalahit fuomášumi, ja oahpahuš (Høien & Lundberg 2000 (1997): 64–65). Čállinmeattáhusaide sáhtá leat sivan ohppiid muittus dahje psyhkalaš dilis, ovdamearkka dihte váibbasvuohka ja psykologalaš dilis dego vuobmás dovdduin (Juuso 2013: 27). Go analysere čállinmeattáhusaid, de ferte sirret feailaid mat leat čálamáhttui čadnon ja *“časkinmeattáhusain”*, feaila maid vahágis dahká, vaikko muđui máhtá dán čállit (Høien & Lundberg 2000 (1997): 82–83). Olbmo beroštumit váikkuhit maidái oahppamii ja sáhtá leat ahte nuorain leat eará beroštumit go riehtačállinnjuolggadusat.

Jus oahppit besset geavahit dihtora mas lea Divvun-sátneárkkistanprográmma, de sáhtášii dat váikkuhit dasa ahte oahppit fuomášivčče čállinmeattáhusaid, ja sáhttet divvut daid. Ná sáhtálii oahppi maiddái muitit nuppes movt sátni galgá riehta čállojuvvot ja oahppat boasttuvuođastis. Riektačállinprográmma Divvun gávdná eanas boasttuvuođaid ja fuomášuhtta čáli go lea čállán boastut (Antonsen 2013: 24).

3.4 Sámegeiela čállinmáhtu dutkan ovdalaččas

Sámegeiela riehtačállimis eai leat nu olu dutkamušat čađahuvvon, muhto dat gávdnojit. Piia Susanna Juuso, Oulu universitehtas, lea dutkan čállinmeattáhusaid davvisámegeielat studeanttain logahagas Suoma bealde, erenoamážit konsonántaguovddáža hárrái. Son lea geahččan makkár feailaid studeanttat dahket nomeniid konsonántaguovddážiin, man olu leat feailat ja makkár čilgehusat dáidda feailaide leat. (Juuso 2013:4.) Dutkanjoavkku ektui leat Juusos veahá boarráset oahppit go dat oahppit geaid mun dutkan. Juuso dutkamuš lea kvantitatiiva, ja váldá vuođu feilaanalysa teoriijain, gaskagiela teoriija ja kontrastiiiva analysa ja lea atnán ávkki fenomenologalaš-deskriptiivvalaš luohkkájuogus go dat lea čielggas iige vuodđuduvvo psykologalaš teoriijaide, árvalusaide ja navdosiidda. (Juuso 2013:23–33.) Juuso čujuha Nickel & Sammallahiti konsonántaguovddáža kategoriijaide muhto lea iežas barggus sirren konsonántaguovddážiid guovtti jovkui, grafemalaččat álkes ja váttes konsonántaguovddážiidda, go konsonántaguovddáža iešvuohta váikkuha dasa manne olmmoš feile dan riehtačállimis. Grafemalaččat váttes konsonántaguovddážiidda gullet buot konsonántaguovddážat ja gemináhtat main lea váttis dahje veadjemeahtun jietnadeamis gullat erohusa gievrar ja geahnohis dási gaska. Grafemalaččat álkes konsonántaguovddážat leat dat konsonántaguovddážat main konsonántačohkiin jietnadeamis gievrar ja geahnohis dási erohus gullo čielgaseappot. (Juuso 2013: 42, 49.) Son geavaha kvantitatiiva dutkanmetoda go čilge man olu feailat leat studeanttain, ja sirre feailaid variábeliidda dássemolsašupmi, grafemafeailat ja hábmenfeailat. Čilgehus feailaide leat bealit nugo ovttageardánahttin, boasttuanalysa, suopmaninterfereansa, boasttuanalogiija ja iežá čilgehusat. Bohtosiin bohtá ovdan ahte 74 % feillain leat dahkkojuvvon dannego studeanttat eai hálldaš davvisámegeiela ortografiiija čállinnjuolggadusaid, ja eanemus feailaid dahke nomeniid dássemolsašuddamis, namalassii 49 %. (Juuso 2013: 109.)

Outi Länsman lea iskan Suoma logahaga ohppiid feailaid sin loahppageahččalemiin dahje studeantačállosiin, nu go Suoma bealde gohčoduvvojit dát čállosat. Son lea pro-gradu barggustis čielggadan man ollu ja makkár feailaid oahppit, geat lohket sámegeiela vierisgiellan, dahket ja

mas ja manin feallat bohtet. Son lea guorahallan ohppiid persovnnalaš giela dahjege gaskagiela váttisvuodaid sierra dásiin nugo syntávssas, morfologiijas, morfofonologiijas ja sátnerájus. Materiála lea čohkken áigodagas 1996-2000 ja ledje oktiibuot 99 čállosa ja su dutkanmetoda lea kvantitatiivvalaš ja govvideaddji. Länsman lea teorehtalaš duogážiin atnán sihke kontrastiiva analysa, feailaanalysa ja gaskagiela dutkamuša. Konsonántaguovddáža hárrái su dutkamušas leat dássemolsašuddanfeallat goalmmádin stuorámus feailatiipa. Bohtosat leat su mielas vuorddehahti go lea oaidnán sámeagiela oahpahettiin ahte konsonántaguovddáža válljemis ja vearbaid sojaveamis oahppit dávjá feilejit. (Länsman 2009: 71–83.)

Antonsen (2014: 7–32) lea guorran čállinmeattáhusaid čállošiiin maid lea čoaggán internehtas, Suomas ja Norggas. Sus lea kvantitatiivvalaš dutkanmetoda ja son analysere makkár sátnetiippain leat čállinmeattáhusat ja man olu. Sus leat oktiibuot 135 teavstta ja 40736 sáni maid lea moadde jagi badjel čoaggán. Leat formála teavsttat main lea normatiiva čállinvuohki. Son lea sirren eret teavsttaid main leat eambo go 6 % čállinmeattáhusat. Teavsttat leat sihke oarje- ja nuortasuopman mielde čállojuvvon. Lea analyseren fonotávssalaš posišuvdnavuogádaga ektui čállinmeattáhusaid, ja dasto lea sierra tabeallaid ráhkadan juohke posišuvdnii, main oaidná makkár feallat leat ja man olu. Čállošis čilge makkár sivat sáhttet leat čállinmeattáhusaide ja čájeha man olu Divvun nagoda dustet dahje divvut čállinmeattáhusaid.

Biret Anne Bals lea iskan ovttagielat mánáid hupmangiela ja man muddui máhttet sojahit sániid ja hálddašit dássemolsašumi. Mánát ledje gaskkal 2 ja 8 jahkásaččat. Mánáid hupmangiella lea báddejuvvon ja dutki lea geavahan govaid ságastallangaskaoapmin. Dát geahččaladdan dahje eksperimeanta lea hábmejuvvon Berko geahččaladdamiid oktavuodas ja lea geavahuvvon engelasgielat mánáide iskkadettiin. Bals lea iskan man muddui mánát hálddašit dássemolsašumi, singulárahámis plurálahápmái dahje genitiivahápmái. Son ovdanbuktá erohusaid sátneminstariin Guovdageainnu suopmanis. Čállošis čilge movt álkimus minstariid leat oahppan ovddemus. Son čilge dan mii orro leame erohus bárrastávval nomeniin ja vearbain nuppi bealis ja bárahisstávval sániin ja kontráktanomeniin nuppi bealis. Son čájeha ahte ii leat makkárge duodalaš stuora erohus máná oahppamis dáin minstariin, muhto muhtin erohusain lea vuoddu máná vuollásaš representašuvnnas. Bals čilge maid ahte muhtomin geahččala máná garvit hámiid mat máná mielas leat váddásat. (Bals 2002: 17-22.)

Mikael Svonni lea dutkan Ruota bealde sámi mánáid sámeagiela. Son lea dutkan 15 máná gaskal 4.-6. ceahki. Son lea iskan mánáid giellamáhtu ja makkár fáktorat gielladuogáziis ja giellageavaheamis váikkuhit mánáid giellamáhtui. Son lea iskan sihke grammatihkalaš máhtu ja

leksikona. Dutki lea bádden sámi skuvlamánáid go 1) ođđasis mitalit mitalusa eará mánáide, ja 2) mitalit dárkilit ovttá video birra maid besse oaidnit. Maŋjel lea transkriberen nu movt sii báhkkođit. Vuodđomateriálan lea atnán máná gielalaš duogáža ja gielladili, jearahallamiid ja geardduheami dahje ođđasis muitaleami, máná iežas árvoštallama su giellamáhtus, ja dasto lea ožžon njealje oahpaheaddji árvoštallama mánáid gielas. Girjjis čilge olu juste daid giellafágalaš áššiid birra maid mun guorahalan dán dutkamušas ja maiddái eará fenomenaid mat sáhttet leat sáme gielas. (Svonni 1993.)

Wiggen lea 1990-logus iskan lagabui 1000 čállosa maid oahppit gaskkal 2. ja 6. luohká ledje čállán. Dutkamuš čájehii ahte ahki, sohka bealli, čállinvuohki ja giellasosiologalaš fáktorat váikkuhit eanemus riektáčállimii. Muđui ledje eanas feallat čadnon konsonánttade. Čájehuvvui ahte obbalohkáid ledje bártiin eanet čállinmeattáhusat go nieiddain. (Høien & Lundberg 2000 (1997): 83–84.)

Máná gielalaš ovdáneamis lea olu dadjamaš máná lohkanáddejumái. Buorre lohkanáddejummi eaktuda buorre sátnemáhtu, ahte sihke dovdá olu sániid ja máhtta daid geavahit. Sátnemáhtu ja lohkanáddejummi oktavuodas lea guhkesáigge váikkuhus, go jus mánáidgárdeagis máhtta unnán sániid, de sáhtta vuohttit lohkanáddejummi váttisvuodaid maŋjel go lea skuvlii álgán ja dat dušše sturrot maŋnelis skuvlamannolaga áiggi. (Helander 2016: 60.) Lea maid nana oktavuodas gaskal máná fonemalaš diđolašvuoda ja lohkaŋgelbbolašvuoda. Fonemalaš diđolašvuodas álkidahtta ipmirdit alfabehtalaš prinsihpa ja juste fal alfabehtalaš-fonologalaš muddu leage lohkaŋgelbbolašvuoda váimmus. (Høien & Lundberg 2000 (1997): 50–51.)

3.5 Dássemolsašumi birra Máhttolokten – sámi oahppoplánabuktosis 2006 ja vuodđoskuvlla davvisáme giela vuosttašgiellan oahppogirjjiin

Máhttolokten – sámi oahpponeavvobuktosis (2006), dás duohko dušše ML – s (2006), leat čuovvovaš oahppomihttomearit dássemolsašumi birra:

Oahppanmihttomearit 5.-7. dássái leat ee.:

- hálddašit grammatihka guovddáš njuolggadusaid ja ortografii ja čállit teavsttaid main variere cealkkahuksehusa ja ulbmillaččat geavaha čállinmearkkaid

- sojahit substantiivvaid ovttaid- ja mánggaidlogus
- sojahit vearbaid dálááiggis ja preterihtas ja dovdat imperatiiva -, konditionála ja potenciálahámiid dain sámegielain main dát gávdnojit

ML – s (2006) gaskadási oahppomihttomeriin ii namuhuvvo guovddáškonsonánttaid dássemolsašupmi eksplisihhta, muhto čuoggáin lea dát mielde implisihhta. Máhttit grammatihka guovddáš njuolggadusaid mearkkaša ahte galgá hálddašit ee. dássemolsašumi njuolggadusaid, muhto seamma oahppomihttomeari mielde galgá maiddái máhttit riektačállima, čállit teavsttaid main variere cealkkahuksehusa ja máhttit geavahit riekta čállinmearkkaid. Vuos dat lea ilá olu seamma oahppomihttomearrái coggojuvvon, vaikko ulbmil lea obbalaš teakstaduddjoma hálddašeapmi. Máhttit davvisámegiela grammatihka guovddáš njuolggadusaid lea sihke kompleksa ja viiddis oahppomihttomearri. Dat mearkkaša ahte galgá máhttit giela gulahallama dihte, ja maiddái máhttit giela giela birra. Dat lea, máhttit giellaoahpalaš tearpmaid, sámegiela metagiela, vai galgá sáhttit hupmat giela huksehusa birra. Metagiela álget juo smávvat vuosttaš luohká rájes oahpahallat, go okta oahppomihttomeriin lea “*ságastallat vearbaid, substantiivvaid ja adjektiivvaid birra*”. Go oahppit galget máhttit sojahit substantiivvaid ovttaid- ja mánggaidlogus, de diehtelasat boahká dássemolsašupmi maid mielde, muhto dás ii čuoččo ahte galgá máhttit čállingiela norpma mielde čállit, dušše máhttit sojaheami. Seamma lea dainna čuovvovaš čuoggáin, go galget vearbaid sojahit. Oahppogirjjit sáhttet stivret oalle muddui man olu galget lohkat ja čállit, ja lohkan ja čállin gaskadásis lea oassin oahppi skuvlafágalaš doaimmain.

Oahppomihttomearit 8-10 luohkáii leat ee.:

- albmanahttit girjás sátneriggodagain ja hálddašit ortografiija, cealkkaduddjoma ja teakstaduddjoma
- selvehit dássemolsašumi/jietnadatrievdamiid
- hálddašit vearbasojaheami indikatiivvas, vássánaáiggis ja konditionálas ja dovdát potenciálahámiid dain sámegielain main dat gávdnojit
- hálddašit nomeniid vuodđosojaheami ovttaidlogus ja mánggaidlogus
- sojahit ovttavásttolaččat lohkosániid, pronomeniid ja substantiivvaid

Manjel 10. luohká galget hálddašit ortografiija, selvehit dássemolsašumi/jietnadatrievdamiid, hálddašit vearbaid ja nomeniid vuodđosojaheami ja sojahit ovttavásttolaččat lohkosániid, pronomeniid ja substantiivvaid. Dat mearkkaša ahte galggaše máhttit riektačállima go gerget vuodđoskuvllas. Gokko dasto ii doaimma? Oahppoplána ulbmilat gal leat buorit, vaikko muhtun

oahppomihttomeriide sáhtta coggaluvvon ilá olu, nu go ovdamearkka dihte “*albmanahttit girjás sátneriggodagain ja hálddašit ortografijja, cealkkaduddjoma ja teakstaduddjoma*”. Dát čuokkis sáhtta sisttisdoallat sihke ortografijja, morfologijja, syntávssa, teakstahuksema lassin dasa ahte oahppis galgá leat sátneriggodat. Vaikko lea viiddis, de dat addá signála ahte buot oasit čállimis leat lihka dehálaččat. Čuovvovaš čuoggát nannejit namuhuvvon oahppomihttomeriid, ja namuhit sierra sihke dássemolsašumi/jietnadatrievdamiid ja vearbaid ja nomeniid sátnesojahemiid. Oahppoplána lea čielggas ja das bohtá bures ovdan mii vurdojuvvo ahte oahppit galget máhttit.

Lean geahčadan oahpponeavvuid mat ledje geavahusas dalle go dutkanjoavku lea leamaš gaskadásis ja nuoraidskuvllas. Gaskadásis lea leamaš Ginna, Galka, Borta ja Snorra lohkan- ja bargogirjijt, ja Giellabálggis 1, 2 ja 3. Dasa lassin lean geahčadan ođđaset oahpponeavvuid gaskadási várás, namalassii Giellabálggis 5, 6, ja 7.

Oahpponeavvoráidui Ginna, Galka, Borta ja Snorra gullá lohkan- ja bargogirji, fasihtta ja oahpponeavvobagadus lassin lohkan- ja bargogirjiide main lea čuokkisčála.

Galka bargogirjijt leat veahá bargobihtát main oahppit galget deavdit rivttes hámi cealkagiidda, ovdamearkka dihte “*dát lea lossat, muhto die lea vel ...*” ja dasto leat lohkanbihtát ja bargobihtát main lea *pm, tm, kj, tk~tkk, b, g, d ja hr, hl, hm ja hn* konsonántaguovddážiis. (Jernsletten & Hatle 2002: 98–115.)

Borta bargogirjijt leat obbalohkáii unnán bargobihtát giellaoahpa birra, dušše moadde siiddu áibbas maŋageahčen girjijt, muhto ii leat sierra oassi dássemolsašumi birra. (Jernsletten & Hatle 2002.)

Snorra-girjijt leat valjit bargobihtát, sihke lohkanbihtát main bohtá dássemolsašupmi ovdan, čállinbargobihtát ja guldalanbargobihtát. Guldalanbargobihtát eaktudit ahte juogo oahpaheaddji dadjá jitnosit cealkagiid dahje ahte sánit ja daid sojageapmi leat oahppásat ohppiide ja ahte sii máhttet lohkat nu njuovžilit ahte bastihit seammás gullat erohusa sániid gievrras ja geahnohis dásis. Hárjehusat leat valjit muhto eai nu systemáhtalaččat jietnadagaid dáfus dahje konsonántajoavkkuid ektui. (Jernsletten & Hatle 2002: 121–129.)

Giellamet 1, 2 ja 3 leat oahppogirjijt main leat sihke lohkanbihtát ja bargobihtát. Giellamet 1 girjijt lea sierra kapihtal stávvaljuohkima birra ja guovddáškonsonánttaid birra.

Guovddáškonsonánttat-kapihttalas čilgejuvvo vuossu mii guovddáškonsonánta lea ja dasto leat lohkašat ja bargobihtát main oahppit galget deavdit rivttes sáni cealkagii dahje bustávid

sátnái. Leat valjit bargobihtát ja fuomášupmi lea seammalágán guovddáškonsonánttaide dain iešgudege bargobihtáin. (Balto 1991: 44–67.)

Giellamet 2 girjjis leat teavsttat maid vuodul fas leat ráhkaduvvon bargobihtát. Dás leat ee. stávvaljuohkima birra čilgehusat ja dasa gullelaš bargobihtát. Dasto leat vel bargobihtát main galget ohcat sániid main leat dihto dássemolsašumit ja juohkit dáid sániid stávvaliidda. Eará bargobihtáin galget deavdit rivttes bustávaid sániide, ja rivttes sániid cealkagiidda. (Balto & Turi 1991: 19–36.)

Giellamet 3 girjjis leat maid olu bargobihtát dássemolsašumi birra mas oahppit galget deavdit rivttes guovddáškonsonánttaid sániide, lohkat teavsttaid sátnevádjasiid birra ja čállit mitalusa mas geavaha daid sániid mat leat čállojuvvon ja dasto galget čilget makkár dássemolsašupmi lea dain sániin. (Balto & Turi 1992: 14–29.)

Giellabálggis-oahpponeavvoráidui gullá giellagirji, bargogirji ja neahttaresursa.

Oahpponeavvoráidu lea gaskadássái heivehuvvon geat lohket davvisámegeiela vuosttašgiellan.

Giellabálggis 5 giellagirjjis lea sierra kapihtal mii guoská juste dássemolsašupmái, muhto ovdalis leat kapihttalat vearbaid ja substantiivvaid birra. Vearbbaid oktavuodas čilgejuvvo ahte veorbain lea dássemolsašupmi go sojahuvvojit persovnnaid ja áiggi mielde. Lea sierra skovvi mas boahtá ovdan ahte bárrastávvalveorbain lea dássemolsašupmi muhto ii bárahisstávvalveorbain. Bargobihtáin leat gažaldagat dássemolsašumi birra. Vástádussan galgá oahppi čállit ovdamearkkaid. Skovis leat bárrastávvalveorbait sojahuvvon ja guovddáškonsonánta lea merkejuvvon ruoksadin gievrras dásis ja ruonán geahnohis dásis. Nuppi skovis lea bárahisstávvalveorba sojahuvvon ja das ii leat guovddáškonsonánta merkejuvvon sierra ivnniin, ja čalmmustahtá ahte ii leat dássemolsašupmi. Kapihttalas substantiivvaid birra lea oassi dássemolsašumi birra. Čilgejuvvo goas substantiivvain lea gievrras ja geahnohis dássi. Kapihttalas dássemolsašumi birra lea nu go eará kapihttalas, ulbmil álggus. Dás čuožžu:

“oahppat ahte bárrastávvalveorbaid ja bárrastávvalsubstantiivvaid guovddáškonsonánttat

molsašuvvet go sojaha.” Oahppi sáhtá dieđusge de imaštallat ahte iigo bárahisstávval- ja

kontráktasubstantiivvain leat dássemolsašupmi. Sihke bárahisstávvalsubstantiivvain ja

kontráktasubstantiivvain lea dássemolsašupmi, ovdamearkka dihte *luomi~luopmána* ja

boazu~bohcco. Dáin kapihttalas bidjá fuomášumi dušše bárrastávvalsániide. Leat ráhkaduvvon

skovit mas oaidná movt guovddáškonsonánttat molsašuddet, ahte duppalkonsonánta molsašuvvá

eaŋkilkonsonántan (*ll~l, nn~n, rr~r ja ss~s*), duppalkonsonánta molsašuvvá duppalkonsonántan

(*bb~pp, dd~tt ja gg~kk*), ja konsonántačoahkit molsašuvvet eaŋkilkonsonántan (*hc~z, hč~ž,*

hk~g, hp~b ja ht~đ). (Utsi & Eira 2016: 19 – 33.) Bargogirji čuovvu giellagirjji ja girjjis leat iešgudetlágán bargobihtát ja hárjehusbihtát fáttáide. Bargogirjjis leat dat seamma kapihttalat go giellagirjjis ja nu besset oahppit oalle olu hárjehallat sojahit sániid ja oahppat dássemolsašumi njuolggadusaide, sihke vearba-kapihttalis, substantiiva-kapihttalis ja dássemolsašumi kapihttalis. Maiddái riehtačállin-kapihttalis galget hárjehallat juohkit stávvaliidda, mii fuomášuhtá ohppiid guovddáškonsonánttaid ja dássemolsašumi. (Utsi & Eira 2016: 20–36.)

Giellabálggis 6 giellagirjjis lea sierra kapihtal dássemolsašumi birra ja čilgejuvvo dárkilit mii dássemolsašupmi lea ja movt galgá guldalit sáni ja gávnnahit lea go sáni gievrras vai geahnohis dásis. Deattuhuvvojit erenoamážit sánit main leat váttes konsonántačoahkit, nugo *st~stt, hkk~hk, hpp~hp, htt~ht, rgŋ~rkŋ ja kŋ~ŋ*. Dán kapihttalis lea sierra oassi stávvaljuohkima birra ja dat lea ábas go galgá oahpahallat guovddáškonsonánttaid dássemolsašumi. Girjjis leat olu bargobihtát. Dássemolsašupmi lea maid oassin kapihttaliin mat leat vearbaid, substantiivvaid ja riehtačállima birra. (Utsi & Eira 2017: 19–40; 45–52.) Bargogirjjis leat álggos bargobihtát mas galget juohkit sániid stávvaliidda. Dasto galget lohkat teavstta ja gávdat vearbaid ja substantiivvaid ja muđui vel sojahit sániid main leat váttes konsonántačoahkit, nugo *kt~vtt, kc~vcc, kč~včč, kŋ~ŋ, lš~lšš jna*. Čuovvovaš kapihttalat leat vearbaid ja substantiivvaid birra, ja doppe dieđusge lea maid dássemolsašumi birra. (Utsi & Eira 2017: 11–34.)

Giellabálggis 7 giellagirjjis lea sierra kapihtal dássemolsašumi birra, ja kapihttalis čilge ovdamearkkaiguin mii dássemolsašupmi lea ja movt konsonántačoahkit molsašuvvet substantiivvain. Dasa lassin guoskkahuvvo dássemolsašupmi dain kapihttaliin mas oahpahuvvo vearbaid ja substantiivvaid birra. (Utsi & Eira 2018: 21–48.) Bargogirjjis leat bargobihtát main galgá čilget mii dássemolsašupmi lea ja mat konsonántačoahkit leat. Goappašat bargobihtáide galgá čállit ovdamearkkaid. Muđui leat bargobihtát maidda galgá deavdit bustávid mat váilot sánis, ovdamearkka dihte:

Čále *nd* dahje *ndd*:

Norggas ii leat lohpi luo _____nuoskkidit.

Olbmot dárbašit ráinnas luo _____u.

Gaskkamus bargobihtás váilu *-u*, maid oahppit fertejit deavdit ieža lassin *nd* dahje *ndd*. Manjit bargobihtái leat dát čállojuvvon girječálliid bealis. Eará bargobihtáin galgá sáni rivttes hámi čállit cealkaga sisa ja girječállit leaba válljen sániid main leat dát konsonántačoahkit: *id~dd, ik~ikk, z~hcc*. Dákkár bargobihtát geavahuvvojit nuppigiellaoahpahusas ja gohčoduvvojit

testema oktavuodas “*cloze test*” dahje “*fill in the blanks*”, mas oahppi deavdá sániid dahje bustávid, ja dakkár teasta iská oahppi lohkan- ja čállinmáhtu ja obbalaš giellamáhtu. (Svonni 1993: 19-20.) Dákkár bargobihtámálet leat maid dábálaččat hárbjehusbargobihtán leamaš olu sámegeiela oahppogirjjiin. Eará bargobihtáin galget sojahit kontráktasániid *fális* ja *boazu*. Loahpas galget oahppit čállit guokte goabbatlágán cealkaga main atná dihto sáni gievras ja geahnohis dásis, ovdamearkka dihte “*Eadni lea barggus olles beaivvi*” ja “*Eatni barggus láve somá fitnat*”. Kapihttaliin vearbaid ja substantiivvaid birra leat maid mielde oasis dássemolsašuddama birra. (Utsi & Eira 2018: 11-24.)

Oahpponeavvut nuoraidskuvlla sámegeielloahpahusa várás leat Eatnigiella Giellaoahpa váldogirji, hárbjehusgirjjit Eatnigiella Hárbjehusat I-III ja fáddágirjjit Eatnigiella Fáddágirjjit. Lassin leat maid oahpaheaddjái bagadusgirji, geahččaleamit ja čoavddagirjjit hárbjehus- ja fáddágirjjiide. Váldogirjjis lea čilgejuvvon oanehaččat sihke konsonánttaid ja konsonántačuodjama birra, guovddáškonsonánttaid dássemolsašumi birra ja stávvala ja deattu birra. Girjjis lea mielde listu mas oaidná iešguđetlágán dássemolsašumiid. Hárbjehusgirjjis leat olu hárbjehusbarggut guovddáškonsonánttaid dássemolsašumi birra, ja dat leat juhkkjuvvon smávit osiide mas leat seamma sullasaš guovddáškonsonánttaid dássemolsašuddan šlájat sirrejuvvon seamma bargobihtáide, nappo ahte leat sirrejuvvon konsonántajoavkkuid ja málliid mielde. Ovdamearkka dihte leat bargobihtát *ddj-dj*, *llj-lj*, ja *nnj-nj* molsašuddama birra sierra. Hárbjehusgirjjis čilgejuvvo ahte guhkes *dj*, *lj* ja *nj* čállojuvvo duppalkonsonánttain ovddabealde *j*, ovdamearkka dihte *áddjá*, *viellja* ja *mannji* ja ahte ovddabealde oktonas *d*, *l* dahje *n* gullo guhkes vokála dahje diftonga, ovdamearkka dihte *ádjá*, *vielja*. Ii namut *j* bustáva dan manjit ovdamearkkas, ja dat sáhtta seaguhit oahppi veahá. Muđui muittuhuvvo hárbjehusgirjjis ahte jus garra *h*-jietna gullo, de leat sánis guokte konsonántta, ovdamearkka dihte sániin *fáhcca*, *áhčči*, *áhku* jna. Muđui ii leat nu olu fuomášupmi biddjojuvvon jietnadagaide, muhto leat valjit stávvaljuohkinbargobihtát, ja dat lea buorre go de oahppi oažžu hárbjaneami oaidnit stávvaljuogu ja ná soaitá buorebut muitit dássemolsašumi njuolggadusaid, maiddái sániin main ii gullo nu bures dássemolsašupmi.

Obbalohkáii lea unnán dássemolsašumi birra, eará fáttáid ektui, ja dan ektui ahte konsonántaguovddáža bakte leat liige eanemus feallat ohppiid čállosiin, de leat unnán sátnesojarahárbjehusat girjjiin. Diehtelasat galget čuovvovaš kapihttaliin, mat leat vearbaid ja nomeniid birra, maiddái hárbjehallat dássemolsašumi čáledettiin, muhto čabu dássemolsašumi ja dan iešvuodaid birra ii leat nu olu.

Dássemolsašumi birra lea oalle árrat buot dain girjiin ja dat muitala man dehálaš fáddá dát lea ja ahte daid ferte oahpahallat ovdal bargagohtet eará fáttáiguin. Giellabálggis girjiin lea eanemus dássemolsašumi birra dain girjiin maid mun lean geahčadan.

4 Dutkanmetoda, materiála ja ehtalaš bealit

Leat iešguđet lágan vuogit movt iská ohppiid giellamáhtu. Čállinmáhtu iskan eaktuda goitge ohppiid čállošiid. Sihkkarastin dihte ahte oahppit eai geavat Divvun sátnedárkkistanprográmma čálidettiin, de lean válljen oažžut giehtačállošiid materiálan. In leat jearahallan oahpaheddjiid, vaikko livččii ávkkálaš diehtit makkár oahpahusvuogit leat geavahuvvon sáme-giel-oahpahusas ja makkár oahpponeavvuid dahje reaidduid leat geavahan, go dain lea olu dadjamaš oahppi oahppamii. Guorahalan baicca oahppoplána ja sáme-giela oahpponeavvuid, ahte man olu deaddu biddjojuvvo konsonántaguovddáža dássemolsašupmái ja riehtačállimii.

4.1 Ehtalaš bealit dutkamušas

Go oahppit galget dutkamušain oassálastit de gullet dasa dihto ehtalaš njuolggadusat. Dan dihte leat ohppiid čállošat anonyma čállošat suddjen dihte ohppiid. Oahppit merkejit dušše lea go nieida vai bárdni. Dan merkejit dan dihte go áigumuš dutkamušain lea maiddá guorahallat leago sohkabealleerohus riehtačállimis. Go Sápmi lea unni ja dan geažil livččii álki guorrat ohppiid, go diehtá guđiid jagiid dutkamuš lea čadahuvvon, ja gos, de lea ehtalaččat riehta ahte in namut juste makkár jagiid dutkamuš lea dahkkon inge skuvllaid namaid. Muđui lean maid válljen ovdanbuktit sihke dan man olu leat máhttan riehta čállit, go in áiggo dušše feillaide bidjat fuomášumi. Dat boahtá ovdan diágrammain, gos logut čájehit man olu leat riehta čállán, man olu leat bártnit čállán feila ja man olu leat nieiddat čállán feila. Dat lea mu mielas ehtalaš gažaldat, ahte maiddá čájehit man olu oahppit máhttet, iige dušše man olu feillat leat. Danne leat diágrammat juhkkujuvvon golmma oassái, eaige dušše guovtte sadjái, namalassii dušše feillaid juohku. Muđui leat ehtalaš njuolggadusat maid galgá čuovvut go ohppiid čálamáhtu áigu iskat, ja okta lea ahte ohppiid váhnemat galget miehtat dasa. Lean čálalaččat jearran ja ožžon lobi ohppiid čállošiid atnit dutkanmateriálan.

4.2 Dutkanmetoda

Dutkanmetoda lea vuohki ja tehnikka maid geavaha go áigu dieđalaš gažaldagaide oažžut vástádusa. Leat guokte váldo dutkanmetoda, namalassii kvalitatiivvalaš metoda ja kvantitatiivvalaš metoda.

Lea dutkangažaldat mii stivre metodalaš välljeumi (Nyeng, 2012, 20). Go lean välljen iskat ohppiid riehtačállima, ja iskat man olu čállet boastut, ja makkár feallat ohppiid čállošii leat, de lea lunddolaš ahte dutkamuš lea deskriptiivvalaš ja ahte lea sihke kvantitatiivvalaš ja kvalitatiivvalaš. Deskriptiiva gielladutkamis čilgejuvvo deskriptiivvalaččat ášši nu go lea. Deskriptiiva dutkamušas lea ulbmilin ovdanbuktit dieđuid, ovdamearkka dihte movt logut juohkásit iešguđetge fáktoriid mielde, iige dat geahččal identifiseret sivaidda dahje hypotesaid geahččaladdat. Normatiiva gielladutkamis dutki sáhtta ovdanbuktit árvvoštallamiid ja normatiiva čuoččuhusaid ii sáhte álo duođaštit empiralaš geahččaleami dahje dutkamuša bokte. (Store Norske Leksikon.) Erohus deskriptiiva ja normatiiva giellaoahpas lea ahte deskriptiivva giellaoahppa muitala movt olbmot geavahit giela. Normatiiva, dahje preskriptiiva giellaoahppa, fas addá njuolgadusaid ja rávve movt giela, erenoamážit čállingiela, galgá geavahit. (Helander 2016: 20.) Kvalitatiivvalaš metodain guorahalan makkár guovddáškonsonánttaid oahppit čállet feaila ja makkáriid eai, nappo makkár iešvuodát ja luondu guovddáškonsonánttain lea maid oahppit čállet feaila ja muđui kommenteren eará fuomášumiid. Eará čállinmeattáhusaid goskkahan dušše obbalaččat. Geavahan kvantitatiiva metoda go govvidan feallat, feallaid loguid ja riektafrekveansa ohppiid čállošii.

Oažžun dihtii dakkár materiála mas bohtet ovdan dieđut maid ozan ja dárbbasan, de välljejin ieš hábmet diktáhta (mielddus 1) ja bargobihtáid (mielddus 2). Skuvllaid bealis oahpaheaddjit čadáhedje praktihkalaš beali dutkanmateriála háhkamis. Sii lohke diktáhta man oahppit čálle gieđain báhpirii. Bargobihtá barge oahppit iešheanalisa ja okto, ja ii lean lohpi ávkkástallat sátnegirjjiid iige eará gálduid ja oahpaheaddji ii galgan veahkehit movtge dáinna bargguin. Bargobihtáin leat iežá sátnit go diktáhtas. Oahppit merko ieža leatgo bártnit vai nieiddat.

Álggos identifiseren ohppiid feallaid čállošii, ja kategoriseren feallaid fonotávssalaš posišuvnnaide. (Mielddus 3). Dasto sirren daid sániid maid áiggun erenoamážit analyseret, ja geahčan man olu leat riehta čállán konsonántaguovddáža ja movt guhtege sátni čállojuvvo, jus dat lea feaila čállojuvvon. Riektafrekveansa rehkenasto dušše konsonántaguovddáža ektui. (Mielddus 5). Loahpas kategoriseren sániid guovddáškonsonánta-joavkkuid mielde (gč. Nickel ja

Sammallahtii 2011: 27–32) ja geahčan olu lea riehta ja olu lea feaila guđege joavkkus ja makkár iešvuohta lea feallain. (Miellidus 4). Ovdanbuvttán loguid tabeallaid ja diagrámmaid bokte main oaidná movt feallat juohkásit nieiddaid ja bártneid ektui. Okta tabealla čájeha obbalaš gova guovddáškonsonánta-joavkkuid ektui, movt feallat juohkásit sohkabeali, dási ja grafema logu ektui.

Materiála analyserema oktavuodas geavahan sihke Word, Excel ja Stss-programma. Dat heivejit kvantitatiivvalaš materiála sirremii ja ovdanbuktímii ja dain lea vejolaš maiddái geahččat sierra bártneid ja nieiddaid, ráhkadit vuogádaga mas oaidná frekveansa ja ráhkadit statistihka guovddáškonsonántaid dássemolsašumi čállinmeattáhusain.

Anan ávkki feilaanalysa teoriijas, man ulbmilin lea identifiseret ohppiid feillaid ja kategoriseret, govvidit ja čilget feillaid ja loahpas maiddái feillaid árvvoštallat. Mañemus oassái in leat bidjan deattu dán čállošis.

Go suokkardallá ohppiid čállinmáhtu, de ferte maiddái váldit vuhtii oahppi agi ja láddama, ja olgguldas beliid nugo oahppoplánaid ja oahpponeavvuid.

4.3 Dutkanjoavku ja materiála

Dutkanjoavku:

Dutkanjoavku leat 10. jahkeceahki oahppit, birrasiid 15 jahkásaččat. Leat vihtta nieidda ja vihtta bártne. Sii leat oktasaš davvisámegiela čállinvuogi oahppan skuvlavázzima álggu rájes.

Dutkanjoavkku eatnigiella lea davvisámegiella, oarjesuopman, ja sin birrasis, sihke skuvllas ja servodagas, lea sámegiella váldogiellan. Dát oahppit leat buohkat čuvvon Máhttolokten – sámi (2006) oahppoplána skuvlavázzima áigge. Riika váldogielat ja maiddái eará gielat, nugo eñgelasgiella, dáidet báidnit nuoraid árgabeaigiela sakka, dasgo dat gullojit ja oidnojit mediaservodagas arvat eanet go sámegiella. Danne dajašin ahte sii leat guovttegielagat, dahje vaikko vel máñggagielagatge, go oahppit leat lohkan eñgelasgiela vuosttaš luohká rájes.

Dutkanmateriála:

Diktáhta, maid oahppit galge čállit, ledjen ovdagihtii lohkan čađa golmma geardde juohke cealkaga ja čállán giedain, ja mu rehkega mielde ádjána dainna eanemustá 20 minuhta.

Bargobihtáiguin ádjána eanemustá 15 minuhta. Goitge sáhhtá dán guokte barggu juohkit goabbatge sámeieldiimmuid, vai oahppit eai váibba ja dan geažil čále boasttut. Oahpaheaddjit čađahedje bargguid praktihkalaš beali ja mun ožžon válmmas materiála mainna bessen bargagoahhtit.

Dán dutkamuša olis geahčadan maiddá sámeziela vuosttašziela fága oahpponeavvuid ja Máhttolokten – sámi (2006) oahppoplána. Iskkan mii čuožžu Máhttolokten – sámi oahppoplánas sániid sojaheami birra, ja man olu deattuhuvvo dássemolsašupmi ja riektáčállin. Sámeziela oahppogirjjiin ja oahpaheaddjibagadusain guorahalan man olu lea dássemolsašumi birra ja makkár bargobihtát leat ráhkaduvvon ohppiide. Dutkanmateriálan leat ohppiid giehtačállosat, okta vásedin heivehuvvon diktáhta ja okta heivehuvvon bargoárka:

- diktáhtas lea oktiibuot 296 sáni. Logi oahppi leat nappo čállán 2960 sáni oktiibuot, main lean dárkkistan riektáčállima. Diktáhtas leat oktiibuot 140 sáni main erenoamážit iskkan lea go guovddáškonsonánta čállojuvvon riektá. Diktáhtas leat sihke allafrekveansa sánit ja sánit mat eai soaitte nu oahppásat buot ohppiide. Leat sihke vearbbat ja nomenat. Leat sihke bárrastávval-, bárahisstávval- ja kontrakšuvdnasánit. Buot konsonántajoavkkuin, 1-4D (gč. Nickel & Sammallahti 2011:27–32), leat mielde sánit. Eanas leat bárrastávval nomenat. Tabeallat main bohtosat ovdanbuktojuvvojit leat juhkkujuvvon posišuvdnavuogádaga mielde, konsonántajoavkkuid (1-4D) mielde, ohppiid ja sohkaheali mielde, N1-5 mas *N* vástida *nieida* ja *I* vástida *vuosttaš* nieida, B1-5 mas *B* lea *bárdni*, ja lohku mearkkaša gallát bárdneoahppi lea.
- bargoárkkas leat 17 bargobihtá. Vuosttaš bargun lea sojahit substantiivvaid ovttaidlogus mánggaidlogu hápmái. Dán oasis leat guovttestávval substantiivvat mielde. Nubbi bargu lea derivašuvdna. Das galget suorggidit sániid vuodđohámis diminutiivahápmái, ovdamearkka dihte *mánná~mánáš*, ja vuodđohámis sihke diminutiiva hápmái ja mánggaidlogu hápmái, nugo *miessi~miesážat*, ja akkusatiivii, nugo *áhku~áhkoža*. Mañemus bargobihtás galget bidjat *X* dan cealkagii mii sin mielas lea riektá. Leat golbma cealkaga ja juohke cealkagii leat golbma molssaeavttu, muhto dušše ovtta cealkagis lea kongruensa. Oktiibuot dárkkistan 4360 sáni. Goappašat bargguin merkejit oahppi leago son nieida vai bárdni.

5 Dutkamuša analysa

Dán oasis ovdanbuktojuvvojit dutkananalysa bohtosat tabeallaid, diagrámmaid ja loguid bokte. Kvalitatiivvaláš analysa čuovvu dakka maŋnel tabealla. Diagrámmain čalmmustahtán man olu oahppit leat čállán riekta, ja man olu oahppit leat čállán feaila ja movt dát feillat juohkásit bártneid ja nieiddaid ektui. Leat logi oahppi geat leat čállán ovttá diktáhta guhtege ja bargan ovttá bargoárkka guhtege.

Vuosttažettiin lean buot sániin iskan riektačállima, vai oáččun dieđu das man olu feillat leat konsonántaguovddážiis eará posišuvnnaid ektui fonotávssa vuogádagas. Vuosttaš tabeallas (tabealla 1) oaidná man olu feillat leat oktiibuot guđege posišuvnnaid. Ovdanbuvttán maiddái eará fuomášumiid eará sániid ja posišuvnnaid ektui maid in lean álggos jurddašan analyseret, muhto maidda ferte bidjat fuomášumi jus galgá oazžut ollislaš gova ohppiid čállinmáhtus.

Dasto čiekŋudan konsonántaguovddážiis. Lean sirren tabeallaid guovddáškonsonánta-joavkkuide ja ovdanbuvttán man olu leat čállán riekta ja man olu leat feilen, geahčadan makkár feillat leat dávjjimusat, makkár luondu dahje iešvuohta dain lea.

Bargobihtáin dárkkistan riektačállima ja sojahanmáhtu. Dát sánit leat mielde tabeallain. Sojahanmáhtu muđui kommenteren sierra, dasa in leat bidjan váldofuomášumi dán čállošis. Bohtosiid ovdanbuvttán sihke loguid ja proseanttaid mielde. Diagrámma govvida man olu oahppit leat čállán riekta ja man olu leat čállán feaila ja movt feailalogut juohkásit sohkabeali ektui.

5.1 Bohtosiid ovdanbuktin ja iežan gávdnosat analysa vuodul

Dán oasis ovdanbuktojuvvojit álggos dutkamuša obbalaš bohtosat ja dasto čiekŋuduvvo konsonántaguovddážiis. Loahpas lea sierra oassi gos bohtosat analyserejuvvojit dárkileappot.

5.1.1 Bohtosiid obbalaš govva

Bohtosat dán dutkamušas čájehit ahte eanas oahppit máhttet oba olu sániid čállit áibbas riekta. Leat olu erohusat ohppiid gaskkas ja leat soames oahppit geain leat eanet feallat go earáin. Leat dattege dihto fonotávssalaš posišuvnnat mat leat eanet hástaleaddjit ohppiide go earát. Muhtun sániin sáhttet leat máŋga variántta movt oahppit čállet daid ja dasa bijan maiddá fuomášumi, vaikko eai leaččage daid sániid gaskkas maid áigon iskat erenoamážit. Muđui lea dávjá juste seamma láhkái čállojuvvon feaila dakko gokko vuos lea feaila ja daid feallaid iešvuodaid čilgen dárkileappot maŋnelis.

Diktáhtas leat 296 sáni ja leat 10 čállosa. Čállosiin leat 152 sáni main lea man nu posišuvnnas unnimusat okta feaila. Dat máksá ahte leat 144 sáni (48.65 %) maid buot oahppit leat čállán norpma mielde. Go geahčada dárkileappot feallaid loguid posišuvnnaid ektui, de oaidná ahte leat olu sánit main lea dušše ovttá posišuvnnas okta feaila, mii mearkkaša ahte dušše okta logi oahppis lea čállán feaila ja dat mearkkaša ahte ovcci eará oahppi leat čállán sáni áibbas riekta. (Mielddus 3.)

Tabealla 1 čájeha galle feaila leat ohppiin oktiibuot iešguđetge posišuvnnas, ja vuolit ráidu muitala galle proseantta lea feaila:

Álgu	Vokála- guovddáš	Konsonánta- guovddáš	Soggi	Konsonánta- ravda	Vokála- ravda	Loahppa
7	89	237	156	11	21	6
0,24 %	3,01 %	8,01 %	5,27 %	0,37 %	0,71 %	0,20 %

Tabealla 1. Čállinmeattáhusat iešguđetge posišuvnnain ohppiid čállosiin.

Logut čájehit ahte liige eanemus feallat leat konsonántaguovddážiis, 237 feaila, dahje 8 %, ja unnimus feallat leat álggus ja loahpas sánis, 6 ja 7, dahje sullii 0,2 %. Suokkardalan maŋnelis dán kapihttalis konsonántaguovddáža feallaid erenoamážit.

Nubbin eanemus feallat leat nuppi stávvalis, soggevokálaid čállimis, namalassii 156 feaila, dahje 5,27 %. Leat arvat eanet guovttestávvalsánit go golmma- dahje njealjtestávvalsánit diktáhtas ja dat iešladdis dahká vejolažžan ahte sokkis leat eanet feallat go konsonántaravddas ja vokálaravddas dahje loahpas. Eanas feallat sokkis leat *a/á* feallat, dávjjimusat *a* go galggašii leat *á*, dahje *á* gokko galggašii lea *a*. Dat sáhtta leat dan sivas go hupmangielas gullo *á* nuppi stávvalis oarjesuopmaniin davvisámegielas, vaikko norpma mielde čállojuvvo *a*, ovdamearkka dihte *juhkat*, mii daddjojuvvo *juhkkát*. Nuppe bealis leat máŋggas geat eai leat merken *á* dakko gokko dat galggašii, nugo báikeadvearbbas *dá*. Vihtta oahppi, bealli dutkanjoavkkus, ledje čállán

da. Muhtun ovdamearkkat feaila čállojuvvon sániin leat *logái* (logai), *šadda* (šaddá) (3), *birrá* (birra), *gassá* (gassa) (3), *unná* ja *ieža* (iežá) (2). Logut ruođuid siste mitalit galle oahppi leat čállán nie.

Muđui guovttestávvalsániid soggevokála *ii* merkemis leat feailat. Ovdamearkka dihte akkusatiivvas/genitiivvas, leat feailat nugo *čalmmii*, riekta livččii lean *čalmmi*, ja *sávnnji*, man rivttes hápmi livččii lean *sávnnji*. Preterihttavearbba *gottii* ledje njealjjs čállán *gotti*. Sáni *attii* ledje maid njealje oahppi čállán *atti*, ja go jurddaša ahte leat 10 oahppi leamaš mielde, de dat lea measta bealli. Maiddái vuosttaš stávvalis orru leame muhtun sániin eahpečielggas goas galget leat guokte dahje okta *i* bustávva čállingielas, go ovdamearkka dihte sánis *riika*, mas lea maiddái preaspirášuvdna, lea mángga ládje čállojuvvon; *riihka* (3), *rihka*, *riiká* ja *rihkka*. Eará sániin ledje mánga variántta movt oahppit daid čálle, nugo advearba *báljo* lei čállojuvvon mángga láhkái; *bálljo* (2), *baljo* (2) ja *balljo*. Sáni *nieiddat* lei maid mángga láhkái čállojuvvon, nugo; *nieidat* (2), *niejdat* ja *niedat*. Sánis *lávve* ledje dát variánttat; *lave* (3), *lavve* (2) lassin rivttes hápmái. Báikeadvearba *manjis* lei maiddái čállojuvvon iešguđetge láhkái, nugo *manjis* (2), *mánjis* ja *mánis*. Áigeadvearba *de* ledje golbma oahppi čállán *det*, maid sáhtá navdit ahte lea dárogiella báidnán. Lea dušše okta gii lea čállán *buoht*, vaikko das gullo *h* ovddabealde *t*. Soaitá leat dan dihte go lea allafrekveansa sáni man leat olu sihke oaidnán ja ieža čállán.

Goalmádin eanemus feailat ledje vokálaguovddázis. Olbmo-namat sáhttet čállojuvvot mángga láhkái, muhto dábálaččat sámeгийнmas *Máhte* čállojuvvo *á* vokálaguovddázii. Ledje goitge guđas logi oahppis geat ledje čállán *Mahte*. Sánis *Máhtes* ges ledje guokte variántta, earet nu movt lea riekta, namalassii *Mahttes* (3) ja *Mahtes*. Mearkkašahti dasto leage ahte *Áne* lea dušše okta oahppi válljen čállit *Anne*, ja buohkat eará ledje čállán riekta nu go sámeгийн galgá, *Anne*. Stuorámus feailain leage juste *á* /*a* merkemis vuosttaš stávvalis. Gávdnojit maiddái feailaid gaskkas sánit nugo *goalli*, *noara*, *goavlu*, *roaktu*, *goabir*, rivttes hápmi livččii leamaš *guolli*, *nuorra*, *guovlu*, *ruoktu*, *guobir*. Dát orru čájeheame ahte oahppi lea boastut ipmirdan diftonjaid čállinnjuolggadusa ja ahte oahppis lea dat ipmárdus ahte *uo* jietnadat galgá čállojuvvot *oa*. Sáhtá maid čájehit ahte oahppis leat čállinváttisvuodát dahje ahte lea su gaskagiella čállingielas go gearddi seamma oahppi lea maid čállán *noara* (nuorra), *Roatta* (Ruotta), *goavlu* (guovlu) ja *goavlus* (guovllus).

Teasttain eai lean go 5 sáni mielde main lea diftonganjuolggandáhpáhus vokálaguovddázis, ja dat ledje buot čállojuvvon riekta.

Bárahisstávvalsániid vokálaravdda *ii* merken lea mángasii eahpečielggas movt galgá čállojuvvot norpma mielde, earret eará komitatiiva hámis, nugo:

- *boahkániin*, man ledje čállán *boahkánin* (3), *boahkanin* (4) ja *boahkánis* (1),
- *bulvariin*, man ledje čállán *bulvarin* (3), *pulvalin* (1) ja *pulvaris* (1),
- *áimmážiin*, man ledje čállán *áimažin* (1), *áimašin* (1), *áimmážit* (1), *áimmážin* (2) ja *áimmažin* (2). Dán ovdamearkkas bohtet ovdan maiddá eará čállinmeattáhusat, nugo konsonántaguovddáža *m~mm*, nuppistávvala *a/á*, konsonántaravdda *ž/š*.

5.1.2 Guovddáškonsonánta-feallat

Tabealla 1 čájeha ahte konsonántaguovddážis leat 237 feilla oktiibuot dan logi giehtačállosis. Go leat logi oahppi geat leat čállán diktáhta mas leat 296 sáni, ja mii teorehtalaččat dahká ahte leat 2960 sáni čállojuvvon, de leat konsonántaguovddážis 8,01 % feilla oktiibuot. Go logan teorehtalaččat, de ferten dárkkuhit ahte buot oahppit eai leat čállán jur olles diktáhta, muhto báikkuid guođđán oasi dahje lasihan oasi. Soitet eará áššit man geažil leat gaskkalduvvan juste dalle. Muhtun oahppi ges lea moddii čállán seamma cealkaga.

Lea viehka stuora erohus ohppiid gaskkas man bures leat oahppan čállit konsonántaguovddáža riekta. Tabealla 2 logut čájehit galle riekta guhtege oahppi leat čállán sániid konsonántaguovddáža, dan 140 sánis maid guorahalan erenoamážit. Leat dat sánit mat čállosiin ovdanbuktojuvvojit sihke geahnohis ja gievrras dásis, ja guhkkon gievrras dásis.

Oahppit	N1	N2	N3	N4	N5	B1	B2	B3	B4	B5
riekta 140 sánis	120	130	126	124	62	65	110	99	119	102
% riekta	85,71	92,86	90	88,57	44,29	46,43	78,57	70,71	85	72,86

Tabealla 2. Riektačállojuvvon sánit konsonántaguovddáža bakte.

Dás vuolábealde oaidná sektordiagramma hámis proseantta mielde olu go lea riekta čállojuvvon oktiibuot, man olu leat feallat oktiibuot ja movt feallat juohkásit bártneid ja nieiddaid ektui. Alit ivdni čájeha man olu leat norpma mielde čállán. Ránes ivdni čájeha nieiddaid feailalogu ja oránša ivdni čájeha bártneid feailalogu konsonántaguovddážis:

Diagrámma 1. Riektalohku ja feailalohku olles diktáhtas.

Diagrámma čájeha ahte $\frac{3}{4}$ oassi lea riekta, namalassii 75,50 %. Diagrámma maid čájeha ahte bártniin lea 14,64 % eanet feaillat go nieiddain. Sániid maid buohkat leat máhttán čállit norpma mielde konsonántaguovddáša bakte, leat *Elle* ja *Elle* (akk/gen), *guolli*, *luossa*, *nuorat*, *leahki* ja *leagis*, *Máhtte*, *guhkes*, *soajit*, *nubbi*, *bárdni*, *Deatnu* ja *Deanus*, *Sápmi* ja *Sámis*, *eadni*, *guovlu*, *deaivat*, *Norga*, *merke*, *čalbmi*, *máistit*, *ruoktu*, *boagán*, *Finnmárku*, *máilbmi*, *sullos*, *bohccot*, *čábbámus*, *olbmuide* ja *ivdnen*. (32 sáni). Dat dattege ii mearkkaš ahte leat olles sáni čállán riekta, vaikko konsonántaguovddáš lea áibbas riekta, go eará posišuvnnain sáhtta leat boastut.

Leat olu sánit maid ovcci oahppi leat čállán riekta, muhto maid okta lea guođđán čálekeahtta. Livčče soaitán dat maid leat 100 % riekta. Logut čájehit ahte eanas sánit, maid leat máhttán riekta čállit, leat nominatiiva hámis. *Guolli* ledje buohkat čállán riekta, ja 90 % lea máhttán sojahit maid riekta. Okta dattege lei čállán *goallit* go lei galgat čállit *guolit*, ja *goallii* go lei galgat čállit *guoli*, ja sáni *guolis* lea čállán *goallis*.

5.1.3 Feaillat iešguđetge konsonántajoavkkuin

Claus Peter Nickel ja Pekka Sammallahti leaba girjjis Nordsamisk grammatikk sirren konsonántajoavkkuid 9 jovkui, 1-4D, konsonánta dahje konsonántaovttastumiid vuođul main lea sullasaš dássemolsašuddan. Čájehan tabeallaid ja govvosiid bokte bohtosiid mu materiálas

iešguđetge joavkkuid mielde. Tabeallain oaidná riektalogu guđege joavkkus, ja diagrámmas oaidná sihke riektalogu ja feailalogu ja movt dat juohkásit bártniid ja nieiddaid ektui.

Joavku 1:

Vuosttaš jovkui gullet sánit main guovddáškonsonánttat molsašuvvet III ja II dási gaska dahje II ja I dási gaska. Sániid guovddáškonsonánttat leat gemináhtat, mat molsašuddet konsonántan 2/1, dahje guhkes gemináhtat mat molsašuddet gemináhttan 2/2. Sáhttet maid lea sánit main leat golbma konsonánta mat molsašuddet guovtti konsonántan, 3/2. Jietnadagaid dáfus dán jovkui gullet sihke klusiillat, frikatiivvat, laterálat, nasálat, sibilánttat ja tremulánttat. Vuosttaš konsonántajovkui gullet arvat eanet variánttat go mat dás bohtet ovdan, ja nu maiddáid daid eará joavkkuide, muhto ii leat vejolaš buot variánttaid oazžut mielde ovttá diktáhttii ja bargoarkkii. Dán tabeallas bohtá ovdan man olu oahppit leat riehta čállán daid sániid mat gullet vuosttaš jovkui, oktiibuot 20 sáni.

Joavku 1	Riekta N1-5	Riekta B1-5	Oktiibuot	Riekta %
Elle	5	5	10	100
Elle (gen)	5	5	10	100
guolli	5	5	10	100
guolit	5	4	9	90
viellja	2	2	4	40
vieljaš	2	4	6	60
beallji	4	2	6	60
bealljái	3	2	5	50
gáffe	5	4	9	90
gáfe	5	4	9	90
Ruotas	4	3	7	70
Ruotta	4	4	8	80
luossa	5	5	10	100
luosat	5	4	9	90
nuorra	5	4	9	90
nuorat	5	5	10	100
suolu	5	4	9	90
sullos	5	5	10	100
mánáš	5	4	9	90
miesášat	5	4	9	90
Boađus	89/100	79/100	168/200	84

Tabella 3. Riektačállojuvvon sániid lohku 1. joavkkus.

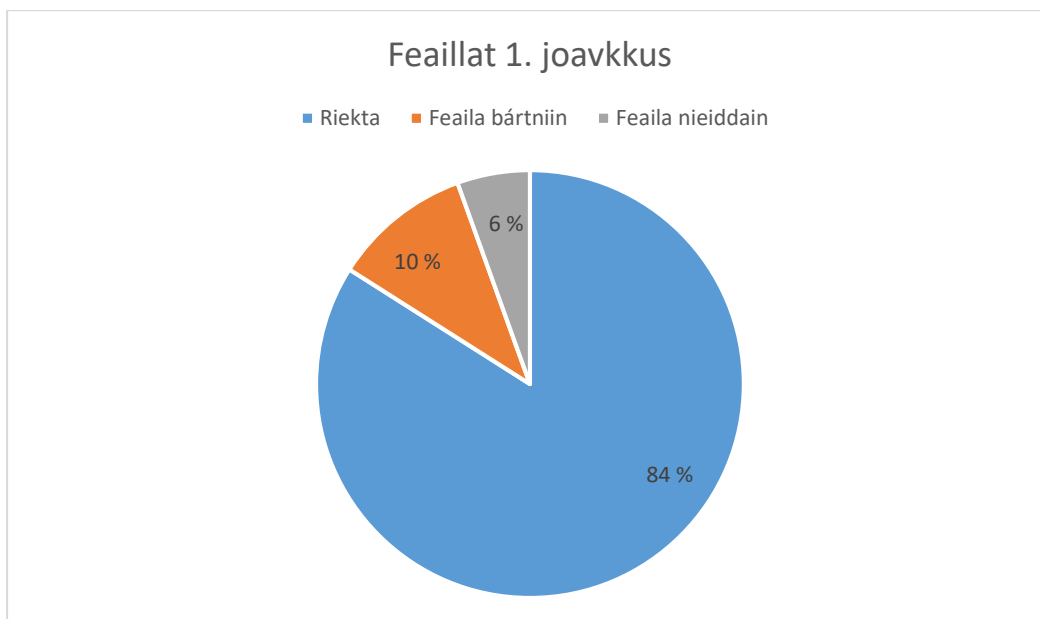
Vuosttažettiin čájehit logut ahte oahppit leat oktiibuot čállán 84 % norpma mielde, mii lea buoremus boađus obanassiige dán dutkamušas. 16 % sániin lea čállojuvvon feaila. Nieiddaid gaskkas leat 89 % čállán riehta ja bártniid gaskkas leat 79 % čállán riehta.

Tabealla logut čájehit ahte sániit main konsonántaguovddážiis leat laterálat *llj~lj* leat čielgasit váddáset go eará guovddáškonsonánttat, goit čállingielas. Dás leat sániit *viellja*, *vieljaš* ja *beallji*, *bealljái* mielde. Okta oahppi lea *viellja* sániis seaguhan *ljj* ja *llj* ja čállán *viellja*, njealjis earát leat ges čállán *vielja*. Okta ii lean obage čállán dán sáni. Sáni *vieljaš* leat njealjis čállán *vielljaš*, guđas ledje čállán norpma mielde. Sáni *beallji* lei 60 % čállán riehta, okta lei čállán *bealjji* ja guovttes leigga čállán *bealji*, okta lei guođđán čálekeahtá. Sáni *bealljái* lei 50 % čállán riehta, nubbi 50 % lei čállán *lj*, iešguđetge veršuvnnain, nugo *bealjái*, *bealjái*, ja *bealjái* (3). Dasa sáhttet lea iešguđetge sivat. Okta lea ahte oahppi seaguha čállingielas *llj* ja *ljj*, dahje ahte laterála palatála jietnadagaid sáhtá leat váttis čállit gulu mielde, goas galgá leat *lj* ja goas *llj*, jus ii muitte dása gullevaš čállinnjuolggadusaid ja ii leat nu nana fonologalaš diđolašvuotta.

Guovddáškonsonánttat main leat 2/1 grafema, nappo main molsašuddan lea gemináhta ja eaŋkilkonsonánta gaskkas (*xx~x*, *xx~x* ja *x'x~x*) omd. *guolli~guoli* ja *suolu~sullos* ja maiddái frikatiivvat nugo *luossa~luosat* ja *gáffe~gáfe*, nappo main leat seamma lágan grafemat nugo *ff~f*, *ll~l*, *rr~r*, *ss~s*, (*xx~x* ja *x'x~x*) lea eanemus riehta, 90 % ja 100 %. Sániin *Elle* nominatiivahámis ja *Elle* akkusatiiva/genitiiva hámis ii leat čállingielas erohus ja dan guokte sáni leat buot oahppit máhtán čállit áibbas riehta. Konsonántaguovddáš *tt~t* lea mearkašahtti unnit riehta go eará sániit main lea dušše 2/1 grafema. Sivvan sáhtá leat ahte eai leat nu galle sáni main leat *t* bustávat ja geavahuvvo unnán, sihke iežas čállosiin ja maiddái lohkamušain, muhto muđui gal lea seammalágán hápmi go *nuorra* ja *luossa* sániin, maid measta buohkat ledje čállán riehta, namalassii ahte lea diftonga *uo* vokálaguovddážiis ja *a* sokkis.

Bohtosat nieiddaid ja bártniid ektui čájehit ahte nieiddain leat unnit feaillat go bártniin, muhto ahte leat eanas seamma sániin feaillat.

Vuosttaš joavkku sániid gaskkas lei nieiddain ja bártniin vejolaš oazžut 90 riehta goappáinge oktiibuot. Vuosttaš joavkkus ledje 20 sáni mielde, nappo leat 10 oahppi čállán 200 sáni oktiibuot. Nieiddat lea čállán 11 sáni feaila ja bártnit leat čállán 21 sáni feaila, mii addá dákkár gova diagrámman:

Diagrámma 2. Riektalohku ja feailalohku 1. joavkku sániid čállimis.

Joavku 2

Nuppi joavkku konsonántaguovddážiin sáhttá kvalitehta leat golmma dásis, mas molsašuddan dáhpáhuvvá dábálaččat lll ja ll dási gaskkas ja ll ja l dási gaskkas. Molsašuddan lea sihke kvantitehtalaš, ovdamearkka dihte *htt~ht*, ja maiddái kvalitehtalaš, ovdamearkka dihte *ht~đ* gaskkas. Kontráktasánit nugo *boazu~bohcco* ja *vihtta~viđát*, molsašuddet l ja lll dási gaskkas. Nappo dán joavkkus leat sánit main leat 3/2, 2/1 ja 3/1 grafema konsonántaguovddážis gievrras ja geahnohis dásis. Jietnadagat sáhttet leat čuojahis klusiillat dahje affrikáhtat main lea čuojahis laryngála *h* ovddabealde. Tabeallas 6 boahdá ovdan man olu oahppit máhtte riektá čállit daid sániid mat gullet dán nuppi jovkui, oktiibuot 25 sáni.

Joavku 2	Riekta N1-5	Riekta B1-5	Oktiibuot	Riekta %
dahkat	3	3	6	60
dahkkon	4	2	6	60
leahki	5	5	10	100
leagis	5	5	10	100
Máhtte	5	5	10	100
Máhtes	5	4	9	90
guhkki	3	3	6	60
guhkes	5	5	10	100
máhtu	4	3	7	70
máđut	5	4	9	90
juhká	2	2	4	40
juga	5	4	9	90

juhkamuš	3	2	5	50
bohtal	3	4	7	70
bohttalis	4	2	6	60
guobir	4	5	9	90
guohpira	5	4	9	90
boagán	5	5	10	100
boahkániin	5	4	9	90
boazu	5	4	9	90
bohccot	5	5	10	100
vihtta	4	5	9	90
viđát	4	4	8	80
áhčit	4	4	8	80
áhkoža	5	4	9	90
Boađus	107/125	97/125	204/250	82

Tabella 6. Riektačállojuvvon sániid lohku 2. joavkkus.

Logut čájehit ahte oahppit leat čállán 82 % norpma mielde. Lea okta dain joavkkuin mas leat eanemus riekta čállojuvvon sánit. 18 % sániin lea čállojuvvon feaila. Logut čájehit ahte nieiddaid gaskkas lea 86 % čállojuvvon riekta ja bártneid gaskkas lea 78 % čállojuvvon riekta.

Stávvallohku ii oro váikkuheame dasa man olu basttihit čállit riekta, go logut eai čájjet dain makkárgé erohusa, dahje ahte livččii álkit čállit bárrastávvalsániid go bárahisstávvalsániid. Ii oro leame oktavuolta das makkár konsonántačoahkit leat, leaš dál *hk~hkk* dahje *ht~htt*, go muhtun sániin lea 100 % riekta earáin fas 40 %. Eanemus feailat leat vearbbaš *juhká*, man dušše 40 % lei čállán riekta. Dat lei čállojuvvon sihke *juhkká* (3) ja *juhka* (1) ja guokte oahppi leaba guođđán dán sáni čálekeahhtá. Dasto lea sátni *juhkamuš*, mas lea 50 % riekta, ja lea čállojuvvon *juhkkámuš*, *juhkkámuš*, ja *juhkkamuš*. Guovttis eaba lean čállán dán sáni. Sánit *dahkat* ja *dahkkon* lea 60 % čállojuvvon riekta, ja dain leat dát variánttat *dahkkát* (1), *dahkkat* (1) ja *dahkon* (1). Guovttis eaba leat čállán sáni *dahkat* ja golmmas eai leat čállán sáni *dahkkon*. Oarjjabealsuopmaniin gullo guhkes konsonántačoahkki *hkk* sániin nugo *juhkat*, *juhkamuš* ja *dahkat*. Muđui gullo guhkes vokála *á* nuppi stávvalis, soggevokála. Dáid jietnadagaid leatge soames oahppit čuovuhan čállingillii, ja sáhtá dan navdit ohppiid gaskagiellan čállingielas.

Jus bidjá tabellii daid iešguđetge variánttaid mat leat 2. joavkkus de šaddá ná boađus:

Konsonántaovttasumit	Riekta N 1-5	Riekta B 1-5	Oktiibuot	Riekta %
<i>hcc~hc</i> (<i>hcc~z</i>)	10	9	19	95
<i>hčč~hč</i>	4	4	8	80
<i>hkk~hk</i>	16	15	31	77,5
<i>hk~g</i>	27	25	52	86,67

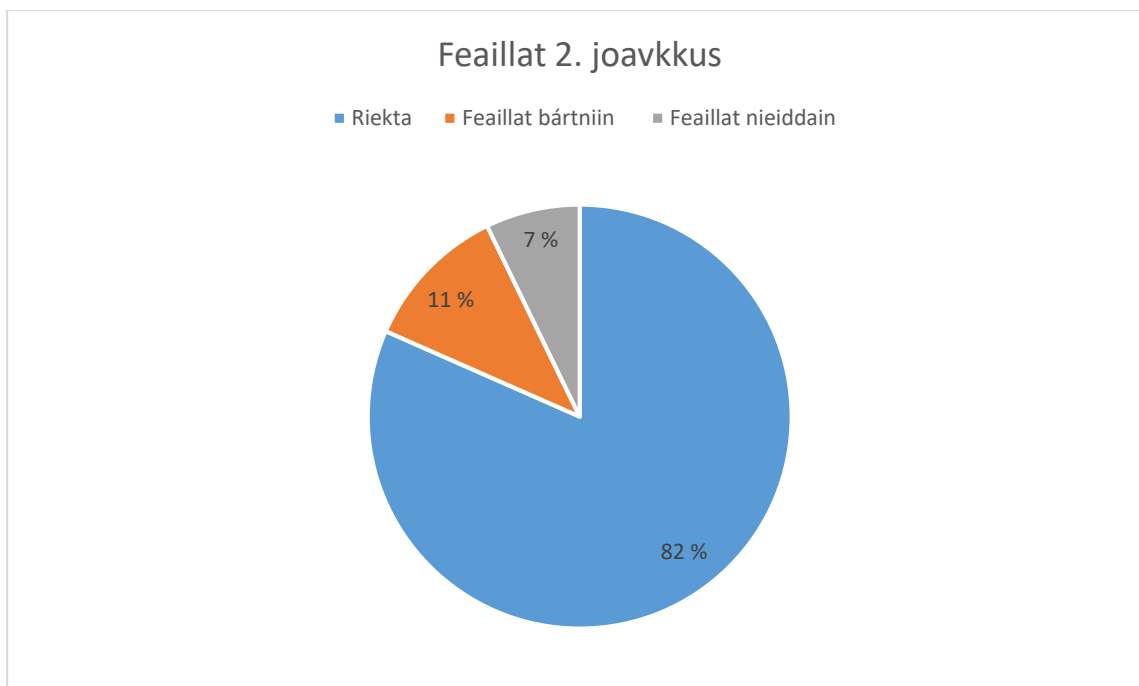
hk/hkk mat eai soja	7	4	11	55
hp~b	9	9	18	90
htt~ht (htt~đ)	25	24	49	81,7
ht~đ	9	7	16	80

Tabella 7. 2. joavkku konsonántaovttastumit ja ohppiid riektáčállima bohtosat.

Sánit main konsonántaguovddáš ii molsašuvva, nugo *hk* dahje *hkk*, leat eanemus čállojuvvon feaila, nu go bajábealde namuhuvvon. Muđui sánit main lea dássemolsašupmi, main lea konsonántačoahkit *hkk~hk*, leat nubbin eanemus feaila čállojuvvon. Sáni *guhkes* lea moddii mielde diktáhtas ja okta oahppi lean dan čállán goabbat ládje, oktii riehta ja nuppes lea čállán *guhkes*. Seamma fenomena lea sániin *guhkki* mii maid lea guktii mielde diktáhtas. Okta oahppi lea oktii čállán riehta ja oktii boastut. Daid háviid go eará oahppit leat čállán boastut, de lea dat čállojuvvon *guhki*. Muđui leat gaskal 80 % ja 95 % riehta. Go geahččá grafemalogu de čájehuvvo ahte velára klusiillain, lea dávjjit feaila, mađi eanet grafemat leat. Sániin main lea 3/2 grafema (*hkk~hk*) leat 77,5 % riehta ja sániin main leat 2/1 grafema (*hk~g*) leat 86,67 % riehta. Dentála ja alveolára klusiillain ii leat nu olu erohus das galle grafema leat, boadus lea sullii seamma, dušše 1,7 % erohus.

Kontráktasáni *bohccot* leat buohkat máhttán čállit áibbas riehta, ja sáni *boazu* leat ovcci oahppi máhttán čállit áibbas riehta, okta lea čállán *boazzu*. Kontráktasániid *vihtta~viđas* leat 9 ja 8 čállán riehta, okta oahppi ii leat goappáge sáni čállán. *Guhkes* konsonántačoahki *htt~ht*, nu go sánis *bohtalis*, lea 60 % čállán riehta, guovttis leaba čállán *bohtalis*, namalassii gievrras dási mielde.

Nuppi joavkku sániid gaskkas lei nieiddain ja bártniin vejolaš oazžut 125 riehta goappáinge oktiibuot. Nuppi joavkkus ledje 25 sáni mielde, nappo leat 10 oahppi čállán 250 sáni oktiibuot. Nieiddat lea čállán 18 sáni feaila ja bártnit leat čállán 28 sáni feaila, mii addá dákkár gova diagrámmas:

Diagrámma 3. Riektalohku ja feailalohku 2. joavkku sániid čállimis.

Joavku 3A

Goalmmát joavku lea juhkkovuvvon golmma vuollejovkui; 3A, 3B ja 3C. 3A joavkkus (tabealla 8) dáhpáhuvvá molsašuddan dávjjimusa gaskal III-dási ja II-dási, duššefal dj~j sániin lea molsašuddan gaskal II-dási ja I-dási. Dán jovkui gullet sihke klusiillat ja affrikáhtat. Sániin mat leat mielde dán iskosis lea konsonántaguovddáža grafemalohku sihke 2/2, 2/1. Tabeallas 8 bohtá ovdan man olu oahppit leat riekta čállán daid sániid mat gullet 3A jovkui, oktiibuot 16 sáni:

Joavku 3A	Riekta N1-5	Riekta B1-5	Oktiibuot	Riekta %
seaggi	4	5	9	90
seakka	4	5	9	90
soadji	4	4	8	80
soajit	5	5	10	100
goddá	4	5	9	90
gottii	4	2	6	60
riekkis	4	4	8	80
rieggáš	4	4	8	80
gazza	3	4	7	70
gaccat	3	2	5	50
nubbi	5	5	10	100
nuppi	5	4	9	90
čábbámus	5	5	10	100
čappa	5	4	9	90
rokkit	3	4	7	70

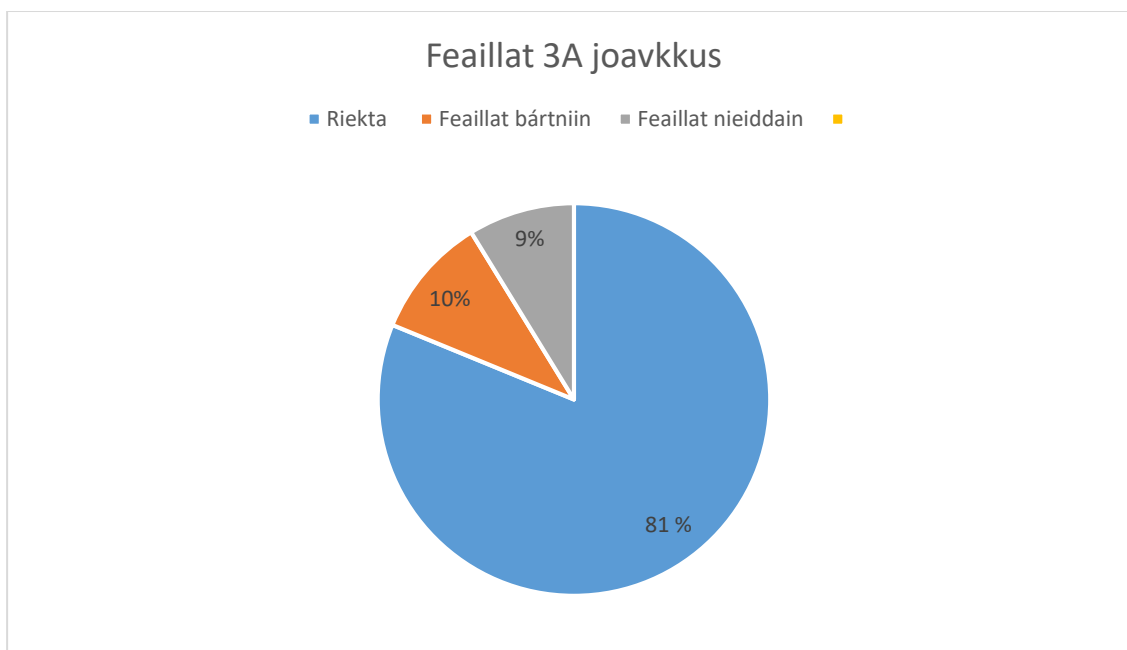
spáppažat	4	2	6	60
Boađus	66/80	64/80	130/160	81

Tabella 8.3A joavkku riektáčállojuvvon sániid lohku.

Bohtosat čájehit ahte oahppit máhttet čállit riehta 81 % sániin. Logut čájehit ahte nieiddaid gaskkas lea 86 % čállojuvvon riehta ja bártneid gaskkas lea 78 % čállojuvvon riehta.

Logut čájehit ahte ii lean nu stuora erohus bártneid ja nieiddaid gaskkas dán joavkkus, dušše guokte feailla leat mat earuhit bártneid nieiddain. Konsonántaguovddážiin *cc~zz* ja *dd~tt*, leat eanemus feaillat.

Sáni *goddá* leat buot oahppit máhttán čállit áibbas riehta, ja dat čájeha ahte eai oro jurdilan sojahanminstara čáledettiin go sánis *gottii* leat čuovvovaš variánttat: *goddii*, *goddi* ja *gotii*. Ohppiid gaskkas lea 60 % máhttán čállit dien sáni riehta, mii mearkkaša ahte ii leat nu čielggas movt dat čállojuvvo, ja leat geavahan gievrras dási hámi geahnohis dásis. 3A joavkku sániid gaskkas lei nieiddain ja bártnein vejolaš oazžut 80 riehta goappáinge oktiibuot. 3A joavkkus ledje 16 sáni mielde, nappo leat 10 oahppi čállán 160 sáni oktiibuot. Nieiddat leat čállán 14 sáni feailla ja bártneid leat čállán 16 sáni feailla, mii addá dákkár gova diagrámmas:

Diagrámma 4. Riektalohku ja feailalohku 3A joavkku sániid čállimis.

Joavku 3B

3B joavkkus molsašuddet sánit dušše III ja II dási gaskkas. Konsonántaguovddážiis leat konsonántačoahkit main leat juogo 4/4 dahje 3/3 grafema. Konsonántačoahkiin lea tremulánta *r* álggus ja dasto klusiila ja nasála, ovdamearkka dihte *rdn* sánis *bárdni*. Tabeallas 9 boahdá ovdan man olu oahppit čálle riehta daid sániid mat gullet 3B jovkui, leat 5 sáni:

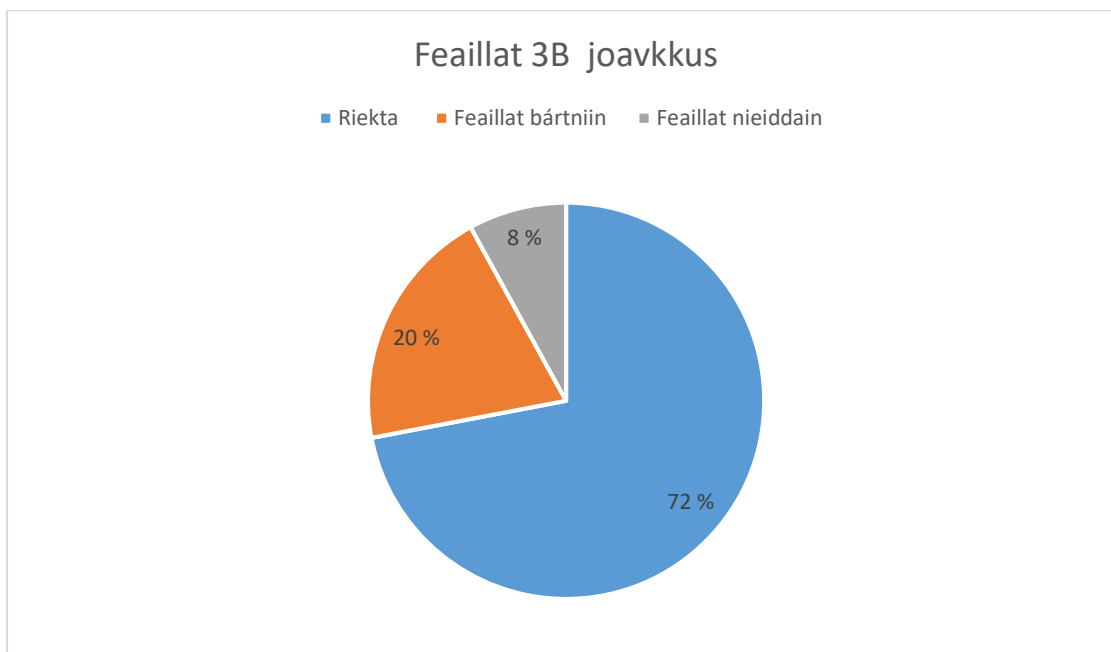
Joavku 3B	Riekta N1-5	Riekta B1-5	Oktiibuot	Riekta %
<i>bárdni</i>	5	5	10	100
<i>bártnit</i>	4	2	6	60
<i>bártnáš</i>	4	1	5	50
<i>fierbmut</i>	4	5	9	90
<i>fierpmit</i>	4	2	6	60
Boađus	21/25	15/25	36/50	72

Tabeallea 9. 3B joavkku riehtačállojuvvon sániid lohku.

Bohtosat čájehit ahte oahppit leat čállán 72 % norpma mielde. Logut čájehit ahte nieiddaid gaskkas lea 84 % čállojuvvon riehta ja bártniid gaskkas lea 60 % čállojuvvon riehta.

Sáni *bárdni* leat buohkat máhttán čállit riehta, muhto sáni *bártnit* lea dušše 60 % ohppiin máhttán čállit riehta ja buohkat geat ledjen čállán feaila, ledje čállán *rdn* konsonántaguovddáža sadjái, nappo gievrass dási hámi mielde. Mearkkašahti lea ahte leat eanas bártnit geat leat čállán boastut *bártnit* sáni, namalassii golmmas viđa bártnis lea čállán feaila. *Bártnáš* sáni ledje njealje viđa nieiddas máhttán čállit áibbas riehta, muhto dušše okta viđa bártnis lea máhttán čállit dan áibbas riehta. Sii geat ledje feaila čállán, ledje buohkat čállán gievrass dási hámi, namalassii *bártnáš*. Sáni *fierbmut* lea 90 % čállán riehta, muhto sáni *fierpmit* lea dušše 60 % čállán riehta. Sii geat leat čállán feaila, leat čállán *fierbmit*, dát maid gievrass dási hámi mielde. Dát muitala ahte eai oro čáledettiin jurddašan dássemolsašumi ja movt sániid konsonántaguovddáš rievdá go sojahuvvo. Sáhtta maid leat váddáset go leat golbma konsonánta konsonántaguovddážiis. Váldofuomášupmin lea ahte sátni mii lea geahnohis dásis, čállojuvvo gievrass dási hámi mielde. Dat mearkkaša ahte ii dát ge joavku leat ollislaččat váttis, muhto dušše oassi joavkkus, namalassii sánit geahnohis dásis.

3B joavkku sániid gaskkas lei nieiddain ja bártniin vejolaš oazžut 25 riehta goappáinge oktiibuot. 3B joavkkus ledje 5 sáni mielde, nappo leat 10 oahppi čállán 50 sáni oktiibuot. Nieiddat lea čállán 4 sáni feaila ja bártnit leat čállán 10 sáni feaila, mii addá dákkár gova diagrámmas:

Diagrámma 5. Riektalohku ja feailalohku 3B joavkkus sániid čállimis.

Joavku 3C

3C jovkui gullelaš sánit sodjet juogo III ja II dási gaska, dahje II ja I dási gaska, ja das leat gievrras dásis konsonántačoahkit ja geahnohis dásis juogo konsonántačoahkit dahje eaŋkilkonsonánttat. Grafemalohku konsonántaguovddážiis sáhtta leat 2/1 dahje 2/2 konsonánta, ja sáhttet maid leat 3/3 muhto dakkár sánit eai leat mielde dán čállošis. Dán jovkui gullet klusiillat main nubbi konsonánta lea nasála, namalassii *bm~pm~m*, *dn~tn~n*, *dnj~tnj~nj* ja *gn~kn~n*. Tabeallas 10 boahdá ovdan man olu oahppit máhtte riektá čállit daid sániid mat gullet 3C jovkui, leat 18 sáni:

Joavku 3C	Riekta N1-5	Riekta B1-5	Riekta oktiibuot	Riekta %
Deatnu	5	5	10	100
Deanus	5	5	10	100
Sámis	5	5	10	100
Sápmi	5	5	10	100
eadni	5	5	10	100
eatni	5	3	8	80
biebmu	2	2	4	40
biepmu	4	4	8	80
jokŋa	4	3	7	70
joŋat	4	3	7	70
vuoni	4	4	8	80
vuotnámis	4	4	8	80
gáma	4	5	9	90
gápmagat	5	3	8	80

eanu	4	4	8	80
ednos	4	5	9	90
eatnit	4	2	6	60
beatnagaš	5	3	8	80
Boađus	78/90	70/90	148/180	82,22

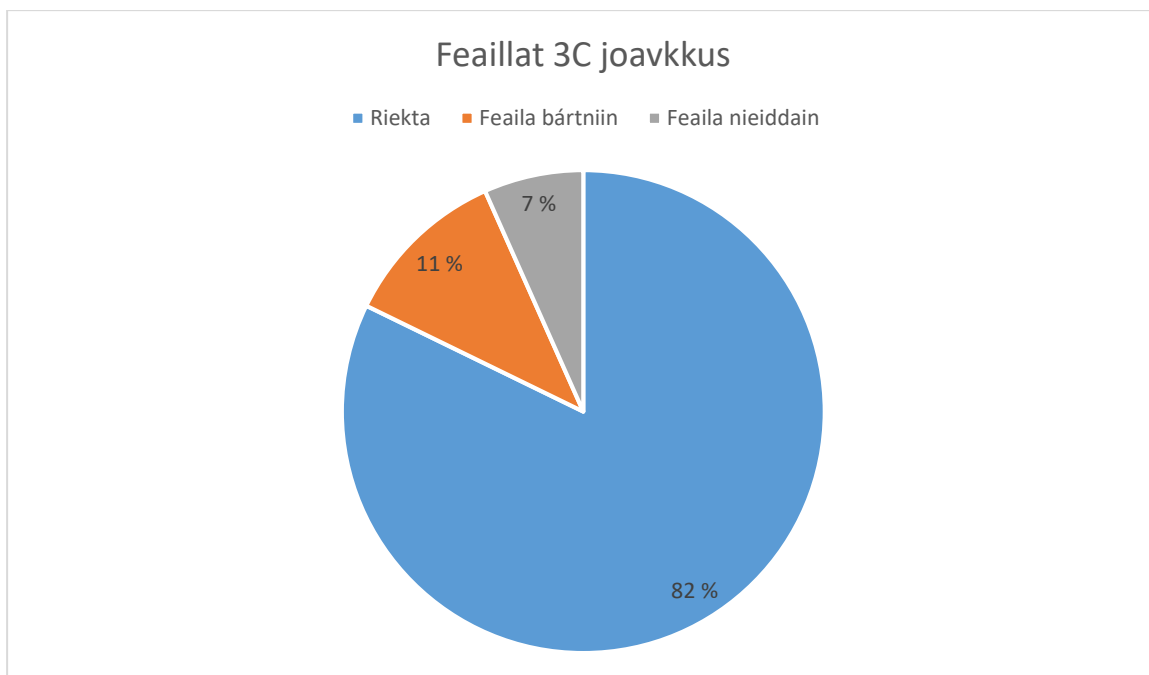
Tabella 10. 3C joavkku riehtačállojuvvon sániid lohku.

Bohtosat čájehit ahte oktiibuot leat oahppit čállán 82 % norpma mielde. Nieiddaid gaskkas lea 86,67 % čállán riehta ja bártneid gaskkas lea 77,78 % čállán riehta.

Sániid *Deatnu*, *Deanu*, *Sápmi*, *Sámis* ja *eadni* leat buot oahppit čállán riehta. Sáni *biebmu* leat guđas čállán feaila, viđas leat čállán *biepmu*, ja okta lea čállán *biembu*. Sáni *biepmu* leat guovttis čállán feaila ja goappašagat leaba čállán *biebmu*. Sáni *eatni* leat golmmas viđa bártneid čállán riehta ja buot nieiddat leat čállán riehta. Sáni *eatnit* bargobihtáin leat njealje viđa nieiddas čállán riehta, muhto dušše guokte bártneid leaba čállán riehta. Golmmas leat čállán *eadnit*, namalassii gievrras dási hámi mielde. Bárahisstávvalsáni *gápmagat* leaba guovttis čállán feaila, nubbi lea čállán *gappmagat* ja nubbi ges *gábmagat*. Sáni *jokŋa* leat guokte oahppi čállán feaila, nubbi lea čállán *njootnga* ja nubbi ges *joknja*. Okta lea guođđán čálekeahhtá dán sáni. Sáni *joŋat* leat čiežas čállán riehta, guovttis eaba leat čállán dán sáni ja okta lea čállán *jokŋat*, nappo gievrras dási hámi mielde. Sánit main lea 2/2 grafema ja leat konsonántaovttastumit, ovdamearkka dihte *bm~pm*, (*biebmu~biepmu*), ja mii molsašuvvá III ja II dási gaska, orrot leame mealgat váddáset go sánit main leat leat 2/1 konsonánta, nugo *tn~n* (*Deatnu~Deanu*) ja molsašuvvá II ja I dási gaska.

Bargobihtáin galge maid sojahit sániid diminutiiva hápmái, ja daid gaskkas čájehuvvo ahte iešalddis sojaheapmi sáhtta leat váttis, ovdamearkka dihte leat guokte oahppi čállán *beanaš*, go bargun lei sojahit sáni *beana* diminutiiva hápmái. Riehta livččii leamaš *beatnagaš*. Bargobihtáid birra čálán maŋnelis sierra árvvoštallama.

3C joavkku sániid gaskkas lei nieiddain ja bártneid vejolaš oažžut 90 riehta goappáge joavkkus oktiibuot. 3C joavkkus ledje 18 sáni mielde, nappo leat 10 oahppi čállán 180 sáni oktiibuot. Nieiddat lea čállán 12 sáni feaila ja bártneid leat čállán 20 sáni feaila, mii addá dákkár gova diagrámmas:

Diagrámma 6. Riektalohku ja feailalohku 3C joavkku sániid čállimis.

Joavku 4A

4A lea stuora joavku ja dasa gullet sánit mat kvantitehta dáfus molsašuddet III ja II dási gaska. Grafemalohku III dásis leat 2 dahje 3 grafema ja II dásis juogo 3 dahje 4 grafema. Kvalitehta dáfus dat joavku sisttisoallá buot lágan konsonántafonemaid ja konsonántaovttastumiid.

Tabeallas 12 boahdá ovdan man olu oahppit čálle riektá daid sániid mat gullet 4A jovkui, ja das lea oktiibuot 40 sáni mielde:

Joavku 4A	Riekta N1-5	Riekta B1-5	Oktiibuot	Riekta %
guovlu	5	5	10	100
guovllus	5	3	8	80
rávdu	4	5	9	90
rávddu	4	2	6	60
deaiivat	5	5	10	100
deaiivadit	5	2	7	70
Norga	5	5	10	100
Norggas	5	4	9	90
beaska	4	5	9	90
beaskkas	1	0	1	20
beaska	2	1	3	30
jávri	4	5	9	90
jávrris	4	2	6	60
garjá	4	5	9	90
garjjáide	4	2	6	60
bivdá	4	5	9	90
bivdde	4	4	8	80

sáivan	4	5	9	90
sáivva	4	1	5	50
vuovdái	4	5	9	90
vuovddušteame	4	2	6	60
merke	5	5	10	100
mearkko	3	1	4	40
merkot	4	5	9	90
vilges	4	5	9	90
vielggut	4	2	6	60
bulvvar	2	0	2	20
bulvariin	4	3	7	70
Finnmárku	5	5	10	100
Finnmárkkus	3	2	5	50
vielppis	4	2	6	60
vielpás	4	5	9	90
njálgga	4	3	7	70
njálgát	4	3	7	70
jorbbas	5	3	8	80
jorba	4	5	9	90
áiddit	4	3	7	70
geađggit	4	2	6	60
čuoikkat	3	2	5	50
vielpáš	4	5	9	90
Boadus	159/200	134/200	293/400	73

Tabealla 12. 4A joavkku riehtačállojuvvon sániid lohku.

Bohtosat čájehit ahte oktiibuot leat oahppit čállán 73 % norpma mielde. Go geahččá nieiddaid ja bártneid sierra, de leat nieiddaid gaskkas 78 % čállán riehta ja bártneid gaskkas ges lea 66,5 % čállán riehta.

Tabealla 12 čájeha ahte 40 sánis leat dušše 5 sáni maid buohkat máhttet čállit áibbas riehta, goit konsonántaguovddáža bakte, namalassii sániid *guovlu*, *deaivat*, *Norga*, *merke* ja *Finnmárku*. Eará posišuvnnain sáhttet leat feaillat. Dat lohku suorggaha, go jurddaša ahte dát oahppit leat juo logi jagi vázzán skuvlla. Nuppe bealis leat 13 sáni maid ovcci oahppi leat máhttán čállit norpma mielde. Go konsonántaguovddázis leat golbma grafema, de dat buvttada arvat eanet feaillaid go dalle go leat guokte grafema. Ovdamearkka dihte dássemolsašuddan *sk~skk* orru leame eahpečielggas oallugiidda, go 9 oahppi leat čállán riehta sáni mas leat guokte grafema, *beaska*, muhto dušše 1 oahppi lea máhttán čállit riehta sáni *beaskkas*, mas leat golbma grafema. Gávccii oahppi leat čállán *beaskas* ja okta lea čállán *beakas*. Sáni *beaska* leat golbma oahppi čállán riehta, guđaš leat čállán *beaska*. Okta lea guođđán čálekeahhtá dán sáni. Seamman tendeara, namalassii čállit gievrras dási mielde, vuhtto earáge sániin. Ovdamearkka dihte sátni *sáivva* lei bártneid gaskkas dušše okta riehta, earát ledje čállán konsonántaguovddázii *iv* (*sáiva*, *saiva*, *saive*). Nieiddain lei 100 % riehta. Sáni *sáivan* (essiv) ledje buohkat čállán riehta seamman joavkkus. Okta oahppi ii lean čállán dáid sániid. Maiddái sániin *merke~ mearkko~merkot* vuhtto

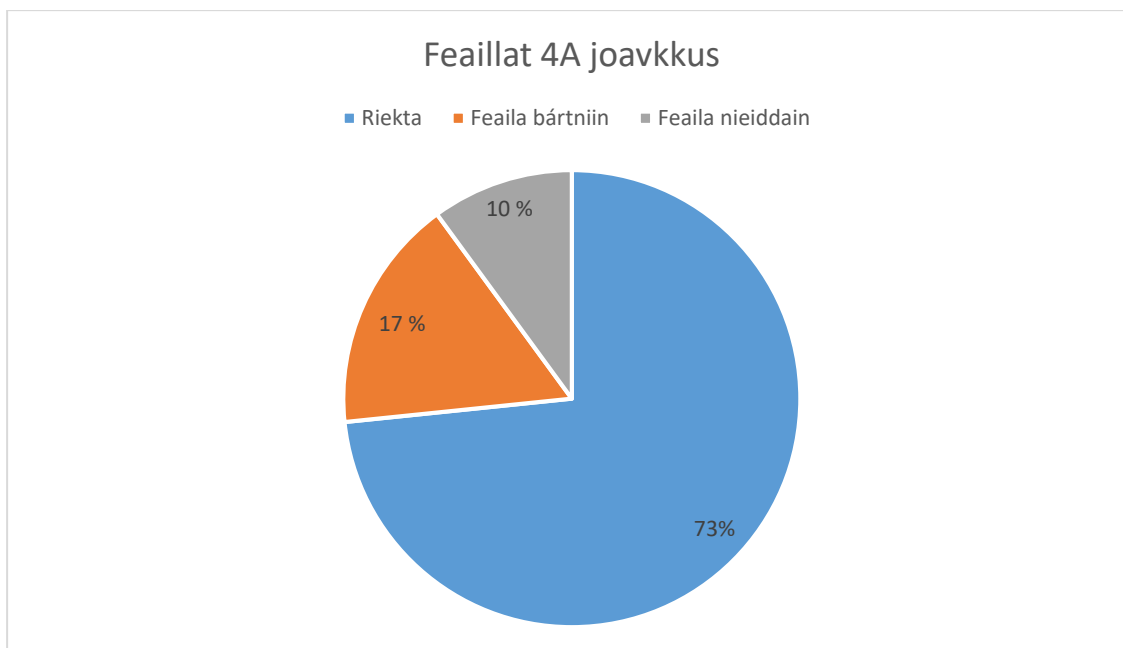
ahte lea dávjjit riehta gievrras dásis go geahnohis dásis. Sáni *merke* ledje buohkat čállán riehta, muhto sáni *mearkko* lei dušše 40 % čállán riehta. Vihtta oahppi ledje čállán *mearko* ja okta lei čállán *mearku*. Dasto fas ledje ovcci oahppi čállán riehta sáni *merkot*, mii lea gievrras dásis, ja okta lei guođđán dán sáni čálekeahhtá. Seamma maiddái sániin *Finnmárku*, man buot oahppit leat čállán riehta, muhto dušše 50 % lea čállán sáni geahnohisdásis riehta, *Finnmárkkus*. Sii geat ledje feaila čállán, ledje buohkat čállán *Finnmárkus*. Ii oktage lean merken preaspirášuvnna *h* dain sániin, vaikko dat gullo hupmangielas.

Sátne *bulvvar* lei čállojuvvon veaháš iešguđege ládje, nugo *bulvvár*, *bulvár*, *bulvar* (2) ja *pulvar* (2), muhto guokte oahppi leigga goit čállán konsonántaguovddáža bakte riehta. Sátne *bulvariin* lei 70 % máhttán čállit riehta. Guovttis eaba lean čállán dán sáni. Bargobihtáin galge oahppit sojahit sániid juogo mánggaidlogu hápmái dahje suorggidit diminutiiva hápmái. Sánit maid galge deavdit leat *áiddit*, *geađgit*, *čuoikkat* ja *vielpáš*. Sáni *áiddit* ledje čieža oahppi čállán riehta, ja golmmas ledje čállán feaila, namalassii oanidan grafemalogu konsonántaguovddážis ná: *áidit*. *Geađgit* ledje guhtta oahppi čállán riehta, njealjis ledje čállán *geađgit*. Sáni *čuoikkat* ledje viđas čállán riehta, golmmas ledje čállán *čuoikat*, okta lei čállán *čuoikat*, ja okta eará fas *čuiget*. Sáni *vielpáš* lei 90 % čállán riehta, dušše okta lei čállán feaila; *vielpáš*. *Garjjáide* sáni leat 3 oahppi čállán feaila, konsonántaguovddáža bakte, buot golmmas leat čállán gievrras dási málle mielde, ja oanidan grafema logu konsonántaguovddážis; *rj*. Dán sáni guhkes *a* (*á*) merken gal lea veahá soaitáhagas movt dan lea guhtege merken. Obbalohkáii leat dán joavkkus gievrras dásis eanet riehta go geahnohis dásis, ja dat mii lea čállojuvvon feaila lea čállojuvvon gievrras dási málle mielde, nappo ahte leat unnit grafemaid čállán go ledje galgat.

4A joavkko sániid gaskkas lei nieiddain ja bártniin vejolaš oažžut 200 riehta goappáge joavkkus oktiibuot. 4A joavkkus ledje 40 sáni mielde, nappo leat 10 oahppi čállán 400 sáni oktiibuot.

Nieiddat leat čállán 41 sáni feaila ja bártnit leat čállán 66 sáni feaila.

Diagrámma 7 čájeha man olu lea riehta čállojuvvon ja man olu feailat leat 4A joavkkus ja movt dat juohkásit nieiddaid ja bártniid ektui:

Diagrámma 7. Riektalohku ja feailalohku 4A joavkkus sániid čállimis.

Joavku 4B:

Dán jovkui gullet sánit mat sodjet III ja II dási gaskkas. Leat dábálaččat 3/3 grafema konsonántaguovddázis, muhto sáhttet maid leat 4/4. Jovkui gullet čujolaš klusiillat ovttas nasála jietnadagain. Diktáhtas ledje oktiibuot 12 sáni mat gullet dán jovkui. Tabeallas 13 bohtá ovdan man olu oahppit máhtte riektá čállit daid sániid mat gullet 4B jovkui:

Joavku 4B	N 1-5	B 1-5	Riekta oktiibuot	Riekta %
čalbmi	5	5	10	100
čalmmi	4	3	7	70
áibmi	5	4	9	90
áimmážiin	4	1	5	50
sávdnji	4	4	8	80
sávnji	4	1	5	50
máilbmi	5	5	10	100
máilmmis	4	2	6	60
olmmoš	5	3	8	80
olbmuide	5	5	10	100
ivdnen	5	5	10	100
ivnniin	4	1	5	50
Boađus	54/60	39/60	93/120	77,5

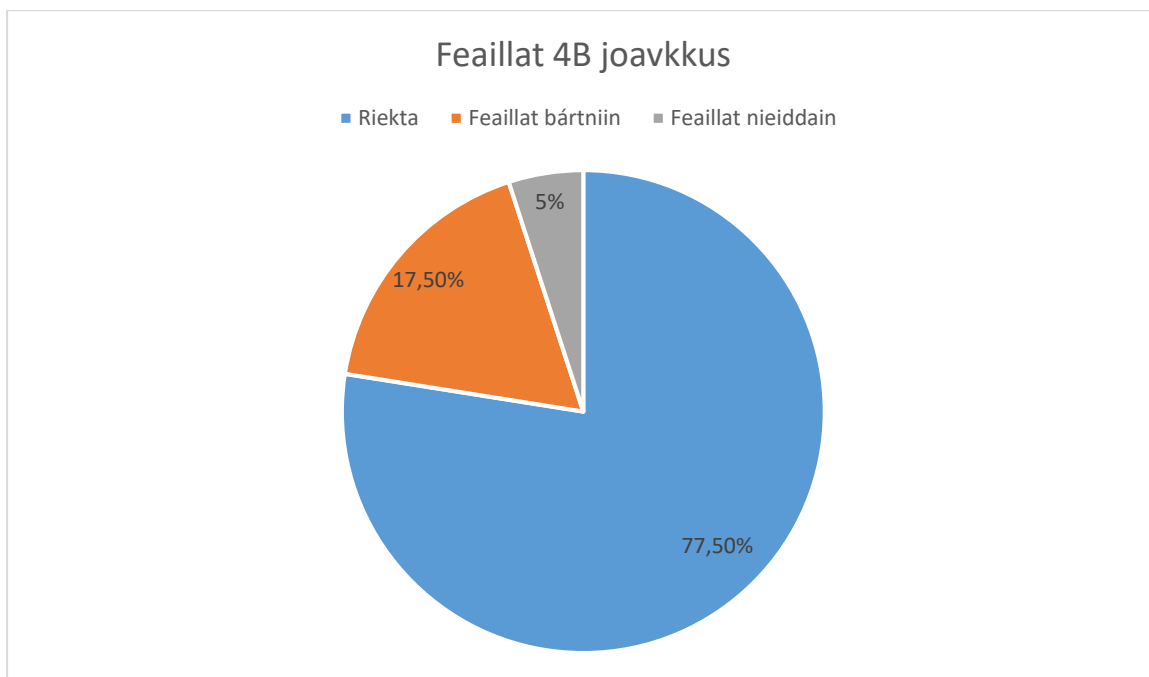
Tabealla 13. 4B joavkkus riektáčállojuvvo sániid lohku.

Bohtosat čájehit ahte oktiibuot leat oahppit čállán 77,5 % norpma mielde. Go geahččá nieiddaid ja bártniid sierra de leat nieiddaid gaskkas 90 % čállojuvvo riektá ja bártniid gaskkas lea 65 % čállojuvvo riektá, mii lea 25 % erohus.

Dán joavkkus oaidná bures ahte oahppit eai muite dássemolsašumi njuolggadusaid čáledettiin, go geahnohis dásis leat arvat eanet feaillat go gievrras dásis. Oktiibuot leat oahppit čállán 120 4B jovkui gullevaš sániid. Sáni *čalbmi* leat buohkat čállán norpma mielde, muhto *čalmmi* leat dušše čiežas čállán riekta. Guovttis leaba čállán *lbm* konsonántaguovddáži, *čalbmii* ja *čálbmi*. Okta lea guođđán čálekeahtá dán sáni. *Áibmi* leat 9 oahppi čállán riekta, okta ii čállán dán sáni. *Áimmážiin* leat viđas čállán riekta, guovttis leaba čállán *im* konsonántaguovddáži, *áimažin* ja *áimašin*. Dán sáni ii leat oktage máhttán čállit áibbas riekta, jus geahččá maiddái daid eará posišuvnnaid. Guokte oahppi leaba guođđán čálekeahtá dán sáni. Sáni *máilbmi* leat buot oahppit čállán riekta, muhto dušše 6 oahppi leat čállán riekta sáni *máilmmis*. Dat lea čállojuvvon sihke *máillmis*, *máilbmis* ja *mailmis*. Okta oahppi ii leat čállán dán sáni. Sáni *sávdnji* leat gávccii oahppi čállán riekta, muhto dušše viđas leat čállán sojahuvvon hámi *sávnji* riekta. Das gávdnojit variánttat nugo *sávdnji*, *sávnji* ja *sávnjii*. Guovttis eaba leat čállán dán sáni. Sáni *ivdnen* leat buot oahppit čállán riekta, muhto dušše bealli oahppijoavkkus leat čállán *ivnniin* riekta. Njeallje oahppi leat čállán *vdn* konsonántaguovddáži, *ivdniin*, *ivdnin* ja okta lei čállán *ivniin*. Njealljis leat nappo čállán gievrras dási málle mielde.

4B joavkku sániid gaskkas lei nieiddain ja bártniin vejolaš oažžut 60 riekta goappáge joavkkus oktiibuot. 4B joavkkus ledje 12 sáni mielde, nappo leat 10 oahppi čállán 120 sáni oktiibuot. Nieiddat leat čállán 6 sáni feaila ja bártnit leat čállán 21 sáni feaila.

Diagrámma 8 čájeha man olu lea riekta čállojuvvon ja man olu leat feaillat, ja movt dat juohkásit bártniid ja nieiddaid ektui:

Diagrámma 8. Riektalohku ja feailalohku 4B joavkkus sániid čállimis.

Joavku 4C

Dán jovkui gullet sánit mat molsašuvvet III-dási ja II-dási gaskkas. Grafemalohku konsonántaguovddázis lea 3/4 grafema. Konsonántaguovddázis leat golbma dahje njeallje sierralágan konsonánta, namalassii sibilánttat maidda láktasit klusiillat k dahje t ja ovddabealde sáhtta leat juogo i , m , n , r dahje v , ovdamearkka dihte nst sánis *goansta*. Oktiibuot ledje ohppiid čállošii 5 sáni mielde mat gullet dán jovkui. Tabeallas 14 bohtá ovdan man olu oahppit čálle riektá daid sániid mat gullet 4C jovkui:

Joavku 4C	Riekta N 1-5	Riekta B 1-5	Riekta oktiibuot	Riekta %
máistán	4	4	8	80
máistit	5	5	10	100
goansta	5	3	8	80
goansttat	2	1	3	30
basttet	0	2	2	20
Boadus	16/25	15/25	31/50	62

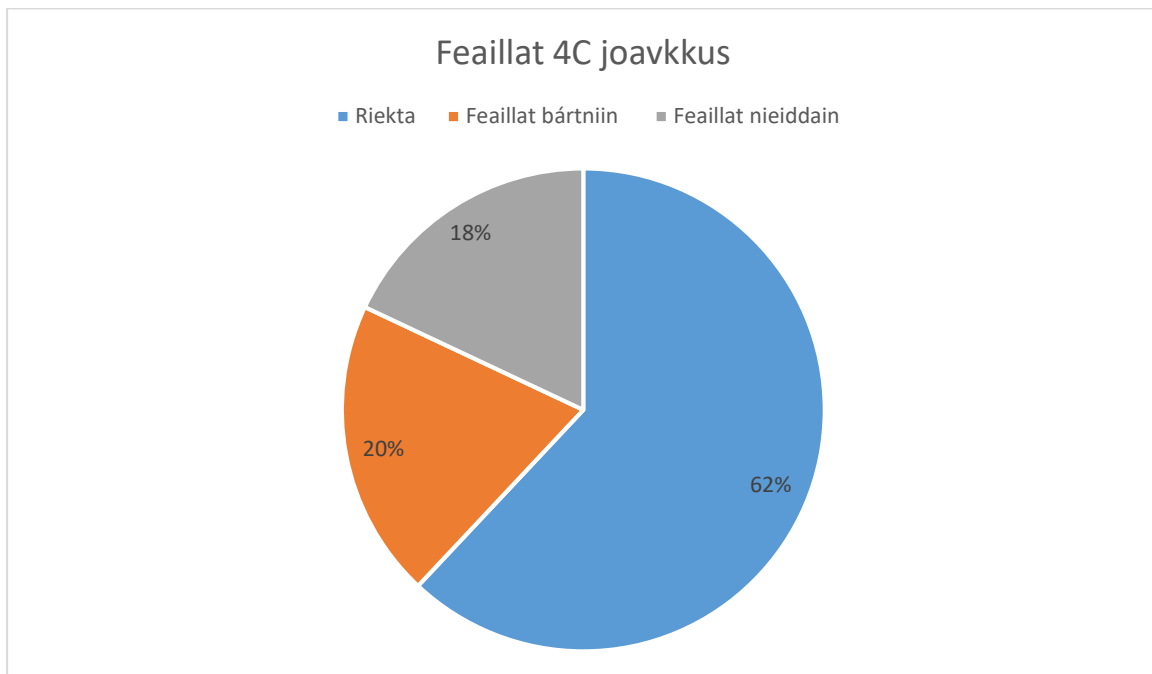
Tabealla 14. 4C joavkkus riektáčállojuvvon sániid lohku.

Bohtosat čájehit ahte oktiibuot leat oahppit čállán 62 % norpma mielde, ja lea dat joavku mas leat liige eanemus feailat. Jus geahččá nieiddaid ja bártniid sierra, de lea nieiddaid gaskkas 64 % čállojuvvon norpma mielde ja bártniid gaskkas lea 60 % čállojuvvom norpma mielde.

Eanemus feillat leat sánis *basttet*. Dušše guovttis leaba čállán dán sáni norpma mielde. Buohkat, geat leat čállán boastut, leat čállán *bastet*. Nubbi sáni, maid olu oahppit leat boastut čállán, lea *goansttat*. Dan leat golbma logi oahppis čállán norpma mielde. Vihtta oahppi leat čállán *goansttat*, okta lea čállán *goannstat* ja guokte oahppi leaba guođđán sáni čálekeahhtá.

4C joavkku sániid gaskkas lei nieiddain ja bártniin vejolaš oažžut 25 riehta goappáge joavkkus oktiibuot. 4C joavkkus ledje 5 sáni mielde, nappo leat 10 oahppi čállán 50 sáni oktiibuot.

Dán govvosis oaidnit man olu leat riehta čállán ja man olu leat feillat, ja movt dat juohkásit bártniid ja nieiddaid ektui:

Diagrámma 9. Riektalohku ja feailalohku 4C joavkku sániid čállimis.

Joavku 4D:

Dán jovkui gullet sánit mat molsašuddet III-dási ja II-dási gaskkas. Grafemalohku konsonántaguovddážiis lea $\frac{2}{3}$ dahje $\frac{3}{4}$. Konsonántaguovddáža kvalitehta gievrras dásis lea čuojahis velára klusiila *k* masa laktásit affrikáhtat *c* dahje *č*, sibilánttat *š* dahje *s*, akto dahje ovttas klusiillain *t*, dahje klusiila *t*. Geahnohis dásis molsašuddá klusiila *k* labio-dentála frikatiivan *v* masa laktásit seamma jietnadagat go gievrras dásis, ovdamearkka dihte *gákti~gávttit*. Oktiibuot ledje ohppiid čállošii 6 sáni mielde mat gullet dán jovkui.

Tabeallas 15 boahdá ovdan man olu oahppit čálle riehta daid sániid mat gullet 4D jovkui:

Joavku 4D	Riekta N1-5	Riekta B1-5	Riekta oktiibuot	Riekta %
ruoktu	5	5	10	100
ruovttus	4	4	8	80
okta	4	5	9	90
ovtta	4	2	6	60
čakčat	5	4	9	90
čavčča	4	2	6	60
Boađus	26/30	22/30	48/60	80

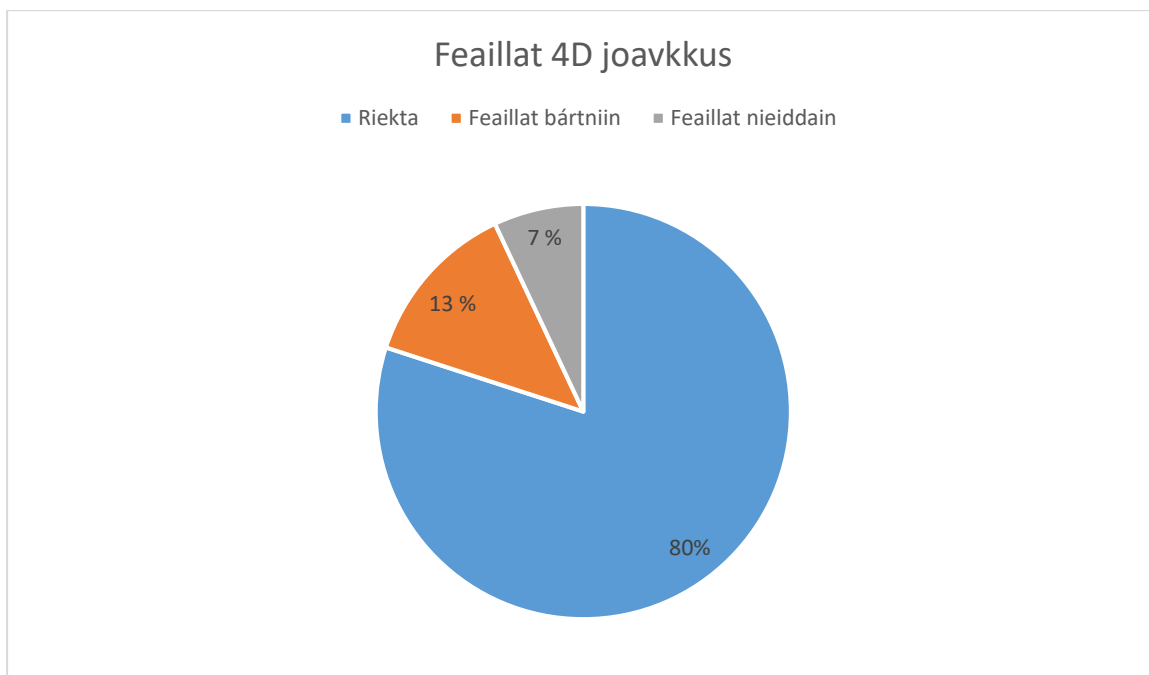
Tabealla 15. 4D joavkku riehtačállojuvvon sániid lohku.

Tabeallas 15 oaidná ahte oahppit leat máhttán čállit 80 % riehta. Jus geahččá nieiddaid ja bártneid sierra, de lea nieiddaid gaskkas lea 87 % čállán norpma mielde ja bártneid gaskkas lea 73 % čállán norpma mielde.

Eanas feaillat leat dán ge joavkkus geahnohis dásis. Buot oahppit leat čállán *ruoktu* norpma mielde, muhto sáni *ruovttus* lea okta čállán *ruovttus*. Nubbi lea leamaš veahá eahpesihkar, go lea álggos čállán riehta, muhto de lea divvon ja čállán *ruovttus*. Sániid *okta* ja *čakčat* leat 90 % ohppiin čállán norpma mielde. Sáni *čakčat* lea okta oahppi čállán *čakčat*. Sojahuvvon sániid, mat leat geahnohis dásis, *ovtta* ja *čavčča*, leat 60 % ohppiin čállán riehta. Sáni *ovtta* leaba guokte oahppi čállán *ovtta*. Guokte oahppi leaba guođđán sáni čálekeahhtá. Sáni *čavčča* leat golbma oahppi čállán *čavčča*, ja okta ii leat čállán dán sáni.

4D joavkku sániid gaskkas lei nieiddain ja bártnein vejolaš oažžut 30 riehta goappáge joavkkus. 4D joavkkus ledje 6 sáni mielde, nappo leat 10 oahppi čállán 60 sáni oktiibuot.

Diagrámma 10 čájeha man olu lea riehta čállojuvvon ja man olu feaillat leat, ja movt dat juohkásit bártneid ja nieiddaid ektui:

Diagrámma 10. Riektalohku ja feailalohku 4D joavkku sániid čállimis.

Soames jurdagat bohtosiid birra.

Go leat sánit báhcán čálekeahhtá, de lea váttis diehtit movt sii livčče välljen čállit daid sániid maid leat guođđán. Lea maid vejolaš ahte lea garvinstrategiija, ahte jus oahppi lea eahpesihkar movt sátni čállojuvvo norpma mielde, de son ii oba čálege dan sáni, amas šaddat feaila. Go leat giehtačállosat de lea maid soames sániid leamaš váttis čuovggahit dahje ipmirdit maid lea čállán. Dat eai goitge leat nu gallis ahte livččii rievddadan loguid namuhan veara.

Buot joavkkuin lea nieiddain dávjjit riekta go bártniin. Muhtun joavkkuin leat badjel beali eanet feailat bártniin go nieiddain ja muhtun eará joavkkuin fas ii leat nu olu erohus. Go bidjá feailaloguid tabellii (tabealla 16), de oaidná makkár joavkkuin bártniin leat eambbo feailat go nieiddain ja man olu. Tabeallas maid oaidná galle proseanta lea riekta čállojuvvon. Tabealla 16 čájeha proseantaid mielde bohtosiid.

Tabeallas 16 boahtá ovdan ahte gaskamearálaččat leat oahppit čállán 77 % norpma mielde. Nieiddaid čállosiin lea gaskamearálaččat 8,6 % čállojuvvon feaila ja bártniid čállosiin lea gaskamearálaččat 14,4 % čállojuvvon feaila.

Joavku	Nieiddat feailaproseanta	Bártnit feailaproseanta	Riektaproseanta
1	6	10	84
2	7	11	82
3A	9	10	81
3B	8	20	72
3C	7	11	82
4A	11	17	72
4B	5	17,5	77,5
4C	18	20	62
4D	7	13	80
Gaska- mearálaš	8,6	14,4	77

Tabella 16. Bajilgovva feailafrekeansa joavkkuid ja sohkabeali ektui.

Stuorámus erohus bártniid ja nieiddaid gaskkas lea 4B joavkkus, gos bártniid čállosiin lea 12,5 % eambo feallat go nieiddain. 3B joavkkus lea maid stuora erohus nieiddaid ja bártniid gaskkas, go nieiddain lea 8 % feaila ja bártniin lea 20 % feaila. Dasto 3A joavkkus lea dušše 1 % eambo feallat bártniid čállosiin go nieiddaid čállosiin. Obbalohkái čájehit logut ahte bártniin leat jámma eanet feallat go nieiddain.

Olu joavkkuin vuhtto ahte sániin, mat leat geahnohis dásis, leat eanet feallat go sániin mat leat gievrras dásis, earenoamážit go konsonántaguovddážiis leat eanet grafemat geahnohis dásis go gievrras dásis. Tabella 17 čájeha buot joavkkuid riehta- ja feailaloguid, loguid feallain gievrras ja geahnohis dásis ja galle fealla leat šaddan konsonántaguovddáža grafemalogu ektui.

Joavku	Riekta	Feaila nieiddat	Feaila bártnit	Feallat gievrras dásis	Feallat geahnohis dásis	Grafema logu ektui feallat			
						1	2	3	4
Joavku 1	84 %	6 %	10 %	6 %	10 %	9	8	15	
Joavku 2	82 %	7 %	11 %	11 %	7 %	6	27	13	
Joavku 3A	81 %	9 %	10 %	6 %	12 %		30*		
Joavku 3B	72 %	8 %	20 %	2 %	26 %			14**	
Joavku 3C	82 %	7 %	11 %	8 %	10 %	8	24		
Joavku 4A	73 %	10 %	17 %	7 %	21 %		18	89	
Joavku 4B	77,5 %	5 %	17,5 %	8 %	37 %			20	7***
Joavku 4C	62 %	18 %	20 %	8 %	30 %			12	7****
Joavku 4D	80 %	7 %	13 %	3 %	17 %		2	10	

Tabella 17. Obbalaš govva joavkkuid ektui ja movt feallat juohkásit sohkabeali, dási ja grafema logu ektui.

*eanas sániin leat 2/2 grafema konsonántaguovddážiis dán joavkkus.

** buot sániin leat 3 grafema konsonántaguovddážiis.

***dušše 2 sáni mielde main leat 4 grafema (sávdnji ~sávnnji)

****dušše okta sátni mielde mas leat 4 grafema.

Tabella 17 čájeha ahte vuosttaš jovkui (joavku 1) gullevaš sániin leat arvat unnit feillat go 4C jovkui gullevaš sániin. Riektafrekveansa erohus lea olles 22 %. Vuosttaš joavkku sániid konsonántaguovddážiis leat juogo golbma konsonánta, gemináhtat dahje eaŋkilkonsonántta ja molsašuvvet lll-dási gaskkas ja ll-dási dahje ll-dási ja l-dási gaskkas. Eanemus feillat leat sániin main leat laterálat *llj~lj*, ovdamearkka dihte *viellja~vielja*. Sáhtta leat sihke grafema lohku, muhto maiddái jietnadat mii dagaha ahte sáhtta leat váddáseabbo go dat sátni mat molsašuddet gemináhtas eaŋkilkonsonántii, dego ovdamearkka dihte *luossa~luosat*. Go sániin leat seamma lágan grafemat, ja lea dušše kvantitehta mii rievdá go sojaha sáni, de dat orru maid dagaheame unnit boasttuvuođaid.

2. joavkkus ledje maid unnán feillat. Dán joavkkus dáhpáhuvá molsašuddan juogo lll-dási ja ll-dási gaskkas dahje ll-dási ja l-dási gaskkas. Grafema lohku sáhtta leat nappo 3/2 dahje 2/1 konsonántaguovddážiis. Go geahččá dárkileappot makkár sániin leat eanemus feillat de orru čájehame ahte sániin main leat 3/2 grafema (*hkk~hk*) konsonántaguovddážiis leat sullii 10 % eanet feillat go sániin main leat 2/1 (*hk~g*) grafema. Ovdamearkan sáhtta váldit sáni *guhkki*, dalle go dat lea feila čállojuvvon, de dat lea čállojuvvon *guhki*. Oahppit leat oanidan konsonántaguovddáža. Sánis *guhkes*, mas leat dušše 2 guovddáškonsonánta, leat eanas oahppit čállán riehta. Nuppe bealis sáni *juhkamuš*, leat golbma oahppi čállán *hkk* konsonántaguovddážiis, nappo *juhkká(a)muša*. Sáni *juhká* leat njealje oahppi čállán *juhkká* dahje *juhka*. Dasa sáhtta suopman váikkuhan, go oarjjabealde suopmana mielde daddjo justte fal *juhkká*. Sojahuvvon sátni *juga* lea 90 % čállán norpma mielde ja dat orru čájehame ahte oahppit eai leat váldán vuhtii dássemolašuddan-njuolggadusaid čáledettiin. Dán joavkkus čájehuvvo ahte gievrras dásis leat eanet feillat go geahnohis dásis. Muhtin sániin leat gievrras dásis konsonántaovttastumit mii geahnohis dásis molsašuddá eaŋkilkonsonántan, ja dain oktavuođain leat gievrras dásis eanet feillat go geahnohis dásis. Konsonántaguovddáža grafema lohku orru váikkuheame feilafrekvensii, muhto maid dat ahte lea váddáset earuhit kvantitehtaerohusa, ovdamearkka dihte *hkk~hk* go kvalitehtaerohusa *hk~g*.

3A joavkkus lea unnán erohus bártniid ja nieiddaid gaskka ja das leat muđuige oalle unnán feaillat oktiibuot. Soaitá ahte ohppiid mielas lea álkit muitit čállinnjuolggadusaid go sániid konsonántaguovddážiis leat gemináhtat ja sojaheamis kvalitehta molsašuddá eará gemináhtaide ovdamearkka dihte *gg~kk*, nugo sánis *seaggi ~ seakka*.

3B joavkkus ledje olu feaillat, ja lei stuora erohus bártniid ja nieiddaid gaskkas. Oktiibuot lei 72 % riekta čállojuvvon, ja bártniin lei 20 % feaila ja nieiddain 8 % feaila. Čállosiin boahtá ovdan ahte buot jietnadagat čállojuvvojit, vaikko leat golbma grafema konsonántaguovddážiis, ovdamearkka dihte *rtn* sánis *bártnáš*. Erenoamáš lei ahte sánit mat leat gievrras dásis, leat 90 % ja 100 % čállojuvvon riekta ja geahnohis dásis lei 50 % ja 60 % čállojuvvon riekta. Feaillain geahnohis dásis lei seamma iešvuohta, namalassii ahte ledje čállojuvvon gievrras dási hámi mielde.

3C joavkku logut čájehit ahte 82 % lea čállojuvvon riekta. Dán joavkkus ii lean nu stuora erohus bártniid ja nieiddaid gaskkas. Nieiddat ledje čállán 7 % feaila ja bártnit fas 11 %.

4A joavkku logut čájehit ahte dán jovkui gullelaš sániid lea váddáset čállit riekta. Riektalohku lea 73 %. Nieiddat leat čállán 10 % feaila ja bártnit leat čállán 17 % feaila. Geahnohis dásis leat mealgat eambo feaillat, 20 %, go gievrras dásis, mas lea 6,5 % feaila. Dán joavkku gievrras dási sániin leat 2 grafema ja geahnohis dási sániin leat dábálaččat 3 grafema, ja sáhtta navdit ahte dat lea okta sivain mii váikkuha dákkár bohtosii. Eanas feaillat leat sibilánta ja klusiillaid ovtastumiin *sk ~skk*, go sátne *beaska* lea 90 % riekta čállojuvvon, muhto sánit *beaskkas* ja *beaskka*, leat dušše 10 % ja 20 % riekta čállojuvvon, ja dat leat gievrras dási málle mielde, *sk*, čállojuvvon. Daid eará sániid sojaheamis vuhtto maid ahte sánit mat leat geahnohis dásis, čállojuvvojit seamma ládje go gievrras dási sánit, namalassii 2 grafema dan sadjái go čállit 3 grafema. Logut čájehit ahte sániin main leat 2 grafema konsonántaguovddážiis leat 18 feailla ja sániin main leat 3 grafema konsonántaguovddážiis leat 89 feailla 400 sánis, mii lea oalle stuora erohus.

4B joavkku sániin ii rievdda kvantitehta, dušše kvalitehta. Konsonántaguovddážiis 3 dahje 4 grafema sihke gievrras ja geahnohis dásis. Dán dutkamušas leat dušše ovttá sánis 4 grafema, namalassii sánis *sávdnji*, mii molsašuvvá sániin *sávnji*. Konsonántaguovddážiis leat klusiillat ovdabealde nasála, ovdamearkka dihte *čalbmi* mii geahnohis dásis molsašuvvá hámiin *čalmmi*. Dán joavkkus lea 77,5 % čállojuvvon riekta. Bártniin leat 17,5 % feaila ja nieiddain 5 % feaila mii lea viehka stuora erohus. Gievrras dásis ledje mealgat unnit feaillat, 8 %, go geahnohis dásis, mas lei 37 % feaila čállojuvvon. Geahnohis dásis leat feaila sánit čállojuvvon juogo gievrras dási

málle mielde, ovdamearkka dihte *čalbmi* (nom.ol.) ~ *čalbmi* (gen. ol), dahje ahte lea gemináhtta oaniduvvon, ovdamearkka dihte *sávdnji* (nom.ol) ~ *sávnji* (gen.ol), *áibmi* (nom.ol) ~ *áimažin* (kom.ol). Sánis *áimmážiin* ledje guhtta iešguđetge lágan variántta movt oahppit ledje čállán dan, muhto ii oktage lea áibbas riehta. Bealli oahppi joavkkus lei goitge čállán riehta konsonántaguovddáža bakte.

4C joavkkus leat liige eanemus feaillat, 38 % sániin lea feaila čállojuvvon. Dán jovkui gullet sibilánttat *s* madda laktásit klusiillat *k* dahje *t* ja ovddabealde sáhttá leat juogo *i*, *m*, *n*, *r* dahje *v*, ovdamearkka dihte sátni *beaska*. Konsonántaguovddážiis leat golbma dahje njeallje sierralágan konsonánta. Geahnohis dásis lea 30 % čállojuvvon feaila ja gievrras dásis dušše 8 %. Sivvan sáhttá leat go geahnohis dásis leat 4 grafema ja gievrras dásis 3 grafema. Sátni mii livččii leamaš geahnohis dásis lea čállojuvvon gievrras dási málle mielde, ovdamearkka dihte sáni *goansttat*, man 5 oahppi ledje čállán *goanstat*. Namalassii oanidan konsonántaguovddáža njealjis golmma grafemii. Seamma lea sániin *basttet* (nom.ml.), man gávccii oahppi leat čállán *bastet*.

4D joavkkus lea alla riektafrekveansa, 80 %, ja dán ge joavkkus leat eanas feaillat geahnohis dásis, 17 %. Gievrras dásis lea 3 % feaila. Geahnohis dásis leat golbma grafema ja gievrras dásis guokte. Feailavuohki lea dänge joavkkus nu go dain ovddit joavkkuin, namalassii ahte guovddáškonsonánta oaniduvvo geahnohis dásis. Ovdamearkka dihte ledje oahppit čállán *ovta*, man rivttes hápmi livččii *ovtta*, ja *čavča*, man rivttes hápmi livččii *čavčča*. Dán iskosis ledje mielde dušše dakkár sániid main lea molsašupmi *kt~vtt* ja *kč~včč*.

Bargobihtáid birra erenoamážit

Bargobihtáin vuhtto ahte máŋggaidlogu sániid gehčosa máhttet bures, muhto dássemolsašupmi lea mealgat váddáseabbo. Stuurámus fuomášupmi dain bargobihtáin, main oahppit galge sojahit singulára sániid plurála hápmái, lea ahte plurála hápmi konsonántaguovddáža bakte čállojuvvo seamma ládje go singulára hápmi, nappo čállojuvvo gievrras dási mielde, ovdamearkka dihte *eadni~eadnit*. Riekta livččii leamaš *eatnit* (nom.ml.). Sivvan sáhttá leat generaliseren, ahte dahje ovttageardánahttin, grafema lohku oaniduvvon, *geađgi~geađgit*, man rivttes hápmi livččii leamaš *geađggit* (nom.ml.). Eanemus feaillat ledje váttis konsonántačohkiid oktavuodas, nugo *st~stt*, namalassii sánis *basttet*, man 80 % ohppiin lei čállán *bastet*. Rivttes hápmi livččii leamaš *basttet*.

Diminutiivabargobihtáin galge soames sániid sojahit diminutiiva máŋggaidlohkui ja lei cealkka mii muitalii galgá go leat ovttaidlohku vai máŋggaidlohku. Ledje olu iešguđetlágán vástádusat

gehčosiid ektui, muhto vuhtto ahte leat goit oahppan ahte galgá š geažus. Oahppit ledje ovdamearkka dihte bárahisstávvalsáni *beana* sojahan *beanaš*, rivttes hápmi lea *beatnagaš*. Guovttestávval sániid nu go *mánná* ledje eanaš oahppit čállán riekta, dušše okta lei čállán *mánnáš*. Sáni *spábba* galge sojahit diminutiivva mánggaidlohkui spáppažat, ja vástádušat ledje ee. *papaš*, *spábbažat*, *spappačat*, *spábbat*, *spáppat*. Nu go ovdalis maid namuhuvvon de ledje sáni *bárdni* čállán boastut diminutiivahápmái *bárdnáš*, dahje *bárdnaš*, namalassii nu ahte konsonántaguovddáža lea ain vuodđohámi mielde. Rivttes hápmi livččii leamaš *bártnáš*. Okta bargobihtáin lei sojahit sáni *áhku* diminutiivva akkusatiiva ovttaidlogu hápmái (*áhkoža*) ja dasá ledje oahppit vástidan *ahkkuš*, *áhku*, *áhkuča*, *áhkuša*, *áhkuža*. Konsonántaguovddáža ledje eatnasat máhttán, muhto geažus lei eahpečielggas mángasii.

Eará feallat čállosiin

Čállosiin gávdnojit dakkár feallat maid suopman dagaha čállingillii, ja mii sáhtta leat gaskagiela dovdomearka. Ovdamearkka dihte ledje njeallje oahppi čállán *juhkká*, vaikko norpma mielde livččii galgan leat *juhká*, ja sátnái *juhkamuša* ledje golbma oahppit čállán *á* soggái, nugo oarjjabealde suopmanis daddjojuvvo ja seamma sivas maid *hkk* konsonántaguovddáži, *juhkkámuša*. Sáni *gohčodit* lei okta oahppi čállán *govččodit*, nu go dáidáge leat su suopmana mielde.

Konklusuvdna

Vai oazžun buori obbalaš gova das man posišuvnnas ohppiid čállingielas leat eanemus feallat, de lean lohkan buot feallaid ohppiid čállosiin ja gávnahan ahte stuorámus oassi ohppiid čállosiid feallain gávdnojit konsonántaguovddáži, oktiibuot 8 % feallain leat dán posišuvnnas. Lene Antonsen čállá ge ahte konsonántaguovddáš lea váddáseamos posišuvdna čállit riekta (Antonsen 2013: 21), ja seamma čájehit dán dutkamuša bohtosat maid.

Go guorahallá feallaid iešvuodaid konsonántaguovddáži de leat moadde váldofuomášumi:

- mađi eambo leat grafemat konsonántaguovddáži, dađi eambo leat feallat.
- Systemáhtalaš feallat čállosiin leat ahte sánit geahnohisdásis čállojuvvojit gievrras dási hámi mielde, ovdamearkka dihte *garjá* ~ *garjáide*. Riekta livččii *garjjáide*. Dávjjimusat dát vuhtto go dássemolsašuddama olis rievdá kvantitehta sojahettiin gievrras dásis

geahnohis dásái. Feailla iešvuohta dalle lea ovttageardánahttin, ahte konsonántaguovddáš oaniduvvo čállingielas, ja nu ii čuovo dássemolsašumi njuolggadusaid. Seamma go Juuso bohtosiin ¹ bohtá ovdán, lea dábálaš feaila ovttageardánahttin, namalassii ahte oahppit čállet konsonántaguovddáži ovttageardánet, dábáleappo hámi, mii lea gievrras dásái. Dát vuhttui eanas feillain mu materiálas.

- Go konsonántaguovddážiis rievdá kvalitehta dássemolsašumi geažil, de leat unnit feillat, ovdamearkka dihte sániin *leahki~leagis* ja *Deatnu~Deanus*, maid buot oahppit leat čállán 100 % riekta. Dattege leat kvalitehta rievdamas olis maiddái feillat, ovdamearkka dihte sániin *goddá~gottii*, mas *gottii* sáni leat čállán sihke *goddii*, *goddii*, *gottii*. Golmmas ledje čállán *gottii*, mii čállingiela mielde lea boastut go lea dušše okta *i* loahpas.
- konsonántaguovddážiid joavkkuid 1-4D siskkobealde sáhttet leat stuora variašuvnnat feilafrekveanssas ja joavkkut eai leat obbalaččat váddásat dahje álkit. Muhtun joavkkuin leat dušše muhtun jietnadagat mat leat váddáseappot go earát, ee. 1. joavkkus leat *lj~llj* sániin eanet feillat go dain eará sániin seamma joavkkus. Muđui leat vuosttaš joavkkus liige unnimus feillat, dušše 16 % feillat. 4C joavkkus ledje liige eanemus feillat, 38 %. Sivvan orru leame go dán joavkkus leat golbma dahje njealje grafema konsonántaguovddážiis. Gaskagiela dásis sáhtta maid jurddašit ahte generaliseremat buktet váttisvuođaid go omd gievrrasdásái merkejuvvo sihke *XYY* (*hkk*), *XY* (*lg* ja *lj* (*olju*)) mii eará sániin fas lea nuppegežiid: *XYY* geahnohis dásis (*oljju* ja *dolggi*)
- bártiin leat buot joavkkuin eanet feillat go nieiddain.

Dáid bohtosiid sáhtta ipmirdit gaskagiela teorijaid vuođul, jus jovssusgiellan atná davvisámegiela čállingiela, ja hupmangiella lea eatnigiella. Čállingiella lea oba muddui sajiiduvvon, ja oahppit máhttet viehka bures čállit sániid gievrras dásis, muhto geahnohis dásis eai merke konsonántaguovddáža norpma mielde. Oahppit soitet juogo generaliseret čállinnjuolggadusaid, nappo atnet seamma čállinvuogi konsonántaguovddážiis, dušše gehčosa rievdadit. Ovttageardánahttin orru leame dábálaččamus feaila. Lea váttis diehtit juste makkár feillat leat, ja in deattut dan oasi dutkamušas.

Muhtin muddui lea sihke soggi ja vokálaguovddáš maid gaskagiela dásis soames ohppiin 10. luohkás. Nu eai leat joksas dievaslaš máhtu davvisámegiela čállingielas go gerget vuođđoskuvllas. Bohtosat mat dán dutkanbarggus bohtet ovdan, čájehit ahte oahppit eai leat vel oahppan davvisámegiela ortografijja. Substantiivvaid soaheami, jus geahččá čabu gehčosiid, gal

¹ Juuso, Pia 2013: 69.

orrot máhttime viehka bures. Lassi hárbjehusaiguin livččii vejolaš bidjat fuomášumi dasa mo konsonántaguovddáš molsašuddá go sojaha vearbaid ja nomeniid. Dán dutkamušas maid bohtá ovdan ahte diminutiiva gehčosiid eai hálddaš vel riekta bures. Dasa dárbbášuvvo ahte oahppis nannejuvvo sihke fonologalaš-, morfologalaš-, syntávssalaš ja semantihkalaš diđolašvuohta ja doabaáddejupmi, ahte lea beassan gullat doarvái dávjá dáid hámiid, ánnas juo unnivuoda rájes ja maiddái ieš beassan geahččaladdat sojahit sániid diminutiiva hámiide.

5.2 Oahpponeavvuid ja oahppoplána dadjamuš dáidda bohtosiidda

Sihke oahppoplánain ja oahpponeavvuin lea olu dadjamuš ohppiid oahppamii. Dán oasis ii suokkardallojuvvo oahpahasválliid ja oahpaheaddji bargovugiid birra mihkkege go dakkár dieđut eai leat čohkkejuvvon dán čállosa oktavuodas.

Davvisámegiela vuosttašgiela ođđaset oahpponeavvuin leat oasis dássemolsašumi birra, ja dan fáddái leat sierra kapihttalat sihke gaskadási ja nuoraidskuvlla dási oahpponeavvuin. Dat ii leat deattuhuvvon eanet go eará oasis.

Mii guoská oahppoplánii, de stávvaljuohkin namuhuvvo dušše 1-2 luohká oahppoplána oahppomihttomeriid vuolde, muhto dat eai šat namuhuvvo sierra čuokkisin maŋŋelis skuvlaáiggis. Oahpponeavvuin lea stávvaljuohkima birra gitta nuoraidskuvla dássái, ja dat čájeha ahte oahpponeavvočállit leat ipmirdan ahte dát leat dehálaš oassi oahppi čálamáhtus.

Stávvaljuohkin namuhuvvo sihke gaskadási ja nuoraidskuvlla giellaoahpa oahppogirjjiin, muhto ohppiid čalbmi ii leat beassan hárbjehusaid oaidnit stávvaljuogu teavsttain go dasa ii leat Norggas árbevierru. Muhtin álgooahpahasgirjjiin leat sánit juhkkajuovvon stávvaliidda goallossázu vehkiin. Helander čállá ahte “*sámegiela sániid ráhkadusa govvideamis lea stávval hui dehálaš oassi,*” ja čilge ahte stávvalhárbjehusaid lea dehálaš dahkat dakkár sániid vuodul maid oahppit dovdet, ja ahte stávval lea dan láhkái álkít ovttadat go jietnadat go dan lea álkít čuoldit sánis go jietnadaga, ja ahte ritmmalaš iešvuođa geažil lea álkít earuhit nuppi eará stávvalis. Son čilge ahte stávvaljuohkin lea veahkkin fuomášuhttit dássemolsašumi. Dássemolsašumis lea morfologalaš doaimma ja dat čalmmustahtta erohusa ovdamearkka dihte sániin *dol-gi* ja *dolg-gi*. (Helander 2016: 87–89.) Stávvaljuohkin lea nappo veahkkin oahppái go oahppi galgá máhttit čállit

konsonántaguovddáža riehta, ja jus dasa ii biddjojuvvo doarvái fuomášupmi skuvllas, de dat váikkuha oahppi riehtačállimii.

Giellaoahpa birra čuožžu ML – s (2006) oahppoplánabuktosis ná 5.-7. ceahki oahppomihttomeriid vuolde ná: *“Oahppit galget dovdat grammatihka guovddáš njuolggadusaid, máhttit ortografijja, cealkkahuksehusa ja čállinmearkkaid atnit riehta.”* Grammatihka guovddáš njuolggadusaid dovdat ja máhttit ortografijja mearkkaša earret eará máhttit sojahit sániid, dovdat diftonganjuolgama, guovddáškonsonánta dássemolsašumi ja nuppi stávval *a/á* máhttit merke riehta, diehtit movt sánit daddjojuvvojit ja movt dat čállojuvvojit. Ulbmil gal lea čielggas, muhto oahppit eai leat vel čállingiela oahppan nu bures dán muttus ahte máhttet buot sániin earuhit hupmangiela ja čállingiela, ja sii eai hálddaš vel ortografijja ja njuolggadusaid mat gusket dássemolsašupmái ja nu ii sáhte lohkat ahte oahppit leat joksán namuhuvvon oahppomihttomeari. Oahppogirjjiin leat sihke čilgehusat ja hárjehusat konsonántaguovddáža birra, muhto bargobihtáin ii leat nu olu variašuvdna ja ii leat doarvái dássemolsašumi birra, jietnadatrievdama ja stávvaljuohkima birra. Olu báhcá oahpaheadji metodaválljema duohkáii movt oahpahit juste dán oasi.

Nuoraidskuvlla dásis galget oahppoplána ML – s (2006) mielde *“selvehit dássemolsašumi/jietnadatrievdama”* ja dat oahppomihttomeari lea áibbas čielggas ja konkrehta. Vaikko ii čuoččoge ahte galgá máhttit dássemolsašumi čálalaš gielas, de dat eahpitkeahttá mearkkaša dan maid. Eatnigiella Hárjehusgirjjiis muittuha ahte vokála guhku ovdal ovdamearkka dihte *lj* sánis *vielja*. Jietnadatrievdamii ii leat muđui biddjon nu olu fuomášupmi muhto eanas molsašuddanvejolašvuodát oktan ovdamearkkain leat listun girjjiis. Jietnadatrievdama muittuhusaid orrot oahppit dárbbaseme dávjit vai cieggá muitui. Dihtomielalašvuoda jietnadatrievdama ektui lassín dárbbasit oahppit oaidnit maid movt konsonántaguovddáš rievdá čálahámis go sojaha sáni. Vaikko smávvaskuvlla dásis lea dábálaš oahpahallat jietnadagaid, de berre dan dahkat maiddái sihke gaskadásis ja nuoraidskuvlla dásis. Obanassiige lea geardduheapmi oahppama eadni. Stávvala ja deattu birra čilgejuvvo oanehaččat Eatnigiella váldogirjjiis, nu maiddái stávvaljuohkima birra, mii bidjá fuomášumi juste stávvaljuogu ja konsonántaguovddáža riehtačállimii, ja nu nanne didolašvuoda go geardduha maid ovdalis leat juo oahppan dán hárrá.

Sáhtta maid jurddašit ahte namuhuvvon oahppomihttomeriid olis galget oahppat mitalit giela ráhkadusa birra, nappo giellafágalaš doahpágiid geavahit. Go oahppi máhtta sámegiela

metagiela, de dat álkida oahpaheaddji barggu čilget giela huksehusa ja rievddadeami sániid sojaheami oktavuodas.

5.3 Testen skuvllain

Norggas leat ráhkaduvvon moanat iešguđet lágan teasttat mat galget oahpaheddjiide veahkin kártet ohppiid ovdáneami ja gelbbolašvuodaid. Skuvllat testejit ohppiid dihto fágain ja dihto agis. Norgga skuvllain čadahit kártengeahččalemiid ja nationála geahččalemiid lassin báikkálaš geahččalemiide ja eksámeniidda.

Kártengeahččalemiid ulbmil lea iskat ja fuomášit leat go oahppit geat dárbbášit liige čuovvoleami ja heiveheami, indiviida- ja skuvladásis, ja almmustahttit ohppiid geat máhttet unnit go mii vurdojuvvo smávvaskuvladásis. Kártengeahččalemit leat oassin oahpahusa dađistaga árvoštallamis. Kártengeahččalemit eai atte makkárge gova das man muddui oahppit máhttet čállit, muhto baicca man muddui máhttet čállit bustávaid ja lohkat sániid ja cealkagiid. Norggas lea Sámi lohanguovddáš heivehan ja ráhkadan sihke kártengeahččalemiid lohkamis ja rehkenastimis davvi-, julev- ja lullisámegillii, 1.-3. luohkkái. (Utdanningsdirektoratet 06.04.2020.) Kártengeahččalemiide lea ráhkaduvvon gihpa dárogillii *Når skriftspråket blir utfordrende*, mas leat rávvagat oahpaheddjiide movt sii galget čuovvulit ohppiid geain eai leat doarvái buorit bohtosat. Dákkár gihpa dađi bahábut ii leat ráhkaduvvon sámegeielaide. Muđui livččii dárbu čadahit kártengeahččalemiid álggogeahčen nuoraidskuvlla dási go de lea ain vejolaš bidjat doaibmabijuid johtui ohppiide geat eai vel leat oahppan lohkat ja čállit doarvái bures.

Nationála geahččalemiid ulbmil lea iskat ohppiid vuodđogálggaid lohkamis, rehkenastimis ja enjelasgielas. Dieđut maid ožžot geahččalemiin galget addit vuoddu dađistaga-árvoštallamii ja kvalitehtaovdánahttimii buot dásiide skuvlavuogádagas. Nationála geahččalemiin ii iskojuvvo ohppiid čálamáhttu. Bagadusgihppagis boahhtá áibbas čielgasit ovdan ahte *“riektačállin, mearkabidjan ja cealkkahápmi ii galgga árvoštallojuvvo.”* (Utdanningsdirektoratet 06.04.2020.) Sámegeiela lohkanageahččaleami bakte oažžu goitge dieđu oahppi lohkan gelbbolašvuodas, mii lea čállinmáhtu vuodđu, muhto das ii oáččo dieđu oahppi čálamáhtu birra. Lea Sámi lohanguovddáš mii heiveha nationála geahččalemiid sámegeielaide, ja dat čadahuvvojit 8. ja 9. jahkeceahkis.

Dárogielas gávdno čállingeahččaleapmi *Læringsstøttende prøver i skrivning 2016*. Dát geahččaleapmi galgá addit dieđu oahppi vuodđogálggain čállimis ja gova oahppi nana ja heajut beliid čállingelbbolašvuodas. Ulbmilin lea oažžut geahččaleami bakte dieđuid maid sáhtá geavahit oahpahusa plánetettiin, ja geahččaleamit leat čađahuvvon 5. ja 8. jahkeceahkis dihto oahppijoavkkuid gaskkas Norggas, ja nu sáhtáge buohtastahttit bohtosiid riikaviidosaš dásis. Lea Nasjonalt senter for skriveopplæring og skriveforskning mii lea ovttas oahpaheddjiiguin ráhkadan dáid geahččalemiid. Sámegeielaide eai leat heivehuvvon sullasaš geahččaleamit, muhto livččii buorre jurdda heivehit maiddái sámegeielaide dákkár geahččalemiid main oahpaheaddji oaidná oahppi gelbbolašvuoda čállimis.

Logos lea digitála lohkan- ja čállinkártenreaidu mainna kárte lohkanelbbolašvuoda ja diagnostisere dysleksii ja oahppi ii ovdán čállimis ja lohkamis nu go vurdojuvvo. Kártenávdnasa mañemus oasis lea diktáhtta, mas oahppi galgá čállit dihto sániid ja dat sáhtá leat buorre reaidu iskat oahppi čállingelbbolašvuoda. Dát iskanreaidu lea standardiserejuvvon davvisámegillii, ja geavahuvvo jus oahpaheaddji váruha ahte oahppi ii leat ovdánan lohkamis ja čállimis nu go vurdojuvvo dihto agis. Dasa lassin gávdnojit maiddái eará kártenreaidut maid sáhtá ávkkástallat dárbbu mielde, muhto in leat gávdnan dakkár reaidu davvisámegillii mii iská ja kárte oahppi čállingelbbolašvuoda gievrass ja geahnohit beliid.

Mii dasto lea dáhpáhuvan go čájehuvvo ahte oahppit eai leat oahppan čállit norpma mielde 10. ceahki rádjai? Lea go nu ahte skuvla ii čuovvul dáid iskosiid bohtosiid mañjel, ahte lea ieš čađaheapmi mii lea váldodoaimma? Dát gažaldat gártá sierra dutkančuolbman, muhto bijan goitge gažaldatmearkka bohtosiid čuovvuleapmái.

5.4 Skuvlla sámegeielloahpahus ja oahpahusvuogit.

5.4.1 Oahppoplána

Dál vuos doaimmá Máhttolokten – sámi oahppoplánabuvttus 2006. Lea ráhkaduvvon ođđa oahppoplána ja dat doaimmagoahtá čakčat 2020. Sámegeiella vuosttašgiellan fága vuodđogálggat čállimis leat ee. ahte *“fága bokte galget oahppit ovddidit gelbbolašvuoda riektáčállimis ja teakstahábmemis, ja máhttit iešguđetlágan lahkoneami čállimii geavahit”*. Ovddit oahppoplánas čuočču ná: *“Buorre čálalaš gulahallan eaktuda buori sátneriggodaga, máhtu ja gálggaid*

teakstaduddjomis, grammatihkas ja riehtačállimis, ja návccaid heivehit teavstta ulbmilii ja vuostáiváldái.” Fuomášán veara lea ahte ovddit oahppoplána deattuha čálalaš gulahallama oktavuodas sihke grammatihka ja riehtačállima lassin buori sátneriggodaga, máhtu teakstaduddjomis ja návccaid heivehit teavstta ulbmilii ja vuostáiváldái.

Guovddášelemeanttat leat juhkkoujvvon čuovvovaš osiide: *sámástit, lohkangealbbu ovdánahttin, čállingealbbu ovdánahttin, giella vuogádahkan ja vejolašvuohtan ja giellagirjáivuohta Sámis.* Čállingealbbu ovdánahttima oasis čuožžu ahte *“oahppit galget dovdat ahte lea gávnálaš ovddidit čálalaš gálggaid, ráhkadit teavstta ja gulahallat čálalaččat”*. Dat sáhtta mearkkašit ahte oahppit galget oaidnit ávkin máhttit maiddái riehtačállima, vaikko dat ii namuhuvvo njuolga. Dasto čuožžu ahte oahppit *“galget máhttit árvoštallat iežaset ja earáid teavsttaid ja buoridit daid earáid mearkkašumiid vuodul”*. Dat sáhtta mearkkašit ahte oahpaheaddji addá máhcaheami ohppiid teavsttaide, fuomášuhtta feallaid ja čilge riehtačállimii guoski njuolggadusaid lassin sisdoalu bagadeapmái. Giella vuogádahkan ja vejolašvuohtan oasis čuožžu ahte *“oahppit galget šaddat oadjebas ja didolaš giellageavaheaddjin girjás ja dárkilis gielain”*. Juste fal čállingiela oahpahallama oktavuodas sáhtta fuomášit man dárkil min giella lea. Muđui čuožžu ahte *“sii galget áddet hállangiela ja normerejuvvon čállingiela oktavuoda”* ja dakko boahdá čielgasit ovdan ahte leat erohusat ja seammalágánvuodát das movt sátni daddjojuvvo iežas suopmanis ja movt dat galgá čállojuvvo sohppojuvvon oktasaš čállinvuogi mielde. Čuožžu maid ahte sii *“galget ovddidit metagiela ja doahpágiid vai áddejit ja máhttet válddahit giela giellaoahpalaš ja estehtalaš beliid”* ja juste dat leage hui dehálaš go giela birra galgá suokkardallat ja ipmirdit movt unnimus oasis sánis dagahit ahte sisdoallu rievdá, ja ahte čállimeattáhus sáhtta rievdadit sáni sisdoalu.

Gealbomihttomearit leat jorbaseabbon čállojuvvon ođđa oahppoplánas go ML – s 06:s. Das mii guoská guovddáškonsonánttaid dássemolsašupmái, čuožžu ođđa oahppoplánas ahte maŋŋel 7. ceahki ahte galget máhttit

- *čilget ja geavahit máhtu giela hápmeoahpa, dábálaš suorggádusaid ja cealkkaráhkadeami birra, ja*
- *geavahit riehtačállima, cealkkaráhkadeami ja teakstačatnama guovddáš njuolggadusaid iežas teakstaráhkadeamis*

Dát oasis mearkkašit ahte galget skuvlaáiggis oahppat ee. morfologiija ja ortografiija ja dat mearkkaša maiddái ahte oahppit galget oahppat guovddáškonsonánttaid dássemolsašuddama ja movt daid čállá normerejuvvon čállingillii. ML – s 06:s čuožžu ahte *“galget dovdat*

grammatihka guovddáš njuolggadusaid, máhttit ortografiija, cealkkahuksehusa ja čállinmearkkaid atnit riekta". Erohus lea dat ahte ođđa oahppoplána mielde galget oahppit máhttit *čilget* ja *geavahit* máhttu hápmeoahpa birra, dan sadjái go *dovdat* grammatihka guovddáš njuolggadusaid ja *geavahit* riektačállima iežas teakstaráhkadeamis dan sadjái go *máhttit* ortografiija. Ođđa oahppoplánas lea namalassii oahppi aktiivvalaš máhttu nannejuvvon.

Ođđa oahppoplána gealbomihttomearit maŋjel 10. luohká, mat guoskkahit dán čállosa fáttáid, leat čuovvovaččat:

- *geavahit relevánta fágagiela teavstta ja giela čilgemii ja analyseremii, ja*
- *geavahit riektačállima, giela hápmeoahpa ja teakstačatnama njuolggadusaid čálalaš gulahallamis ja teakstaráhkadeamis*

Vuosttažettiin lea sámegiela metagiella namuhuvvon. Metagiela bokte sáhttá ságastallat giela birra ja atnit giela suokkardallangaskaoapmin, iige dušše gulahallangaskaoapmin. Nubbi gealbomihttomearri lea ahte oahppit galget *geavahit* riektačállima ja hápmeoahpa mii maid lea eambo aktiiva máhttu go *selvehit* dássemolsašumi ja jietnadatrievdama. Nuppe dáfus ML – s 06:s namuhuvvo nammejähkii juste dássemolsašupmi ja jietnadatrievdan, mii lea čuolbman ohppiide. Áiggi mielde beassat oaidnit man olu dadjamuš lea oahppoplánaid sátneválljemis ja cealkkahábmemis skuvlla oahpahussii ja ohppiid oahppamii.

5.4.2 Sámegiella skuvlafágan

Sámegiela čállingielas lea grafemas ja fonemas lagas oktavuoha ja nu galggašii leat álkit oahppat sihke lohkat ja čállit sámegiela. Aro ja Wimmer dutkamušat čájehit ahte suoma,- itáalia,- spánska,- ruoŋa,- fránska- ja hollánddagiela mánát lohke dárkileappot pseudosániid vuosttaš luohká lohpageahčen go engelasgielat mánát, mat eai joksas seamma dási ovdal njealját luohkás. Dutki guovttos árvoštallaba ahte dát erohus čájeha ahte fonologalaš kodennákca oamastuvvo álkit buot alfabehtalaš ortografiiain, earret engelasgielas, mii leat dat eanemus eahpenjuolggaduslaš ortografiija mii lea dutkojuvvon, nappo ahte das ii leat nu lagas oktavuoha grafema ja fonema gaskkas (Aro 2009: 13).

Njálmmálaš giella lea čálagiela vuodđun. Jus oahppi galgá šaddat čeahpes čállin, ferte sus leat buorre njálmmálaš giella (Eira & Gaup 2009: 9). Sátnemáhttu, cealkkaráhkadus ja riektačállin

leat golbma beali maid giela struktuvrra hárrái lea erenoamáš dárbbášlaš atnit muittus. Go mánát eai leat šat nu olu váhnemiid mielde bargguin go ovdal, de sin beaivválaš giellamáhttu lea sakka coahkumin, ja dábálaš sánit leat juo apmasat nuoraide, ja jearaldat lea movt skuvla nagoda deavdit dan saji mii váhnemiin lei ovdal hukset álgovuodu dahje base. (Magga 2003: 68–69.)

Dál lea veahá buoret dillii sáme giela teakstahivvodaga dáfus go mii lei 2003:s, muhto oahpahasdiimmut eai lea lassánan ja oahpaheaddji šaddá vuoruhit áiggi dárkilit.

Lohkanipmárdusa ovdánahttimii lea buorre doabaipmárdus deatalaš. Oahppis gii máhtta olu sániid, leat buoret oahppanvejolašvuodát go dakkár oahppis gii heaibu lohkanáddejumiin, go ii máhte doarvái sániid. (Helander 2016: 58.)

Erohus njálmmálaš ja čálalaš gielas lea ahte go vuos lea čállán juoidá, de dat bissu das, alccet ja vaikko vel earáide ge olámuttus. Njálmmálaš giella ovttá ládje jávká go vuos lea daddjon, ja lea báhcán dušše muitun. Čállosii sáhtta máhccat fas ruovttoluotta, buoridit daid dahje juo sihkkut, atnit daid ávnasin váddáset jurddašeapmái, geallat dan. (Dysthe 1995: 86–87.) Oahpaheaddji sáhtta juogo ovttaskas oahppái addit máhcaheami, čilget mii lea boastut čállojuvnon, manne ja movt galgá norpma mielde dán čállit. Oahpaheaddjis lea vejolašvuotta čohkket ohppiid čállosiid, iskat gokko leat eanemus feallat, ja váldit ovdan dakkár feallaid maid vuohhtá ahte leat duodalaš feallat eaige dušše ii-systemáhtalaš feallat. Goappašat dilálašvuodain oahpaheaddji ferte atnit ávkki fonologijias, morfologijias, ortografijias ja syntávssas.

Sihke čállingiela ja hállangiela ovdáneami váldoeaktun lea ahte dat geavahuvvo, ja mađi eambo sáme giel teavsttat leat oidnosis, dađe buorebut oahppat lohkat, ja mađe eambo čállit dađe buorebut máhttit dan dahkat (Helander 2016: 158). Danne fertejit oahppit beassat olu vásihit giela girjái vuoda iešguđetge arenain, sihke njálmmálaš ja čálalaš hámis. Skuvlla ovddasvástádus lea oahpahit lohkat ja čállit ja ruovttuin sáhttet váhnemat dán barggu nannet. Lagas ovttasbargu gaskal ruovttu ja skuvlla nanne máná giellaovdáneami.

Jus oahppit galget oahppat čállit norpma mielde, de dat eaktuda sihke gielalaš diđolašvuoda ja diđolašvuoda hupmangiela ja čállingiela erohusas. Dasto dat maid eaktuda ahte oahppit vásihit olu čállingiela, vai čalbmi beassá hárráid oaidnit teakstagovald. Sihke mánát ja nuorat geavahit olu áiggi sosiála mediaide ja neahttavuđot áigeájanasaide, spealuide ja gulahallamii. Doppe dađi bahábut lea unnán sáme giella, ja sáme giela čállingiella lea unnán mánáid ja nuoraide árgabeaivválaš astoáigge doaimmain. Danne lea erenoamáš dehálaš ahte skuvla vuoraha sáme giela čállingiela, áinnas logahit smávit, somás teavsttaid, nu go cukcasiid ja fearániid. Skuvllas galget oahppit maid oahppat skuvlagiela, sihke lohkat ja ieža buvttadit čálalaččat.

Helander (2016: 113.) čilge ahte skuvlalagiella lea máŋgga dáfus earálagan go ságastallangiella. Skuvlalagiella geavahuvvojit skuvlafágaide ja –doaimmaide gullevaš sánit, ja ahte skuvlalagiella čavga laktása čállingillii. Skuvlalagiella repertoára viiddideapmái váikkuhit erenoamážit skuvlafágaid tearpmat ja ovdanbuktinvuogit ja ahte skuvlafágaiguin barggadettiin olmmoš oahppá ja hárijána geavahit giela abstrákta áššiid čilgemii ja guorahallamii.

Jus oahppi galgá šaddat čeahpes čálli de eaktuda dat ahte oahppi beassá valjit čállit, mađi eambo čállá dađi čeahpit čálli šaddá. Go oahppi čállá juoidá maid leat bargan dahje vásihan, duohta vuostáiváldái, ja go oazžu máhcaheami das maid čállet, de čállin addá oaivila ja šaddá sihke jierpmálaš, ávkkálaš ja movttiideaddjin oahppái (Lesesenteret 06.04.20). Dađi bahábut čájehuvvo ahte “*ohppiid čállimii ii geavahuvvo nu olu áigi*” ja ahte “*oahppit čállet ieža unnán*” (Keskitalo 2017: 178). Livččii dasto dehálaš ahte oahppit besset valjit čállit ja oazžut responsa iežaset čállošiid, sihke teavstta sisdollui ja riektáčállimii. Hástalus sáhtta leat movttiidahttit ohppiid čállit doarvái iešguđetge lágan teavsttaid. Danne ferte oahppi beassat čállit jierpmálaš teavsttaid duohta vuostáiváldái vuosttaš luohká rájes. Oahppit sáhttet oaidnit ávkki čállimis go besset čállit ovdamearka dihte gávppašanlisttuid, sávaldatlisttuid ja reivviid dahje sms-dieđuid. Iešguđegelágan gulahallanteknologiija bakte sáhtta chat-reaidduid geavahit čálalaš gulahallama várás, mainna oazžu vástádusa nuppis oalle jođánit, mii lea ohppiid mielas somá ja movttiidahtta čállit.

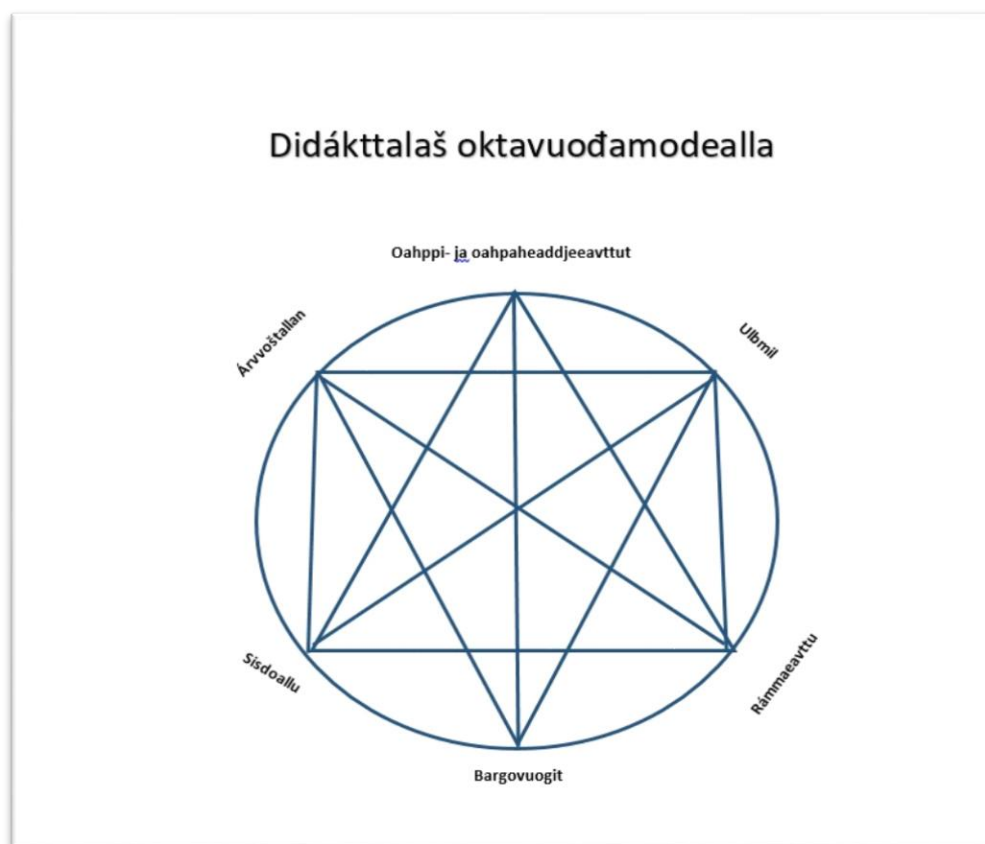
5.4.3 Skuvlla oahpahuovuogit

Oahpahusa sámi skuvllain stivre oahppoplána, ja Norggas lea sierra oahppoplána sámegeielfágaide, Sámegeiella vuosttašgiellan, Sámegeiella 2, 3 ja 4. Oahppoplána lea ođasmáhttojuvvon ja 2020 čavčča álgá dat doaimbagoahtit.

Skuvlla oahpahuovuogit leat dihto prinsihpaid ja teoriijaid nala huksejuvvon. Dán oasis ovdanbuktojuvvojit didáktalaš prinsihpat, pedagogalaš jurddašuvuogit ja evttohusat guovddáškonsonánta dássemolsašumi oahpaheapmái.

Didáktalaš oktavuodamodealla leaba Bjarne Bjørndal ja Sigmund Lieberg girjjis *Nye veier i didaktikken* (1978: 135.) ovdanbuktán vuohččan. Dat ovdanbuktá iešguđetge fáktoriid mat leat dehálaččat go pláne oahpahusa ja čájeha movt oahppi- ja oahpaheadji eavttut dahje

oahppaneavvut, oahppanulbmilat, rámmaeavttut, bargovuogit, sisdoallu ja árvvoštallan váikkuhit guhtet guoibmáseaset. Dat sáhtta geavahuvvot sihke oahpahusa plánedettiin ja árvvoštaladettiin.

Govus nr. 1: Didaktisk relasjonsmodell. Lean ieš jorgalan ja heivehan sámegillii. (Bjørndal & Lieberg 1978: 135).

Go didákttalaš oktavuodamodealla ávkástallá sámegielhága oahpahusa plánemis, de ferte diehtit oahppi- ja maidái oahpaheaddji eavttuid. Dan olis namuheaba Bjørndal & Lieberg (1978: 315) fysalaš, biologalaš, sosiála ja kultuvrralaš eavttuid. Dat dárkkuha sihke oahppi oahppannávccaid ja oahpaheaddji oahpahannávccaid. Ovdamearkka dihte maid máhttet oahppit ovdalaččas, ja maid eai. Makkár beroštumit ja návccat leat go ohppiin ja leatgo erenoamáš dárbbut, nugo gullanválttisvuodát, dahje lohkan- ja čállinválttisvuodát, dahje leat go erenoamáš resurssat. Man bures dovdá oahpaheaddji fáttá, sáhtta go ávkástallat fonotávssalaš posišuvdnavuogádaga, máhtta go ieš buot jietnadagaid ja nu viidáset. Dasto galgá bohtit ovdan ulbmil, man oahppoplána oahppomihttomearit ja báikkálaš plánat stivrejit, namalassii maid oahppit galget oahppat ja máhttit ja manin galget dan máhttit. Sisdoallu lea dárkilit diehtu oahppanulbmilis, ovdamearkka dihte guovddáškonsonánttaid dihto jietnadagaid dahje joavkkuid oahppat jietnadit ja čállit. Dat dahká didolažžan oahpaheaddjái guđiid jietnadagaiguin leat bargame ja sáhtta ovdamearkka dihte geavahit sániid main lea oktavuohka eará fágaide, vai ohppet daid seammás

sihke dadjat ja čállit riehta. Rámmaeavttut leat earret eará oahppoplána ja áigi, fysalaš biras, oahpponeavvut, oahpaheaddji iežas resurssat ja fágalaš progrešuvdna. Bargovuogit sáhttet ja berrejit leat mánggalágánat ja dat galget boahtit ovdan plánas. Daid ferte varieret ja heivehallat duoid eará fáktoriid ektui ja vai oahpaheaddji ieš máhtta árvvoštallamis daid vuhtiiváldit, amas joatkit bargovugiin mii ii doaimma. Árvvoštallamis geahččá buot beliid oahpahusas, vai diehtá doalahit dan mii doaibmá ja hilgut dan mii ii doaimma.

Oahppi- ja oahppanoainnut mat leat báidnán skuvlla oahpahusa áiggiid čađa, leat vuodđuduvvon dihto váldoteoriijaide. Instrumentála ovdanbuktin pedagogihkka, mas oahppi lea objeakta ja vuostáiváldi, ja man vuodđun lea behaviorisma ja nuppe bealis konstruktivisma, mas oahppi ieš konstruere odđa, subjektiiivvalaš máhtu iežas. Doppe gaskkas leat jurddašvuogit nugo fenomenologalaš ja humanisttalaš psykologiija ja kognitiivvalaš psykologiija mas sosiálainteraktiiva oahpahusvuohki lea dábálaš. (Imsen 1991 (1984): 26–33; Dysthe 1995: 52–53.) Oahppanoaidnu báidná sihke oahppoplánaid, oahpahusa plánema, čađaheami ja árvvoštallama. Oahpaheaddjit sáhttet giellaoahpa oahpaheami oktavuodas geahččaladdat iešguđetge pedagogalaš vugiid. Ii leat nu ahte ferte válljet juogo duon dahje dán oahpahusvuogi, muhto dát eaktuda ahte oahpaheaddji dovda bures oahppanoainnuid ja sus ferte leat dihtomielalašvuolta dan oahpahusvuohkái maid áiggis áigái vállje (Dysthe 1995: 53).

5.4.3.1 Digitála reaiddut sámegieloahpahusas

Diehtujuohkin ja gulahallanteknologiija (DGT) ávkkástallan skuvllas addá olu vejolašvuodaid heivehit oahpahusa oahppijoavkku dárbbuid ektui. DGT reaiddut leat rahpasat ja doppe leat olu vejolašvuodát, ja sáhtta iešguđetlágán metodaid geavahit oahpahusas. Proseassa bealušteaddji bargovuogit ja lagamus ovdánanmutter bargat lea guovddáš prinsihpat go galgá DGT geavahišgoahtit álgo lohkan- ja čállinoahpahusas (Utgård & Kausrud 2011: 34). Dárogillii lea ráhkaduvvon AskiRaski nammasaš prográmma, mas váldobarggut leat gullat, gávdnat, čállit ja lohkat sániid. Reaiddus leat interaktiiva bargobihtát ja spealut. Sullasačča sáhtta roahkka ráhkadit sámegillii. Go sámegielas lea áibbas eará huksehus go dárogielas, de lea váttis dušše jorgalit digitála oahpponeavvuid dárogielas sámegillii, vaikko leatge buorit reaiddut mat geasuhit mánáid ja nuoraid. Diekkár prográmma fertešii dalle heivehit ovdamearkka dihte nu ahte sirre sániid dan mielde maid áigu oahpahit. Jus guovddáškonsonánta dássemolsašumi dihto

jietnadagaid áigu oahpahit, de sáhtta sániid bidjat ovtta bargobihttaí dahje siidui mas leat dát jietnadagat ja dan rievdamat, ovdamearkka dihte *llj~lj* sánit, nugo *viellja~vieljat*, ja dan sáni sojahemiide ráhkadit bargobihttaíid main lea jietna, teaksta, govva ja sadji gokko čállá rivttes hámi. Digitála reaidduin lea dat ovdamunni ahte sáhtta heivehit bargobihttaíid sihke ovttaskas oahppi ektui ja dásiid mielde. Digitála oahpporeaidduin sáhtta geavahit sihke gova dahje ealligova, ivnniid, govvosiid dahje skoviid, jiena ja teavstta vai oahppit geavahit eanet áiccuid oahpahaladettiin ja ohppet buorebut. Oahppit geain leat giellaváttisvuodát dahje lohkan- ja čállinváttisvuodát dárbbasit eanet áiccuid geavahit oahppandilálašvuodas (Utgård & Kausrud 2011: 34). Dasa lassin das sáhtta leat interaktivitehta ja muđuige go, boallobeavddi geavaha, de ii dárbbat bidjat searaid bustávaid hábmet, baicca sisdollui ja riektačállimii bidjat fuomášumi.

Sámegiela čállingiela oahpahusa várás eai leat lahkage nu olu válmmasin ráhkaduvvon digitála reaiddut go riika váldogielaidda oahpahusa várás. Leat ilbman maŋemus jagiid Appat ja smávit spealut smávvaskuvladássái, muhto nuoraidskuvlla sámegielaohpahusa várás eai leat vel nu valjit digitála reaiddut. Giellatekno siidduin lea olu veahkki viežžamis sihke čáledettiin, ee. sátnegirjijt, čállindárkkistanprográmma ja sániid sojahanveahkki, ja oahppama várás, ee. giellagursa Oahpa giela! (Giellatekno 10.05.2020.)

Smávvaskuvladaši ohppiid gielladiđolašvuoda nannemii sáhtta ráhkadit oahpponeavvu mas leat govat ja teaksta ja mas oahppi galgá lohkat teavstta ja deaddilit rivttes gova, dahje sirdit teavstta rivttes govvii. Dakkára sáhtta dahkat nuvttá ovdamearkka dihte digitála oahpponeavvuid buvttadanreaidduin man *ovttas/aktan/aktesne* (prod.ovttas.no) fállá. Dalle ferte oahppi bidjat fuomášumi sániid uhcit beliide, ovdamearkka dihte *guovža borra gumppe* ja *guovžža borra gumppe* addiba áibbas goabbatlagán gova.

Gaskadási várás lea Davvi Girji lea Giellabálggis girjiide lassin ráhkadan digitála reaiddu main leat interaktiiva bargobihttaí ja maid bokte oahppit galget lohkat ja čállit ja sirdit sániid.

Nuoraidskuvlla várás leat sámegielfágii heivehuvvon digitála DGT oahpponeavvut arvat unnit. Gávdnojit muhtun giella quizat ja sátneoahpahallan Appat ja prográmmat dahje ruovttusiiddut ja soames lohkan- ja sátnegirjijt leat digitaliserejuvvon davvisámegillii ja maiddáii lohkojuvvon báddái. Muhtin prográmmat leat ráhkaduvvon nu ahte galgá geassit sáni rivttes sadjái cealkagis. Dat leat somát oahppi mielas, muhto dat maid dagaha ahte oahppi ieš ii dárbbat buvttadit čállingiela. Dasa lassin lea vejolaš dušše geahččaladdat geassit gosa orro heiveme, logatkeahhtá sáni ja cealkaga dárkkilit. Proseassa bealušteaddji pedagogihka mielde livččii buoret ahte oahppi ieš

šaddá buvttadit teavstta mas barggu bokte šaddá iskat ja diđoštít movt norpma mielde čállojuvvo, seammás go bargá teavsttain.

Divvun reaidu nagoda dál oba muddui buot čállinmeattáhusaid gávdat, muhto jus lea čállán sáni geahnohis dássái dalle go riehta livččii čállit gievrass dássái, de dan ii vuos nagot njulget.

5.4.3.2 Konsonántaguovddáša riehtačállinoahpahus.

Mánáidskuvlla dásis berrejit skuvllas bargat olu minimála sátnebáraiguin, go jus oahppit besset álgoohpahusas minimála sátnebáraiguin hárnáit manipuleret sániid, de sis lea maid dalle buorre vuodđu čálamáhtu duddjomii ja bajit ceškiin riehtačállima ja giellaoahpalaš áššiid oahppamii.

Seammás dat addá vejolašvuoda stoahkat gielain ja riibmasániid geavahit. Minimála bárat addet vejolašvuoda fuomášuhttit ja hárnjehallat mearkkašumi erohusa ja dákkár hárnjehusat nannejit gielladiđolašvuoda, go fuomášuhttet hámiid mearkkašumiid oktavuodaid. (Helander 2016: 84.)

Sámi lohanguovddáš lea ráhkadan sihke riibmalotto, goallosáit-goartaspealu, ja eará goartaspealuid giellaoahpahusa várás álgoohpahussii ja mánáidgárdái. Dáid bokte besset stoahkat gielain ja minimála sátnebáraiguin, ja nu nannet doabaáddejumi ja gielladiđolašvuoda.

Mánáidskuvlla vuolemus ceškiin berre oahppan dáhpáhuvvat stoahkama bokte, ja dalle lea vejolaš riimmaid ja hoahkamiid bokte stoahkat gielain, geavahit ritma ja lihkestagaid ja vásihit giela girjáivuoda ja vejolašvuodaid.

Nu go ovdalis namuhuvvon, de lea stávvaljuohkin erenoamáš dehálaš ja dáinna berre maid joatkit gaskadássái dahje dassáži automatiserejuvvo čálamáhttu maiddái guovddáškonsonánta ektui. Oahpahusa olis sáhtta ovdamearkka dihte ráhkadit goartaid maida čállá vuosttaš stávvala ovttá gortii ja nuppi stávval nuppi gortii ja bivdit ohppiid gávdat báraid mat dahket ovttá sáni. Dán sáhtta dahkat sihke bábergoarttaiguin ja digitála goarttaiguin. Proseassabealušteaddji pedagogihka mielde sáhtta maid oahpahussii laktit aktivitehtaid nu go “čiehkát” nuppi stávvala sánis eará sadjái skuvlii dahje luohkálátnjii. Dahje sáhtta ovdamearkka dihte goabbat sehkkii bordit stávvaliid ja oahppit galget burgit seahkaid ja gávdat stávvaliid mat dahket olles sáni. Sáhtta ovdamearkka dihte dihto sániid, ovdamearkka dihte *st~stt* sániid, nugo *baste~basttet*, hárnjehallat ovttá vuorus ja nuppes fas eará sániid maid oahpaheaddji diehtá ahte eai leat sajáiduvvan oahppiivoavkku gaskkas. Boadus sáhtášii leat olles teaksta divtta hámis, vai oahppit šaddet iskat leago cealkagiin kongruensa. Mikko Aro, gii lea dutkan ortografii ja

lohkanoahppama oktavuoda, čállá ahte stávvaljuohkinmáhttu lea hilgojuvvon liigemáhttu (sub-skill) lohkamis, eanas gielain, vaikko das lea guovddáš sadji lohkanoahpahas dihto gielain, nugo suomagielas. (Aro 2009: 19.) Sámegielas lea stávvaljuohkimis erenoamážit ávki beassat čalmmustahttit konsonántaguovddáža molsašumiid. Sámegiela sániin dássemolsašumis lea morfologalaš doaibma go dat čalmmustahtta erohusa sánis dol-gi (nom.) ja dolg-gi (gen./akk.). (Helander 2016: 89.)

Gaskadásis ja nuoraidskuvllas sáhtta riektačállinoahpahas biđget fonotávssa posišuvnnaid mielde, go jus sámegielsániid sojaha, de sániin sáhtta juohke posišuvdna rievdat, earret álgu. Máhttit sáni struktuvrra nugo posišuvnavuogádagas boahá ovdan lea ávkkálaš, ja dahká oahpaheaddjái vejolažžan buorebut áddet čállingiela njuolggadusaid ja nu sáhtta buorebut heivehit oahpahas ja hárjehusaid maid ulbmil lea oahppat čállit čállinvuogi njuolggadusaid mielde (Helander 2016: 203). Man muddui dat juo dahkkojuvvo skuvllain, ja man čavga čuvvot oahppogirjiid lea váttis diehtit, muhto dat livččii sierra dutkanbargu. Keskitalo (2017: 178) čállá ahte “*oahpahas dáhpáhuvvá oaiveáššis oahpaheaddji stivremin ja oahppogirjedeattuhemiin*”. Dat mii čielgasit boahá ovdan dán barggu bohtosiin, lea ahte konsonántaguovddáža bakte ii leat nu álki diehtit movt čállojuvvo norpma mielde ja danne ferte olu návccaid bidjat dan oahpaheapmái ja oahpaheapmi ferte leat systemáhtalaš.

Gaskadási rájes go hálddašit lohkama ja čállima, ja oahppagohtet giellaoahpa ja sámegiela fágagiela doahpahiid, de lea lunddolaš deattuhit giellaoahpa njuolggadusaid, ja čilget dássemolsuma vuogádaga. Dán sáhtta sihke távvaloahpahas ja digitálareaidduid bokte oahpahit lassin oahppogirjiide. Oahppit berrejit oazžut maid máhcaheami iežaset čállosiin ja nu ovdánahttit čalamáhtuideaset dađistaga. Jus oahpaheaddji oaidná ahte dihto guovddáškonsonántajoavkkut leat váddáset go earát eanas ohppiide, de sáhtta dáid loktet ovdan ja gearduhit ja addit ovdamearkkaid sihke das movt dat jietnaduvvo ja čállojuvvo ja movt sojahuvvo.

Seaidnái sáhtta henget njuolggadusplakáhtaid ja paradigmaid main ivnniiguin čalmmustahtta erohusaid gievrass ja geahnohis dási sániid. Oahppit fertejit hárjehit čalmmi oaidnit norpma mielde sániid čállojuvvon, ja fuobmát minstariid morfologiijas. Dákkár njuolggadusaide sáhtta nuohta dahje ritma bidjat, vai darvánit muitui buorebut, ja oahppit berrejit ieža gávdnat sániid ovdamearkan dákkár plakáhtii. Ovdamearkan njuolggadusplakáhtaide sáhttet lea:

h-jietnadat konsonántaguovddážiš:

- 1) Váldonjuolggadus: go *h*-jietnadat gullo, de dat čállo (*k, t, p, c* ja *č* bustávaid oktavuodas) omd.: *áhkku, báhti, áhpi, beahci, ja áhčči*.
- 2) Nubbi-njuolggadus: *h*-jietnadat gullo, muhto ii čállo (go konsonántaguovddáža álgobustávva lea *l, r, m, n, ŋ, i* dahje *v* ja de gullo *h*-jietnadat, de čállo *k, t, p, c* dahje *č*. Jus ii gullo *h*-jietnadat, de čállo *g, d, b, z* dahje *ž*, omd.: *belko, girku, geampa, roanci, skeaŋka, veaiki, lávka*.

Ii goassege akto konsonántaguovddážiš:

Bustávat *k, t, p, c* ja *č* eai leat goassege akto guovtti vokála gaskkas. Álo guoktin dahje ovttas eará konsonántain dahje *i*-bustávain, omd.: *mokkirdit, Ittunjárga, oppas, baicce, viečča, áicat, báiki, čoaltu, bárku jna*.

Lassin sáhtta luohkálatnjii henget muittuhusplakáhtaid ohppiid dárbbu mielde, ovdamearkka dihte ahte *s* ja *š* maŋŋái eai beasa goassege *g, b* ja *d* (Helander 2016: 80).

Oarjelsámis leat Elgá skuvllas ráhkadan “Verbsnorundtare”. Lea bábir masa lea báddi darvaluvvon bajágeahčái gurut čihkii. Báhpira gurutravddas lea persovvna ovdanbuktin, *mun, don, son, moai, doai soai, mii, dii* ja *sii*. Olgeš ravddas lea vearba sojahuvvon persovvnaid ja loguide, sániid bakte lea ceahkki bátti várás. Oahppit galget álgit *mun* sajis ja gávdnat rivttes vearbba saji gokko báddi manná duogábeallái báhpira, ja nu galgá joatkit bátti giessamiin dassá olle *sii* rádjái. Vearbbat leat bordojuvvon summálit olgeš ravdi, nu ahte bajimusas sáhtta vaikko vearba čállojuvvon 3. persovvna duála hápmái. Go dákkára atná konsonántaguovddáža molsašuddama oahpaheami várás, de lea vuogas ivdnet konsonántaguovddáža ruoksadin, čalmmustahttin dihte dan molsašuddama seammás go oaidná movt sátni adno cealkagis.

Lean dán oasis váldán mielde maiddái mánáidskuvlla dási oahpahusvugiid danne go lea dehálaš álgit mánáidskuvlla dásis juo riektáčállinoahpahusain, ceahkiid ja oahppi dási mielde, jus oahppi galgá šaddat njuovžilis ja čeahpes lohkki ja čállu. Bajábealde namuhuvvon doaimmat veahkehit ohppiid giddet fuomášumi sániid hápmebeallái, iige dušše sisdoalubeallái. Go manná gidde

fuomášumi giela hápmái de mánná sáhtta fuomášit ja oaidnit gielas sierra osiid ja beliid ja mánnái šaddá fonologalaš, morfologalaš, syntávttalaš, semanttalaš ja pragmáhtalaš giela áddejupmi (Aikio: 2000:181). Mánná ferte oážžut dárbbaslaš gelbbolašvuoda čállimis vai sáhttet váldit oasi čálakultuvrras, daiguin ovdamuniiguin maid dat addá ovttasdoaimmii ja oahppamii. Dađistaga oahppá ahte čállingielas leat dihto gáibádusaid ja njuolggadusat maid galgá čuovvut ja daid njuolggadusaid ferte oahppat dađistaga, iežas leavttuin. (Hekneby 2003 (2001): 83–84.) Jus oahppit besset juo álgooahpahusa rájes minimála sátnebáraiguin hárrjánit manipuleret sániid, de sis lea buorre vuodđu čálamáhtu duddjomii ja bajit cehkiid riektáčállima ja giellaoahpalaš áššiid oahppamii (Helander 2016: 84).

5.4.3.3 Fonologalaš diđolašvuolta

Fonologijja čilge jietnadagaid ja daid doaimma gielas. Fonemat leat giela unnimus oaivilearuheaddjit jietnadagat. Fonologalaš diđolašvuolta lea máhttit sáni juohkit fonemaide. (Wirkola & Baal 2003: 22.) Maŋemuš jagiid leat dutkamušat fuomášuhttan man olu mearkkašupmi fonologalaš diđolašvuodas lea lohkanohppamii. Leat olu dutkamušat mat čájehit nana oktavuoda fonemalaš diđolašvuoda ja lohkanohppamii. Leat olu dutkamušat mat čájehit nana oktavuoda fonemalaš diđolašvuoda ja lohkanohppamii. Leat olu dutkamušat mat čájehit nana oktavuoda fonemalaš diđolašvuoda ja lohkanohppamii. (Høien & Lundberg 2000 (1997): 50.) Sámegeiloahpahas ferte danne deattuhit fonologijja, earret eará berre deattuhit

- vokálaguovddáža jietnadagaid erohusa gievrras ja geahnohis dásis
- konsonántaguovddáža jietnadagaid gievrras ja geahnohis dásis
- stávvaljuohkima oktavuodas švávokála deattuhit
- oahppi suopmana ja oktasaš čállinvuogi oktavuoda

Helander (2016: 78) ávžžuha liiggástallat jietnademiin dahkan dihtii čielggasin ja fuomášuhttin dihtii dan maid lea čilgemin, nu go ovdamearkka dihte diftonga njuolgama ja dássemolsuma ja čállá ahte oppalohkái lea vejolaš čuvget mánga riektáčállinášši sániid jietnadatpoššuvnnaid vuodul. Soames suopmaniin ja maiddái soames konsonántačohkiin ii gullo goas sátni lea gievrras vai geahnohis dásis, ja dalle oahpaheaddji ferte dorvvastit maiddái morfologijjai ja čilget giellaoahpalaš njuolggadusaid. Go galgá earuhit dihto konsonántačohkiid, de livččii veahkki máhttit earuhit nominatiivva ja genitiivva/akkusatiivva funkšuvnnaid cealkagis. Nubbi vuohki lea buohtastahttit váttis sániid rievddadeami eará sániiguin main lea dássemolsun gullo juohke suopmanis. (Antonsen 2013: 24.)

5.5 Viidáset guorahallamat

Olu jagiid badjel dutkamuš konsonántaguovddáža dássemolsašuddamis ja dan riektáčállimis sáhtálii addit buoret gova ja eanet dieđuid ohppiid oahppamis, oahpaheamis ja riektáčállingelbbolašvuoda oččodeamis. Lassidutkamuš dárbbášuvvo giellaoahpa oahpahusa metodihka ektui, fonologiija ja stávvaljuohkima ávkkástallama ektui, fonotávssalaš posišuvnnaid mielde oahpaheami ektui, ahká heivehuvvon oahpahusa ja oahpahusa progrešuvnnas. Muđui livččii dárbbášlaš čuovvut movt ođđa oahppoplána váikkuha ohppiid giellaoahpa oahppamii ja riektáčállima oahppamii. Eará dutkanfáddá lea ohppiid geahččalemiid bohtosat, daid analyseren ja čuovvuleapmi. Namalassii movt čuovvuluvvo guhtege geahččaleapmi ovttaskas oahppi ja luohká ektui, oahpaheaddji ja skuvlla bealis. Mii dáhkko ja leago systemáhtalaš čuovvuleapmi maŋnel teasttaid dahje geahččalemiid skuvllain? Dasa lassin sáhtášii davvisámegeilat oahpponeavvuid dutkat dárkileappot, man olu guovddáškonsonánta dássemolsašumi njuolggadusat deattuhuvvojit ja leatgo doarvái iešguđetlágán bargobihtát ja leat go doarvái bargobihtát ja hárjehusat?

6 Jurddabohtosat

Oahppit geat lohket sámegeiela vuosttašgiellan ja geat ožžot oahpahusa sihke sámegeielas ja sámegillii, galget čállit maiddái eará teavsttaid, ja skuvllain fertejit maid oahppit sihke lohkat ja čállit, sihke sámegeielfágii gullevaš teavsttaid ja maid eará fágaid teavsttaid. Lea go dasto beare unnán teakstahivvodat maid oahppit galget čállit ja lohkat, go leat dan mađe olu feallat go maid mu dutkamuša logut čájehit. Lohket go románaid dahje noveallaid skuvlabargguid oktavuodas? Lohkamiin ja čállimiin lea nugo vuodjamiin ja eará gálggaiguin, mađi eanet hárjehallá, dađi čeahpit šaddá. Oahpaheadjit sihke dovdet ohppiideaset, dihtet man muddui guhtege hálddaša čállima ja geahččalemiid oktavuodas ožžot dárkilet dieđuid ohpiid gelbbolašvuodas. Maid dahket skuvllat geahččalemiid bohtosiiguin? Analyserejit go doarvái dárkilit bohtosiid vai oidnet mii lea váttis ohppiide? Rievdadit go bohtosiid vuodul oahpahusvugiid ja oahpahusa, dalle go čájehuvvo ahte oahppit eai oro oahppan doarvái bures dan maid oahppoplána gáibida? Dáid gažaldagaid in máhte vástidit dán dutkamuša bohtosiid vuodul ja dat livččii muđuige sierra dutkanfáddá.

Oahppit geaid čállosiid mun guorahallen leat logát luohká oahppit ja de galggaše oahppit leat ortográfalaš čállin muttus ja sihke lohkan ja čállin galget leat automatiserejuvvon. Leago nu ahte ahte fonologalaš ja ortográfalaš čállima muttuid gaskkas livččii vel sierra muddu goas mánná seaguha fonologalaš stávenstrategiija ja ortográfalaš-morfemalaš strategiija, dego juogalágán gaskagiella čállinmáhtus? 10. luohká oahppit orrot gal mealgat meaddel fonologalaš čállinmuttu, muhto eai ollásit vel ortográfalaš čállinmuttus.

6.1 Oppalaš čoahtkkáigeassu

Dán čállošis boahká ovdan ahte oahppit eai leat 10 jagi vuodđoskuvlla áiggis oahppan čállit norpma mielde buot sániid. Liige eanemus čállinmeattáhusat leat konsonántaguovddázis, nubbin eanemus sokkis ja dasto vokálaguovddázis. Konsonántaguovddáš juhkkoujuvvo giellaoahpas 9 jovkui dan hámi ja iešvuoda mielde. Dán čálloša logut čájehit ahte joavku 1 buvtada unnimus feallaid (16 %) ja joavku 4C, masa gullet sánit main leat golbma grafema gievrras dásis ja njealje grafema geahnohis dásis, ovdamearkka dihte *ist~istt*, *nst~nstt*, *rsk~rskk*, buvtada

eanemus feaillaid (38 %). Obbalaččat leat eanas feaillat geahnohis dásis, mii dávjá čállojuvvo konsonántaguovddáža bakte seamma ládje go sátni gievrras dásis, erenoamážit dalle go geahnohis dásis leat eanet grafemat go gievrras dásis. Joavkkuin 2 ja 3A leat gievrras dásis eanet feaillat go geahnohis dásis ja čilgehussan sáhhtá leat ahte 2. joavkkus leat sánit mat daddjojít oarjesuopmanis eará ládje go čállojuvvojít, nugo sánit *juhká*, *juhkamuša* ja *dahkat*, maid soames oahppit ledje čállán *juhkká*, *juhkkámuša* ja *dahkkát*. Oarjjabealsuopmaniin gullo guhkes konsonántačoahkki *hkk* sániin nugo *juhkat*, *juhkamuša* ja *dahkat*. Muđui gullo soggevokála guhkes *á* nuppi stávvalis. Dáid jietnadagaid leatge soames oahppit čuovuhan čállingillii, ja sáhhtá dan navdit ohppiid gaskagiellan sin čállingielas. Obbalaččat sáhhtá lohkat ahte sihke generaliseren ja ovttageardánahttin lea sivvan feaillaide. Dábálaččamus feailan lea ahte sátni geahnohis dásis čállojuvvon gievrras dási málle mielde. Nieiddain lea buot joavkkuin dávjjit riekta go bártniin. Lea váttis diehtit mii dáidda feaillaide lea sivvan. Okta goit sáhhtá leat ahte oahpponeavvut eai deattut guovddáškonsonánta eanet go eará osiid, vaikko dat lea oallugiid mielas váttis buncarákkis. Oahppoplánas goit boahhtá ovdan čielgasit ahte oahppit galget selvehit dássemolsašumi ja jietnadatrievdama maŋŋel 10. luohká.

6.2 Dutkamuša luottehahttivuođa guorahallan

Dutkanbohtosiid luottehahttivuohta meroštallojuvvo validitehta ja reliabilitehta vuodul. Mii guoská validitehta meroštallamii, de lea kognitiiva variábeliid mihtideamis, sihke oaviliid ja gelbbolašvuodaid mihtideamis, gaskaposišuvdna. Gaskaposišuvdnii leat mihtideamit oahpahušvuogádagas dábálaččat. (Befring 1994:138.) Gaskaposišuvdna dán oktavuodas lea gaskal nana validitehta, nugo olbmuid sohabeali, agi jna., ja unnán validitehta, nugo olbmo guottuin ja luondus. Validitehtas lea das sáhka man doallevaččat dutkanbohtosat leat (Befring 1994: 135–136).

Reliabilitehta lea sorjavaš das man riekta leat mihtideamit dahkkon ja leat go mihtidanfeaillat. Sihke operationaliseren ja njuolggadusat mat definerejit mihtidanprosedyra mearridit man alla dahje unnán reliabilitehta lea. Gažaldat lea leatgo unnán mihtidanfeaillat ja man stabiila ja dárkilat mihtidanbohtosat leat. (Befring 1994: 135–138.) Reliabilitehta doallevašvuodas lea maid jearaldat man muddui dutkamuša sáhhtá čadahit odđasis seamma materiálain.

Dát dutkamuš leage dahkkon ohppiid testema vuodul ja dan geažil sáhtta lohkat ahte validitehta lea gaskaposišuvnnas. Kriteriat ja kategoriijat leat čielgasat ja buot feaillat leat sirrejuvvon dihto kategoriijaid mielde skoviide main supmi sáhtta loguide rehkenastit. Populašuvdna lei sáhttit leat stuorát ja maiddái viidát geográfalaččat. Ledje logi oahppi mielde dutkamušas, buohkain lea oarjjabealsuopman, mii lea lagamus girjegiela, ja mii lei dihtomielalaš válljejuvpmi juste fal dan geažil. Nuppe bealis leat eará sámi oahppitge geavahan seamma oahppoplána ja seamma oahpponeavvuid, go gearddi eai leat nu olu válljenvárit sámi oahpponeavvuid gaskkas. Dieđuid dahje materiála dáfus leat buot konsonántaguovddáža joavkkuid variánttat ovdanbuktojuvvon, ja dan dáfus leat luohthahtti logut mat ovdanbuktojuvvojit. Sohka beali dáfus lea dássedeaddu, lihka olu bártnit ledje mielde go nieiddat.

Dákkár oktavuodas, jus áigu testet reliabilitehta, de lea vejolaš čađahit mihtidemiid guktii dahje eanet gerddiid seamma materiálain, mii fas muitalivččii eanet stabilitehta birra, nu gohčoduvvon test-retestmetoda, muhto dat ii leat dán dutkamušas dáhkkujuvvon.

6.3 Joatkkadutkandárbbut

Joatkkan dán dutkanbargui livččii oahppoplánadutkan ja oahpponeavvodutkan, oahpahusvugiid guorahallan giellaoahpa ja riektáčállima oktavuodas ja vuđolaččabut iskat ohppiid oahppama girjegiela čállimis.

Livččiiige maiddái miellagiddevaš fas logi, nuppelot jagi geahčen iskat movt dalle lea čállinmáhttu ohppiid gaskkas. De oainnášii leago oahppoplánain dadjamuš ohppiid riektáčállinmáhttui vai ii.

Gáldut

Girjjálašvuohta:

Antonsen, Lene 2013: Čállinmeattáhusaid guorran. – Jussi Ylikoski & Lene Antonsen & Vuokko Hirvonen & Johan Klemet Kalstad & Mikael Svonni (doaimm.), *Sámi diedálaš áigečála* 2/2013: 7–32.

Aro, Mikko 2009: Effect of Orthography on Reading Acquisition – Theoretical and Practical Implications. – Johanna Ijäs ja Nils Øivind Helander (doaimm.), *Sáhkavuoruin sáhkan – Sámegeiela ja sámi girjjálašvuođa muhtin áigeguovdilis dutkanfáttát*. DIEÐUT 1/2009. [Guovdageaidnu]: Sámi allaskuvla. 9–21.

AskiRaski <<https://askiraski.no/nye-aski-raski/>> (06.04.2020).

Bals, Berit Anne 2002: *The acquisition of grade alternation in the Kautokeino dialect*. (Cand. Philol. Thesis). Tromsø: Universitetet i Tromsø.

Balto, Randi R. 1991: *Giellamet 1*. [Indre Billefjord]: Idut.

Balto, Gunvor & Turi, Ragnhild S. 1991: *Giellamet 2*. [Indre Billefjord]: Idut.

Balto, Gunvor & Turi, Ragnhild S. 1992: *Giellamet 3*. [Indre Billefjord]: Idut.

Befring, Edvard 1994 (1992): *Forskningsmetode og statistikk*. Bind II. Oslo: Den Norske Samlaget.

Bjørndal, Bjarne & Lieberg, Sigmund 1978: *Nye veier i didaktikken?* Oslo: H. Aschehoug & co (W. Nygaard).

Corder, S. Pit 1981: *Error analyses and interlanguage*. London: Oxford University Press.

Dannemark, Nils.I.S. 2004: *Andrespråklæring. Trekk ved samisk og norsk som andrespråk*. SA-raporta / SH-rapport nr. 2. Guovdageaidnu/ Kautokeino: Sámi allaskuvla/Samisk høgskole.

De nasjonale forskningsetiske komiteene 2016: *Hensyn til personer (5-18)*

<<https://www.etikkom.no/forskningsetiske-retningslinjer/Samfunnsvitenskap-jus-og-humaniora/b.-hensyn-til-personer-5---18/>> (27.4.2016).

- Dysthe, Olga 1995: *Det flerstemmige klasserommet – Skrivning og samtaler for å lære*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Eira, Karen Inga & Gaup, Inger Elle 2009: *Ánin dánin oahpaheaddji neavagirji 1. Ceahkkái*. Kárášjohka: Davvi Girji.
- Hekneby, Greta 2003 (2001): *Skrive lese skrive*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Helander, Nils Øivind 2016: *Ohppojuvvon ja sohppojuvvon giella – Gielladiđolašvuohta, čálamáhttu ja guovttegielatvuohta*. Dieđut 1/2016. Guovdageaidnu Sámi allaskuvla.
- Høyen, Torleiv & Lundberg, Ingvar 2000: *Dysleksi. Fra teori til praksis*. Oslo: Gyldendal Norsk forlag AS.
- Ijäs, Johanna 2011: *Davvisámegiela finihitta vearbahámiid sojahanvuogádaga oččodeapmi vuollel golmmajahkásaš máná gielas*. Kárášjohka: Davvi girji 2011.
<<https://samas.brage.unit.no/samas-xmlui/bitstream/handle/11250/177041/Johanna%20Ij%C3%A4s.pdf?sequence=1&isAllowed=y>> (01.04.2020).
- Imsen, Gunn 1991 (1984): *Elevens verden*. (2.utgave). Oslo: TANO.
- James, Carl 2013 (1998): *Error in Language Learning and Use: Eǵploring Error Analyses*. New York: Routledge
- Jernsletten, Johan & Hatle, Sverre 2002: *Galka Bargogirji*. Kárášjohka: Davvi girji.
- Jernsletten, Johan & Hatle, Sverre 2002: *Borta Bargogirji*. Kárášjohka: Davvi girji.
- Jernsletten, Johan & Hatle, Sverre 2002: *Snorra Bargogirji*. Kárášjohka: Davvi girji.
- Joensen, Linda 2011: *Mellomspråksvariasjoner i anvendelse av presenskopula i norsk 2 – en transferundersøkelse av to innlærergrupper basert på ASK*. Anvendt språkvitenskap, ISK: NTNU. <<https://ntnuopen.ntnu.no/ntnu-xmlui/handle/11250/244025>> (05.05.2019).
- Juuso, Piia Susanna 2013: *Studeanttaid feaillat nomeniid konsonántaguovddážiin jagi 1995-2003 davvisámegiela eatnigiela studeantaiskosiin*. Sámeigiela ja kultuvrra pro-gradu dutkamuš, Giellagas instituhtta, Oulu universitehta.
<http://www.oulu.fi/sites/default/files/content/Giellagas_JuusoPiia%20pro%20gradu%20la_turista.pdf> (16.10.2017).

- Keskitalo, Pigga 2017: *Kultursensitiiva sámi skuvla*. Kárášjohka: Davvi girji.
- Kringstad, Trude & Kvithyld, Trygve 2013: Fem prinsipper for god skriveopplæring. – *Bedre skole nr. 2/2013*. [Trondheim] Skrivesenteret.
- Larsen-Freeman, Diane & Long, Michael H. 2014 (1991): *An introduction to second language acquisition research*. Applied linguistics and language study. New York: Routledge
- Lesesenteret: *Lykkes med meningsfull skriving i første klasse*.
 <<https://lesesenteret.uis.no/forskning/forskningsartikler/lykkes-med-meningsfull-skriving-i-forste-klasse-article129881-12576.html>> (20.04.2020).
- Länsman, Outi 2009: Oahppiid feallat čállosiin. – Johanna Ijäs ja Nils Øivind Helander (doaimm.), *Sáhkavuoruin sáhkan – Sáme giela ja sámi girjjálašvuoda muhtin áige guovdilis dutkanfáttát*. Dieđut 1/2009. [Guovdageaidnu]: Sámi allaskuvla. 70–85.
- Magga, Ole Henrik 1985: Davvisáme giela čállinvuogi gielalaš vuodđu. – *Giela dutkan, dikšun ja oahpaheapmi*. Dieđut 2/1985. [Guovdageaidnu]: Sámi Instituhtta. 32–41.
- Magga, Ole Henrik 2003: Sáme giella oahpahušgiellan ja oahppama giellan. – Vuokko Hirvonen (doaimm.), *Sámi skuvla plánain ja praktihkas. Mo dustet O97S hástalusaid? Reforbma 97 evalueren*. Kárášjohka: ČálliidLágádus.
- Melby, Guri & Kvithyld, Trygve. 2011. Norsklærerens rolle i skriveopplæringa. – *Norsklæreren 4–11*.
- Nickel, Klaus Peter ja Sammallahti, Pekka 2011: *Nordsamisk grammatikk*. Karasjok: Davvi girji.
- Niittyvuopio, Kaisa ja Gaup, Heidi 2019: *Bargoplána 7.luohkkát 12.-13.vahkku*.
 <<https://www.minskole.no/DynamicContent/Documents/272-karasjok-oahppanpl%C3%A1na-7a%C3%A1-v.12-13-b691fd01-e760.pdf>> (20.09.2019)
- Outakoski, Hanna 2015: Davvisáme giela čálamáhtu konteaksta. – Kaisa Rautio Helander ja earát (doaimm.), *Sámi diedalaš áigečála 1/2015*: 29–59.
- Rongved, Elisabeth 2016: *Er jentene egentlig bedre til å lese enn gutter?*
 <<https://forskning.no/partner-dysleksi-skole-og-utdanning/er-jentene-egentlig-bedre-til-a-lese-enn-gutter/381418>> (28.11.2016).
- Sammallahti, Pekka 2007: *Gielladutkama terminologija*. Kárášjohka: Davvi girji.

- Turi, Else ja earát 2015: *Riektačállinrávvagat*. Sámediggi.
- Sára, Máret & Pope, Kirsten 1996: *Eatnigiella – giellaoahpu váldogirji*. Kárášjohka: Davvi Girji o.s.
- Sára, Máret & Pope, Kirsten 1999: *Eatnigiella – Hárjehusat I*. Kárášjohka: Davvi Girji OS ja Sámi oahpahusráđđi.
- Statped: *Kártenávdnasat*. <<https://www.statped.no/samisk-spesialpedagogisk-stotte/kartenavdnasat/>> (06.04.2020).
- Store Norske Leksikon. <<https://snl.no/normativ>> ja <<https://snl.no/deskriptiv>> (23.04.2020).
- Svonni, Mikael 1993: *Samiska skolbarns samiska. En undersökning av minoritetsspråksbehärskning i en språkbyteskontext*. Umeå Studies in the Humanities 113. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Trageton, Arne 2003: *Å skrive seg til lesing. IKT i småskolen*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Utsi, Karen A.S. & Eira, Kirsten A.G. 2016: *Giellabálggis 5*. Kárášjohka: Davvi girji.
- Utsi, Karen A.S. & Eira, Kirsten A.G. 2016: *Giellabálggis 5 Bargogirji*. Kárášjohka: Davvi girji.
- Utsi, Karen A.S. & Eira, Kirsten A.G. 2017: *Giellabálggis 6*. Kárášjohka: Davvi girji.
- Utsi, Karen A.S. & Eira, Kirsten A.G. 2017: *Giellabálggis 6 bargogirji*. Kárášjohka: Davvi girji.
- Utsi, Karen A.S. & Eira, Kirsten A.G. 2018: *Giellabálggis 7*. Kárášjohka: Davvi girji.
- Utsi, Karen A.S. & Eira, Kirsten A.G. 2018: *Giellabálggis 7 bargogirji*. Kárášjohka: Davvi girji.
- Utdanningsdirektoratet 2020: *Guovddášelemeanttat – Máhttolokten sámi – oahppoplánaođastus* <<https://www.udir.no/lk20/sfs01-05/om-faget/kjerneelementer>> (06.04.2020).
- Utdanningsdirektoratet 2020: *Læreplan i samisk som førstespråk (SFS1-04)* <<https://www.udir.no/kl06/SFS1-04>> (23.04.2020).
- Utdanningsdirektoratet 2020: *Nationála geahččaleamit sámegeiela lohkamis 2019*. <<https://www.udir.no/eksamen-og-prover/prover/eksempelopp-gaver-tidligere-nasjonale-prover/8-9-trinn/lesing/samisk/?path=cefgllhcefgligcefglii>> (06.04.2020).
- Utdanningsdirektoratet 2020: *Rammeverk for kartleggingsprøver på 1.-4. trinn*. <<https://www.udir.no/eksamen-og-prover/prover/rammeverk-for-kartleggingsprøver-pa-1.-4.-trinn/formal-og-innhold/#formal>> (06.04.2020).

Viberg, Å. 1987. *Vägen till ett nytt språk*. Stockholm: Natur og kultur.

Njálmmálaš gáldut:

Tor Persen ja Kirsten Wirkola, Statped – Alta

Dutkanmateriála:

Diktáhtta: *Ánne ja Máhte*. Miellddus 1.

Bargoárka: *Bargobihtát*. Miellddus 2.

Tabealla: *Ohppiid feaillat fonotávssa vuogádaga posišuvnnain*. Miellddus 3.

Tabealla: *Konsonántajoavkkuide juhkkovuvvon riektasekveansa*. Miellddus 4.

Tabealla: *Feaillaid logahallan*. Miellddus 5.

Diktáhtta

Dá lea Elle. Elle orru Deanus. Deatnu lea Finnmárkkus. Finnmárku lea Sámis. Sápmi lea čábbámus guovlu máilmmis. Máilbmi lea jorbbas. Deanu Leahki lea čáppa guovllus. Deanu leagis leat olu guolit, eanas luosat. Luossa lea njálgga guolli. Mihá njálgát go rávdu, logai eadni. Nu lei eatni mielas. Deanus lea suolu. Sullos deaivvadit nuorat. Sihke bártnit ja nieiddat. Doppe láve olu olmmoš geasset. Nuorra olbmuid lea buorre nuppiid nuoraid deaivat. Okta bárdni láve fierbmut. Sus leat olu fierpmit.

Dá lea Máhtte. Son lea Elle unna vieljaš. Viellja orru ruovttus Ruotas. Ovdal lei su ruoktu Norggas. Norga lea guhkes, seakka riika. Ruotta ii leat nu guhkki ja seaggi go Norga. Máhtes leat bohccot. Sus lea olu boazu. Biergu leat buorre biebmui. Máhtes lea guoberbeallji. Guohpira merke gurut bealljái. Sii eai mearkko ovdal čakčat. Čavčča de merkot.

Ánnes lea beaska, boagán ja gápmagat. Nubbi gáma lea guorban. Boahkániin čavge beaska. Beaskkas leat guhkes soajit. Nubbi soadji lea rosa ja hui guhkki. Lea ieš ivdnen dan nuppi soaji rosa ivnniin. Das lea sávdnji luoitán. Sávdnji galgá goarrut unna áimmážiin. Jus lea beare gassa áibmi, de šaddá fasttes sávdnji.

Máhtte ii bivdde guoli. Elle dat bivdá ja goddá maid guoli. Ikte gottii ovttá jávrris vihtta rávddu. Lea okta jávri maid gohčodit Joknasáivan. Sáivva bakte leat olu jonat. Vidát guolis gal lei máhtu. Máđut leat lusttuheamit. Dan attii garjjáide. Garjá lea vuovdá. Álo biepmu maŋis vuovdušteame.

Eanu manná ruoktot. Ednos lea vielppis. Vielpás lea vilges riekkis čeabehis ja jorba rieggáš vel čalmmi birra. Nubbi čalbmi ii báljo oidno. Das leat guhkes gaccat. Okta gazza lea vielggut.

Vuotnámis lea bohtal. Bohttalis lea bulvargáffe. Vuoni juhká gáfe. Máhtte ii leat máisttán bulvariin dahkkon gáfe. Son ii juga gáfe. Ii leat buorre goansta máistit buot. Sus leat iežá goanstat dahkat juhkamuša. Dan gal ii muital oktiige.

Bargobihtát:

Deavdde máŋggaidlogu hámi:

eadni	
áhčči	
áidi	
geađgi	
roggi	
baste	
čuoika	

Deavdde diminutiiva hámi: (omd. unna stuloš, biillaš jna.)

Eatnis lea unna _____ (mánná).

Ednos lea unna _____ (vielppis).

Ántes lea unna _____(beana).

Mus leat unna _____ (miessi).

Ántes leat olu unna _____ (spábba).

Mun oidnen unna _____(áhkku).

Dáppe lea unna _____(bárdni).

Guhtemuš lea riehta? Bija X ovddabeallai rivttes cealkaga:

☐ Áhčči borá láibi.	☐ Ole áhku lea boarris.	☐ Mus leat guokte márffi.
☐ Áhčči borrá láibbi.	☐ Ole áhku leat boaris.	☐ Mus leat guokte márffit.
☐ Áhči borrá láibáža.	☐ Ole áhkku lea boaris.	☐ Mus leat guokte márfi.

Ohppiid feallat fonotávssa vuogádaga posišuvnnain

Dás ovdanbuktojuvvojit logut feallain dain iešguđege posišuvnnain. Tabeallas leat mielde duššefal dat sánit diktáhtas mat ledje feaila čállojuvvon.

	Álgu	Vokála- guovddáš	Konsonánta- guovddáš	Soggi	Konsonánta- ravda	Vokála- ravda	Loahppa
1. guolli		1		2 (ii)			
2. guolit		1	1				
3. guoli		1	1	1 (ii)			
4. guoli		1	1	1 (ii)			
5. guolis		1	1				
6. viellja			5				
7. vieljaš			5				
8. gáffe		1					
9. gáfe	1	2	1				
10. Ruotas			4				
11. Ruotta		1	1				
12. luosat			1	1			
13. nuorra		1	2				
14. nuorat		1					
15. nuoraid		1					
16. dahkat		1	2	3			
17. dahkkon		3	1				
18. Máhtte		6					
19. Máhtes		4	3				
20. guhkki			3	1			
21. guhkes			1				
22. guhkes			1				
23. guhkki			3				
24. máhtu		1	2	1			
25. máđut		1					
26. juhká			4	3			
27. juga			1				
28. juhkamuša			3	4			
29. seakka			1				
30. soadji			2				
31. soaji			1				
32. goddá				3			
33. gottii			3	4			
34. riekkis			1				
35. rieggáš			1	4			
36. gazza		1	2				
37. gaccat		1	5				
38. nuppi			1				
39. nuppiid			1	4			
40. bárdni		2					
41. bártnit		1	3				
42. fierbmut			1				

43. fierpmit			2				
44. Deanu			2*				
45. Sámis		1					
46. Sápmi		1					
47. eatni			2				
48. biebm			6				
49. biepmu			2				
50. jokŋa	1	1	2	1			
51. joŋat			1	1			
52. guovlu		1					
53. guovllus		1	2				
54. rávdu		1		1			
55. rávddu		1	3	2			
56. deaivvadit			3		1 (đ)		
57. Norggas			1	1			
58. beaska			1	1			
59. beaskkas			9				
60. beaskka			5				
61. jávrris		1	3				
62. jávri		1					
63. garjá			1	5			
64. garjjáide		1	4	6			
65. bivdá				2			
66. bivdde			1				
67. sáivan		2					
68. sáivva		1	3	2			
69. vuovdái				3			
70. vuovddušteame			4		5 (šd/štd)		
71. mearkko			6	1			
72. merkot				1			
73. vielggut			3				
74. čalmmi		2	2	1 (ii)			
75. áibmi		1		1			
76. áimmážiin			2	4	1	6	1 (t)
77. sávdnji		1	1	1 (ii)			
78. sávnnji			3	1 (ii)			
79. máistán		1		4			
80. máistit		1					
81. goansta			1				
82. goansttat			5				
83. ruoktu		1		1			
84. ruovttus			1	1			
85. ruoktot				1			
86. ovtta			2				
87. čakčat			1				
88. čavčča		1	3				
89. bulvvar	2		5	3			
90. bulvariin	3					5	1
91. bohtal			2	2			

Mielddus 3

92. bohttalís			2				
93. guobir		1					
94. guohpira		1	1				
95. boagán				5			
96. boahkániin				3		8	1 (s)
97. vuotnámis		1	1	4			
98. gáma		1		1			
99. gápmagat		2	2	1			
100. Finnmárku			1	1			
101. Finnmárkkus			1	1	4		
102. máilbmi		3					
103. máilmmis		1	3				
104. suolu			1	1			
105. sullos				1			
106. boazu			1				
107. vidát			1	6			
108. čábbámus		1		5			
109. čáppa		2	1	1			
110. eanu				1			
111. ednos			1				
112. vielppis			4				
113. vielpás				4			
114. njálgga		3	3				
115. njálgát		1		4			
116. olmmoš			2				
117. ivnniin			5	6			
118. beallji			3				
119. bealljái			5	2		1(ii)	
120. jorba						1	
121. jorbbas			2	1			
122. logai				1			
123. Šaddá				3			
124. birra				1			
125. gassa				3			
126. báljo		3	3				
127. riika		2	5	1			
128. unna				1			
129. luoitán				2			
130. lusttuheamit			5	1			
131. vuovdáí				1			
132. iežá				2			
133. nieiddat			4				
134. láve		5	2				
135. attii				4			
136. álo		2					
137. maŋis		2	3				
138. oktiige				2			
139. mihá		1		2			
140. de							3
141. galgá				3			
142. buorre			1				
143. mielas			1				
144. geasset			1				

145.	álo		1	1				
146.	buot			1				
147.	fasttes			5				
148.	gohčodit			1				
149.	manná				2			
150.	sihke			1				
151.	čeabehis		1					
152.	Ánne		1					
Oktiibuot		7	89	237	156	11	21	6

Muhtun sániin ledje mánga variántta movt oahppit daid čálle, nugo *báljo* lei čállojuvvon mángga láhkái; *bálljo* (2), *baljo* (2) ja *balljo*. Lea dušše okta gii lea čállán *buoht*, vaikko *h* gullo ovddabealde *t*. Soaitá ahte lea allafrekveansa sátni man olu leat sihke oaidnán ja ieža čállán. *Riika* baicca lea mángga ládje čállojuvvon; *rihka*, *riihka*³, *riiká*, *rihkka*. *Rosa* ledje golmmas čállán guhkes *a* nuppi stávvalii. Dan in leat váldán mielde tabellii bajábealde go dat lea loatnasátni. *Nieiddat* lei maid mángga láhkái čállojuvvon, nugo; *nieidat* (2), *niejdat* ja *niedat*. *Láve* sánis ledje dát variánttat; *lave* (3), *lavve* (2). *Dá* ledje 5 oahppi čállán *da*. *Attii* ledje 4 oahppi čállán *atti*, ja go jurddaša ahte leat 190 oahppi leamaš mielde, de dat lea oalle olu. *Manjis* lei maiddái čállojuvvon iešguđetge láhkái, nugo *manjis* (2), *mánjis* ja *mánis*. Áigeadvearbba *de* ledje golbma oahppi čállán *det*, maid sáhtta navdit ahte lea dárogiella báidnán. 6 oahppi ledje čállán *Mahtte*, (unna *a*), ja *Máhtes* ledje guokte variántta earet nu movt lea riehta, namalassii *Mahttes*, (3), mas sihke vokálaguovddáš ja konsonántaguovddáš lea boastut, ja *Mahtes* mas lea *a* vuosttaš stávvalis. *Ánne* lea okta oahppi välljen čállit nu go dárogillii čállojuvvo; *Anne*, muhto lea gal váttis diehtit movt olbmot leat gásttašuvvon. Danne ii leat dat mielde tabeallas bajábealde. *Gohčodit* lea okta čállán *govčodit*, nu go soaitá ieš lohkat. *Deanuleahki* dahje *Deanuleagis* lei okta oahppi čállán *deatnuleahki* ja *Deatnuleagis*.

In leat váldán mielde gaskamearkkaid ja álgo stuorabustáva feaillaid.

Konsonántajoavkkuide juhkkovuvvon riektasekveansa.

Dán tabeallas lean juohkán sániid joavkkuid mielde, nu go leat sirrejuvvon Nickel ja Sammallahti Nordsamisk grammatikk girjjis s. 27 - 32 rádjai.

Joavku 1	Nieiddain riekta	Bártniin riekta	Oktiibuot riekta	Oktiibuot %	Mearkkašumit
1. Elle	5	5	10	100	-llj-/ -lj- lea čielgasit váddáset go eará sánit. Sivvan sáhtá leat go leat 3/2 grafema. soames seaguha -ljj- vs. -llj-. Váttis gullat erohusa -llj- / -lj- sániid dássemolsašumis Gč. girjjálašvuodas eará sivaid. Muđui tt/ť lea mearkkašahtti unnit riektá go eará sánit main lea dušše 2/1 grafema. Manin llj/ lj oba leage dan joavkkus gos xx/x lea? Livččen daid bidjan dan jovkui gos omd ddj/dj lea (3A) Dás leat mielde bargobihtáid vástádušat maid ja dain lean iskan dušše guovddáškonsonántta, vaikko sátni sáhtá muđui boastut vástiduvvon bargobihtá ektui. Jus geahččá movt vástádušat leat čállojuvvon gažaldaga ektui, de leat eanet boasttuvuodát.
2. Elle (gen)	5	5	10	100	
3. guolli	5	5	10	100	
4. guolit	5	4	9	90	
5. viellja	2	2	4	40	
6. vieljaš	2	4	6	60	
7. Beallji	4	2	6	60	
8. Bealljái	3	2	5	50	
9. gáffe	5	4	9	90	
10. gáfe	5	4	9	90	
11. Ruotas	4	3	7	70	
12. Ruotta	4	4	8	80	
13. Luossa	5	5	10	100	
14. Luosat	5	4	9	90	
15. Nuorra	5	4	9	90	
16. nuorat	5	5	10	100	
17. Suolu	5	4	9	90	
18. sullos	5	5	10	100	
19. Mánáš	5	4	9	90	
20. Miesážat	5	4	9	90	
Boađus	89/100	79/100	168/200		
Joavku 2					
1. dahkat	3	3	6	60	Dás leat mielde sánit main ii leat dássemolsašupmi, muhtin sánit lea suorggiduvvon. Leat maid kontráktasánit mielde. Ii oro leame oktavuoha hk/hkk dahje ht/htt sániin, muhtun sániin lea 100 % riektá earáin fas 40%. Allafrekveanta sániit sáhttet váikkuhit riektafrekvensii.
2. dahkkon	4	2	6	60	
3. leahki	5	5	10	100	
4. leagis	5	5	10	100	
5. máhtte	5	5	10	100	
6. máhtes	5	4	9	90	
7. guhkki	3	3	6	60	
8. guhkes	5	5	10	100	
9. máhtu	4	3	7	70	
10. máđut	5	4	9	90	
11. juhká	2	2	4	40	
12. juga	5	4	9	90	
13. juhkamuš	3	2	5	50	

14. bohtal	3	4	7	70	
15. bohttalís	4	2	6	60	
16. guobir	4	5	9	90	
17. guohpira	5	4	9	90	
18. Boagán	5	5	10	100	
19. boahkániin	5	4	9	90	
20. boazu	5	4	9	90	
21. bohccot	5	5	10	100	
22. vihtta	4	5	9	90	
23. viđát	4	4	8	80	
24. áhčit	4	4	8	80	
25. áhkoža	5	4	9	90	
Boadus	107/125	97/125	204/250		
Joavku 3A					
1. seaggi	4	5	9	90	Mearkkašahtti lea zz/cc muhto maiddá lea “gottii “ sánis oallugiin boastut.
2. seakka	4	5	9	90	
3. soadji	4	4	8	80	
4. soajit	5	5	10	100	
5. goddá	4	5	9	90	
6. gottii	4	2	6	60	
7. riekkis	4	4	8	80	
8. rieggáš	4	4	8	80	
9. gazza	3	4	7	70	
10. gaccat	3	2	5	50	
11. nubbi	5	5	10	100	
12. nuppi	5	4	9	90	
13. čábbámus	5	5	10	100	
14. čáppa	5	4	9	90	
15. rokkit	3	4	7	70	
16. spáppažat	4	2	6	60	
Boadus	66/80	64/80	130/160		
Joavku 3B					
1. bárdni	4	5	9	90	Mearkkašahtti dás lea ahte bártnážiin lea dušše okta gii máhttá čállit riekta “bártnáš” ja guovttes geat čállet riekta “bártnit” ja “fierpmit”.
2. Bártnit	5	2	7	70	
3. Fierbmut	4	5	9	90	
4. fierpmit	4	2	6	60	
5. Bártnáš	4	1	5	50	
Boadus	21/25	15/25	36/50		
Joavku 3C					
1. Deatnu	5	5	10	100	
2. Deanus	5	5	10	100	
3. Sámis	5	5	10	100	
4. Sápmi	5	5	10	100	
5. eadni	5	5	10	100	
6. eatni	5	3	8	80	
7. biebm	2	2	4	40	
8. biepmu	4	4	8	80	
9. Jokŋa	4	3	7	70	

10. joŋat	4	3	7	70	
11. vuoni	4	4	8	80	
12. vuotnámis	4	4	8	80	
13. gáma	4	5	9	90	
14. gápmagat	5	3	8	80	
15. eanu	4	4	8	80	
16. ednos	4	5	9	90	
17. eatnit	4	2	6	60	
18. beatnagaš	5	3	8	80	
Boadus	78/90	70/90	148/180		
Joavku 4A					
1. guovlu	5	5	10	100	Mearkkašumit: beaskka ja beaskkas lea 20 % riehta goappáge sánis. Beaskka lei 2/5 riehta nieiddain ja 0 riehta bártniin. Seamma lei bulvvar sániin. Sáivva lei bártniin 1/5 riehta, muhto sáivan (essiv) 5/5 seamma joavkkus. Mearkko lei 3/5 riehta nieiddain ja 1/5 riehta bártniin. Erenoamáš lea ahte lea 100% riehta Finnmárku muhto 50 % riehta Finnmárkkus.
2. guovllus	5	3	8	70	
3. rávdu	4	5	9	90	
4. rávddu	4	2	6	60	
5. deaivat	5	5	10	100	
6. deaivvadit	5	2	7	70	
7. Norga	5	5	10	100	
8. Norggas	5	4	9	90	
9. beaska	4	5	9	90	
10. beaskkas	1	1	2	20	
11. beaskka	2	0	2	20	
12. jávrris	4	2	6	60	
13. jávri	4	5	9	90	
14. garjá	4	5	9	90	
15. garjjáide	4	2	6	60	
16. bivdá	4	5	9	90	
17. bivdde	4	4	8	80	
18. sáivan	4	5	9	90	
19. sáivva	4	1	5	50	
20. vuovdái	4	5	9	90	
21. vuovddušteame	4	2	6	60	
22. merke	5	5	10	100	
23. mearkko	3	1	4	40	
24. merkot	4	5	9	90	
25. vilges	4	5	9	90	
26. vielggut	4	2	6	60	
27. bulvvar	2	0	2	20	
28. bulvariin	4	3	7	70	
29. Finnmárku	5	5	10	100	
30. Finnmárkkus	3	2	5	50	
31. vielpis	4	2	6	60	
32. vielpás	4	5	9	90	
33. njálgga	4	3	7	70	
34. njálgát	4	3	7	70	
35. jorba	4	5	9	90	
36. jorbbas	5	3	8	80	
37. áiddit	4	3	7	70	
38. geađggit	4	2	6	60	
39. čuoikkat	0	1	1	10	
40. vielpáš	4	5	9	90	
Boadus	160/205	138/205	298/410		

Joavku 4B					
1. čalbmi	5	5	10	100	
2. čalmmi	4	3	7	70	
3. áibmi	5	4	9	90	
4. áimmažiin	4	1	5	50	
5. sávdnji	4	4	8	80	
6. sávnji	4	1	5	50	
7. máilbmi	5	5	10	100	
8. máilmmis	4	2	6	60	
9. olmmoš	5	3	8	80	
10. olbmuide	5	5	10	100	
11. ivdnen	5	5	10	100	
12. ivnniin	4	1	5	50	
Boađus	54/60	39/60	93/120		
Joavku 4C					
1. máistán	4	4	8	80	
2. máistit	5	5	10	100	
3. goansta	5	3	8	80	
4. goansttat	2	1	3	30	
5. basttet	0	2	2	20	
Boađus	19/25	15/25	34/50		
Joavku 4D					
1. ruoktu	5	5	10	100	
2. ruovttus	4	4	8	80	
3. okta	4	5	9	90	
4. ovttá	4	2	6	60	
5. čakčat	5	4	9	90	
6. čavčča	4	2	6	60	
Boađus	26/30	22/30	48/60		

Feaillaid logahallan

Ovdanbuktin das galle oahppi leat čállán riehta guđege sáni **konsonántaguovddáža**. Lohku (1) mearkkaša ahte konsonántaguovddáš lea riehta čállojuvvon, ja tabealla olgešravddas oaidná galls leat riehta čállán dien sáni oktiibuot. Sáhcu (-) mearkkaša ahte ii leat čállán sáni. Gažaldatmearka (?) mearkkaša ahte in čuovggat maid oahppi lea čállán. Kolonnas olgešravddas oidno movt oahppit leat čállán sániid maid leat feaila čállán. Ruođuid sisa leat čállojuvvon sániid main leat feailat eará posišuvnnain, ja movt dat leat čállojuvvon. Lohku ja bustávva, ovdamearkka dihte 5b, mearkkaša viđát bárdni, ja sázastuvvon logut (II) mearkkašit galle oahppi leat čállán nu go ruođuid sisa lea čállojuvvon sáni jus leat eambbosat go okta nuvt čállá.

Sátne	Nieida					Bárdni							Vearrut čállon, variánttat:
	Riehta (1) Boastut (0)					Riehta (1) Boastut (0)					riekt a	Váil u (-/?)	
1. Elle	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	10		
2. Elle (gn)	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	10		
3. guolli	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	10		(Goallii, guollii)
4. guolit	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	9		Goallit 1b
5. guoli	1	1	1	1	-	0	1	1	1	1	8	1	Goallii 1b
6. guoli	1	1	1	1	-	0	1	1	1	1	8	1	Goallii 1b
7. guolis	1	1	1	1	-	0	1	1	1	1	8	1	Goallis 1b
8. viellja	1	1	0	0	-	0	1	0	1	0	4	1	Vielja 3n, 4n, 1b, 3b, vieljja 5b
9. vieljaš	1	1	0	0	1	1	0	1	1	1	6		Vieljaš 1n, 3n, 4n, 2b
10. gáffe	1	1	1	1	1	-	1	1	1	1	9	1	
11. gáfe	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	9		Gaffe 1b (káfe)
12. Ruotas	1	1	1	1	-	0	1	1	1	0	7	1	Ruottas 1b, ruosas 5b
13. Ruotta	1	1	1	1	-	1	1	1	1	0	8	1	Ruotta 5b (roatta)
14. luossa	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	10		
15. luosat	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	9		Luossat 1b (luosát)
16. nuorra	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	9		Noara 1b
17. nuorat	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	10		
18. dahkat	0	1	1	1	-	-	1	1	1	0	6	2	Dahkkát 1n, dahkkat 5b (dáhkat, dahkát)
19. dahkkon	1	1	1	1	-	-	1	0	?	1	6	3	Dahkon3b (dáhkkon)
20. leahki	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	10		
21. leagis	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	10		
22. Máhtte	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	10		
23. Máhtes	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	9		Mahttes 1b

24. guhkki	1	0	1	1	-	0	1	0	1	1	6	1	Guhki 2n, guhkii 1b, guhki 3b
25. guhkes	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	10		
26. guhkes	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	9		Guhkkes 1b
27. guhkki	1	1	1	1	-	0	0	0	1	1	6	1	Guhki 1b, 2b, 3b
28. máhtu	1	1	1	1	-	0	0	1	1	1	7	1	Mahtto 1b, máhttu 2b
29. máđut	1	1	1	1	1	-	1	1	1	1	9	1	
30. juhká	0	1	0	1	-	-	0	1	1	0	4	2	juhkká 1n, 3n, 2b, juhkka 5b (juhka II)
31. juga	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	9		jugga 1b
32. juhkamuš	0	1	1	1	-	-	0	1	0	1	5	2	juhkkámuša 1n, juhkkámuš 2b, juhkkamuš 4b, 5b, (juhkámuša)
33. seaggi	1	1	1	1	-	1	1	1	1	1	9	1	
34. seakka	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	9		seagga 5n
35. soadji	1	1	1	1	-	0	1	1	1	1	8	1	soaddji 1b
36. soajit	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	10		
37. soaji	1	1	1	1	1	0	0	1	1	1	8		soaiji 1b, sogji/a 2b
38. goddá	1	1	1	1	-	1	1	1	1	1	9	1	(Godda III)
39. gottii	1	1	1	1	-	0	1	0	0	1	6	1	goddii 1b, gotii 3b, goddi 4b (gotti III)
40. riekkis	1	1	1	1	-	0	1	1	1	1	8	1	riekis 1b
41. rieggáš	1	1	1	1	-	0	1	1	1	1	8	1	riegaš 1b (rieggaš III)
42. gazza	0	1	1	1	-	1	0	1	1	1	8	1	gacca 1n, gácca 2b,
43. gaccat	0	1	0	1	1	0	1	1	0	0	5		gazzát 1n, gazzat 3n, 1b, 4b, 5b (gáccat)
44. nubbi	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	10		
45. nuppi	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	9		nubbi 4b
46. nuppiid	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	9		nuppiid 3b, (nuppi II, nuppid, nuppit,)
47. bárdni	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	10		(bárdni)
48. bárdnit	1	1	1	1	0	0	0	1	1	0	6		bárdnit 5n, bardnit 1b, bárdnit 2b, 5b
49. fierbmut	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	9		fierpmut 1n,
50. fierpmit	1	1	1	1	0	0	0	1	?	1	6	1	fierpmit 5n, 1b, 2b
51. Deatnu	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	10		
52. Deanus	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	10		
53. Sámis	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	10		(Samis)
54. Sápmi	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	10		(Sapmi)
55. eadni	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	10		
56. eatni	1	1	1	1	1	1	0	0	1	1	8		Eadni 2b, 3b
57. biepmu	1	1	0	0	0	1	1	0	0	0	4		biepmu 3n, 4n, 3b, 4b, 5b, biembu 5n,
58. biepmu	1	1	1	1	0	1	0	1	1	1	8		biebm 5n, biepmu 2b

59. jokŋa	1	1	1	1	-	0	0	1	1	1	7	1	njootnga 1b, joknja 2b jokŋat 3b
60. joŋat	1	1	1	1	-	-	1	0	1	1	7	2	
61. guovlu	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	10		(goavlu)
62. guovllus	1	1	1	1	1	0	1	0	1	1	7		goavlus 1b, guovlus3b
63. rávdu	1	1	1	1	-	1	1	1	1	1	9	1	(ravdo)
64. rávddu	1	1	1	1	-	0	1	0	1	0	6	1	rávdu 3b, rávdu 5b (rávddo) (ravdo)
65. deaivat	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	10		deaivadit 1b, 3b 5b (deaivvađit)
66. deaivvadit	1	1	1	1	1	0	1	0	1	0	7		
67. Norga	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	10		norgas 1b
68. Norggas	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	9		
69. beaska	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	9		beaskka 3n, (beaská 4n,2čállán samma clk,2.feaila) beaskas,1n, 2n, 5n, 1b,2b,3b,4b,5b, beakas 4n beaska 1n,4n,5n,2b,3b,5b
70. beaskkas	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1		
71. beaskka	0	1	1	0	0	-	0	0	1	0	2	1	
72. jávri	1	1	1	1	-	1	1	1	1	1	9	1	(javri)
73. jávrris	1	1	1	1	-	0	1	0	1	0	6	1	javris 1b, jávris 3b, 5b
74. garjá	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	9		garjja 4n, (garja III) garjaide 5n, 1b, garjáide3b, gárjaide5b (garjjaide III)
75. garjjaide	1	1	1	1	0	0	1	0	1	0	6		
76. bivdá	1	1	1	1	-	1	1	1	1	1	9	1	(Bivda II)
77. bivdde	1	1	1	1	-	0	1	1	1	1	8	1	bivde 1b
78. sáivan	1	1	1	1	-	1	1	1	1	1	9	1	(saivanll)
79. sáivva	1	1	1	1	-	-	0	0	1	0	5	2	saiva2b, sáiva5b, sáive3b
80. vuovdái	1	1	1	1	-	1	1	1	1	1	9	1	(vuovdai III)
81. vuovddušteame	1	1	1	1	0	0	1	0	1	0	6		vuovdušeame 5n, vuovdušdeame 1b,5b, vuovdušteame3b,(vuovddušdeame,vuovdduštdeame)
82. merke	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	10		mearko 1n,5n,1b, 2b, 5b. mearku 3b,
83. mearkko	0	1	1	1	0	0	0	0	1	0	4		
84. merkot	1	1	1	1	-	1	1	1	1	1	9	1	
85. vilges	1	1	1	1	-	1	1	1	1	1	9	1	vielgut 1b, 5b, viell_ut 3b
86. vielggut	1	1	1	1	-	0	1	0	1	0	6	1	
87. čalbmi	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	10		čalbmii 1b, čalbmi 3b
88. čalmmi	1	1	1	1	-	0	1	0	1	1	7	1	
89. áibmi	1	1	1	1	1	-	1	1	1	1	9	1	

90. áimmážiin	1	1	1	1	-	-	1	0	1	0	5	2	áimažin 3b, áimašin 5b, (áimmážit 2b, áimmažiin 4b, áimmážin1n, 2n, áimmažin 3n, 4n.)
91. sávdnji	1	1	1	1	0	-	1	1	1	1	8	1	sávdji 5n,
92. sávnnji	1	1	1	1	-	-	0	0	1	0	5	2	sávdnji 2b, sávnji 3b, sávnjii 5b,
93. máistán	1	1	1	1	-	-	1	1	1	1	8	2	
94. máistit	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	10		
95. goansta	1	1	1	1	1	0	1	1	?	1	8	1	goannsta 1b,
96. goansttat	0	1	1	0	-	-	0	0	1	0	3	2	goansttat 1n, 4n, 2b, 3b, 5b
97. ruoktu	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	10		(roakto)
98. ruovttus	1	1	1	1	-	1	1	0	1	1	8	1	ruovttus3b (1b:álggos riekta, divvon: ruovttus)
99. okta	1	1	1	1	-	1	1	1	1	1	9	1	
100. ovttá	1	1	1	1	-	0	1	0	-	1	6	2	ovttá 1b, 3b
101. čakčat	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	9		čakkčat, 1b,
102. čavčča	1	1	1	1	-	0	1	0	1	0	6	1	čavčča 1b, 3b ,5b (čávčča)
103. bulvvar	1	0	1	0	0	-	0	0	?	0	2	2	(Bulvvár II), bulvár 2n ,bulvar 2b,4n, pulvar 3b,5b
104. bulvariin	1	1	1	1	-	-	1	1	0	1	7	2	(Bulvarin III) pulvaris 2b, pulvarin 3b, bulvariin 4b
105. bohtal	1	1	0	1	-	1	1	0	1	1	7	1	Bohttal3n, bohttal 3b
106. bohttalis	1	1	1	1	0	-	1	1	?	0	6	2	bohttalis 5n, 5b
107. guobir	1	1	1	1	-	1	1	1	1	1	9	1	(goabir 1b)
108. guohppira	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	9		Guohppira2b (goahppira 1b)
109. boagán	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	10		(Boagan III)
110. boahkániin	1	1	1	1	1	-	1	1	1	1	9	1	(boahkánis, boahkanin III, boahkánin III)
111. vuoni	1	1	1	1	-	-	1	1	1	1	8	2	
112. vuotnámis	1	1	1	1	-	1	0	1	1	1	8	1	Vuotnámis 2b (voatnámis,vuotnámis III)
113. gáma	1	1	1	1	-	1	1	1	1	1	9	1	(gama)
114. gápmagat	1	1	1	1	1	0	0	1	1	1	8		Gápmagat 1b, gápmagat 2b
115. Finnmarku	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	10		(Finnmarku)
116. Finnmarkkus	0	1	1	1	0	0	1	0	1	0	5		(Finnmarkkus 3n) Finnmarkkus 1n, 5n,3b,5b, Finnmarkus 1b,
117. máilbmi	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	10		(mailbmi)
118. máillmis	1	1	1	1	0	-	1	0	1	0	6	1	máillmis 5n, máilbmis 3b, mailmis5b
119. suolu	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	9		Suollo 1b, (soulo)
120. sullos	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	10		(sullus)
121. boazu	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	9		boazzu 1b
122. bohccot	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	10		
123. vihtta	1	1	1	1	-	1	1	1	1	1	9	1	

124.	vidát	1	1	1	1	-	0	1	1	1	1	8	1	Viddat 1b, (vidat llllll)
125.	čábbámus	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	10		(čábbamus l)(čabbamus l)
126.	čappa	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	9		Čábba 5b (čappa)
127.	eanu	1	1	1	1	-	-	1	1	1	1	8	2	(Eano)
128.	ednos	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	9		Endos 5n
129.	vielppis	0	1	1	1	1	0	1	0	1	0	6		vielpis 1n, 1b, 3b, 5b
130.	vielpás	1	1	1	1	-	1	1	1	1	1	9	1	(vielpas lll, vielpis)
131.	njálgga	1	1	1	1	0	0	1	0	1	1	7		Njalka 5n, njalga 1b, 3b
132.	njalgát	1	1	1	1	-	1	1	1	1	1	9	1	(njalgat, njalgat)
133.	olmmoš	1	1	1	1	1	0	1	0	1	1	8		oLmoš 1b, olbmoš 3b,
134.	olbmuide	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	10		
135.	ivdnen	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	10		
136.	ivnniin	1	1	1	1	0	0	0	0	1	0	5		ivdniin 5n, ivdnin 1b, 2b, 3b, ivniin 5b
137.	beallji	1	1	1	1	-	0	1	0	1	0	6	1	bealji 1b, bealji 3b, 5b
138.	bealljái	1	1	1	0	0	0	1	0	1	0	5		bealjái 4n, bealjái 1b, bealjái 5n 3b, 5b
139.	gorba	1	1	1	1	-	1	1	1	1	1	9	1	
140.	gorbbas	1	1	1	1	1	0	1	0	1	1	8		Jorbas 1b, 3b,
Boađus riehta oktiibuot		12	13	12	12	62	65	11	99	119	10	1056		138 feailla N1-5 ja 205 feailla B1-5=343 oktiibuot
		0	0	6	4			0			2			

Ruođuid siste sánit main leat dušše eará posišuvnnas feaillat ja feailafrekveansa. (*)*Guhkes* lea goovtte sajies diktáhtas, okta oahppi lea goabbat ledje čállán sáni.

Boasttuvuođat sáhttet leat omd.: *bárdnit, fierbmit, goavlus, goallit, máilbmis, vielja, ruosas-ruotta, biepmu* (nom.ol), *Roatta, goabir-goahpira, čakkčat, čavča, ruovtus, gappmagat, gábmagat, bealji, bealjái, sihkke*

Eará feaillat: *lavve* (láve), *geaset* (geasset)

Bargobihtát:

Sátni (čále ml)	Nieida					Bárdni					Vearrut čállon, variánttat:		
Dássemolsašumi ektui riekta:	Riekta					Riekta					R: N	R: B	Lohku maŋábealde=galle dákkár hámi leat čállosiin. Go ii leat lohku, de lea dušše 1 dakkár hápmi
eadni (eatnit)	X	X	X	X					X	X	4/5	2/5	eadnit 4
áhčči (áhčit)	X	X	X	X			X	X	X	X	4/5	4/5	áhččit 2
áidi (áiddit)	X	X	X	X			X		X	X	4/5	3/5	áidit 3
geađgi (geađggit)	X	X	X	X			X		X		4/5	2/5	geađgit 4
roggi (rokkit)	X	X		X			X	X	X	X	3/5	4/5	roggit 3
baste (basttet)							X		X		0/5	2/5	bastet 8 (1 á feaila)
čuoika (čuoikkat)		X	X	X			X		X		3/5	2/5	čuaikat, čuiget, čuoikat 3
Sátni (čále dimin.)													
mánná (mánáš)	X	X	X	X	X		X	X	X	X	5/5	4/5	mánnáš (2.st. á: 2 feailla)
vielppis (vielpáš)	X	X	X	X		X	X	X	X	X	4/5	5/5	vielppáš , (velpáš) (á: 4 feailla)
beana (Beatnagaš)	X	X	X	X	X	X			X	X	5/5	3/5	beanaš 2, (3.st.á:1 feaila)
miessi (miesážat)	X	X	X	X	X		X	X	X	X	5/5	4/5	miessaš, miesáš 2, miesaš, miesit 2, miesis (dát leat máhttán sojahit k.g.muhto ii leat. ml.dim.)3máhtte áibbas riekta sojahit/čállit
spábba (spáppažat)	X	X		X			X	X			3/5	2/5	spapaš, spábbažat 2 (spappačat), spábbat, spáppat,
áhku (áhkuža)	X	X		X	X		X	X	X	X	4/5	4/5	ahkkuš, (áhku, áhkuča, áhkuša, áhkuža)
bárdni (bárnáš)	X	X	X	X					X		4/5	1/5	bárdnaš 4, bárdnáš,
oktiibuot:	12	13	10	13	4	2	11	7	13	9			
	12/1 4	13/1 4	10/1 4	13/1 4	4/14	2/14	11/1 4	7/14	13/1 4	9/14			
	52 av 70 = 74 %					42 av 70 = 60%							

Bija x dan cealkagii mii lea riehta (1 /3 cealkagis)										
Áhčči borra láibbi	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Ole áhkku lea boaris	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Mus leat guokte márfi	X	X	ml	X	X	ml	X	X	X	X
Oktiibuot:	14/15						14/15			
2 oahppi leigga merken <i>Mus leat guokte márfi</i> riektan (ml)										

Lean merken riehta sat fal sojhaepmi konsonántaguovddázis lea riehta, vaikko vel leatge čállán *miesit* (miesážit), *beanaš*, (beatnagaš) *áhku/áhkuša* (áhkoža), *spáppat* (spáppažit) ja nu viidáset. Dát mearkkaša ahte eai máhte sojahit diminutiivahápmái, dehe eai leat lohkan albma ládje bargobihtá. Dattege lea konsonántaguovddáš riehta.

Maŋemus bargobihtás lea dušše guoktásis feaila, leaba merken ahte *mus leat guokte márfi* lea riehta.

Go ledje veahá boasttuođat diminutiivasojhaemis, de gehččen maiddái man olu leat feallat sojhaemis, beroškeahhtá *á/a* (*mánaš*) ja *č/ž* (*spáppačat*) boasttuođain, muhto váldofuomášupmi lea sojahangehčosiin ja boadus lea ná:

Sátne	Galle riehta-nieiddat	Galle riehta-bártnit
Mánaš	5	5
Vieppáš	5	5
Beatnagaš	5	3
Miesážit	2	1
Spáppažit	4	3
Áhkoža	2	3
Bártnáš	5	5

Miesážit ektui sáhtta leat čilgehhus ahte oahppit leat geahčestan dušše sáni mii lea ruođuid siste (*miessi*) ja eai leat lohkan olles cealkaga (*mus leat unna...*).

Oallugat leat vástidan *miesáš*. *Áhkuša* ii leat ožžon poeŋga.